

ISSN:2518-5039

تحقیقی مجلہ

پارکھ
چھماہی
لاہور

مسلسل شمارہ نمبر 12

شعبہ پنجابی
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور
2021

ڈاکٹر بشری مرزا، وائس چانسلر، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور
پروفیسر ڈاکٹر مجاہدہ بٹ

سرپرست اعلیٰ:
مدیر:

مس انیلا سورور (پی ایچ۔ ڈی ریسرچ سکالر)

نائب مدیر:

ایڈیٹوریل بورڈ:

ڈاکٹر انجم طاہرہ (ڈائریکٹر اورک)، ڈاکٹر راحت اجمل (LCW)، ڈاکٹر ریحانہ کوثر
(صدر شعبہ اردو)، ڈاکٹر نسرتین مختار (ایسوسی ایٹ پروفیسر ریٹائرڈ LCW)،
ڈاکٹر عابدہ حسن (ریٹائرڈ اسٹنٹ پروفیسر LCW) ڈاکٹر حنا خان، ڈاکٹر سونیا اللہ
رکھا، ڈاکٹر صائمہ بتول، ڈاکٹر مریم سرفراز، الماس طاہرہ

مجلس ادارت:

ایڈوائزری بورڈ:

پروفیسر ڈاکٹر دلشاد ٹوانہ (ریٹائرڈ پروفیسر اپوا کالج لاہور)، پروفیسر ڈاکٹر نبیلہ رحمن
(چیئر پرسن پنجابی پنجاب یونیورسٹی لاہور)، پروفیسر ڈاکٹر سعید خاور بھٹہ (چیئر پرسن جی
سی یو لاہور)، ڈاکٹر صفی صدف (ڈائریکٹر پلاک)، ڈاکٹر نوید شہزاد (پروفیسر پنجابی
پنجاب یونیورسٹی لاہور)، ڈاکٹر ارشد اقبال ارشد (ایسوسی ایٹ پروفیسر دیال سنگھ کالج
لاہور)، ڈاکٹر محمد منیر (چیئر پرسن سرگودھا یونیورسٹی)، پروین ملک (چیئر پرسن پنجابی ادبی
بورڈ)، ڈاکٹر جسوند سنگھ (ریٹائرڈ پروفیسر پیٹالہ یونیورسٹی انڈیا)، پروفیسر ڈاکٹر دھونوت
کور (پروفیسر پیٹالہ یونیورسٹی انڈیا)، عجائب سنگھ چٹھہ (چیئر مین انٹرنیشنل پنجابی کانفرنس
کینیڈا)، ڈاکٹر مرغوب حسین طاہر (پروفیسر اوسا کا یونیورسٹی جاپان)، ڈاکٹر محمد ادریس
(صدر شعبہ پنجابی پیٹالہ یونیورسٹی انڈیا)

مجلس مشاورت:

شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور۔

پتہ:

فون نمبر: +92-334-4050347, 042-99203806-297

email: parakhjournal@gmail.com

500/- روپے پاکستانی، بیرون ملک 10 امریکی ڈالر

شمارے داخل:

نوٹ: پارکھ وچ چھپن والے مقالیاں بارے مقالہ نگاراں دی رائے نال ادارہ پارکھ داتحقق ہونا ضروری نہیں۔

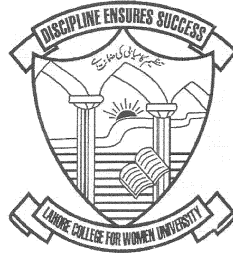
پارکھ

شماره نمبر 2

جولائی - دسمبر 2021ء

جلد 6

مسلسل شماره نمبر 12

چیف پیٹرن

پروفیسر ڈاکٹر بشری مرزا

مدیر

پروفیسر ڈاکٹر مجاہدہ بٹ

شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

2021ء

مقالہ نگاراں لئی

- 1- تحقیقی مجلہ پارکھ وچ انجیہ تحقیقی مقالے چھاپے جان دے نیں جیہڑے پنجابی زبان، ادب تے ثقافت دی ترقی داسبب بن سکے۔ ایس لئی ضروری اے کہ مقالہ نگار حضرات پارکھ دے تحقیقی مزاج نوں سامنے رکھن۔
- 2- کسے وی مقالے وچ پیش کیستی جان والی رائے مقالہ نگار دی ذاتی رائے سمجھی جائے گی۔ ادارے دا اوہدے نال متفق ہونا ضروری نہیں۔
- 3- مقالہ نگار جیہڑی لکھت پارکھ وچ چھپن لئی بھجوان، اوہ کسے ہو رسالے یا اخبار نوں نہ گھلن۔
- 4- مقالہ نگار مقالے دے نال مقالے دا Abstract (تلخیص) جیہڑا 300 سولفظاں توں ودھ نہ ہووے تے انگریزی زبان وچ ہووے ضرور گھلن۔ Abstract نہ گھلن دی صورت وچ مقالہ چھپت وچ رلت نہیں کر سکے گا۔
- 5- پارکھ وچ چھاپن توں پہلے ہر مقالے بارے گھٹوگھٹ دو ماہراں (اک بیرون ملک تے اک پاکستان وچوں) دی لکھتی رائے (Blind Review) لئی جان دی اے تے ایسے رائے دی روشنی وچ مقالے پارکھ وچ شامل کیستے جان دے نیں۔
- 6- مقالہ نگار حضرات مقالہ کمپوز کر کے پوری احتیاط نال پروف ریڈنگ کرن توں بعد سی ڈی سمیت بھجوان۔
- 7- مقالہ مناسب خط وچ کمپوز کیتا جاوے تے اصلاح/کانٹ چھانٹ لئی آسے پاسے تے فٹ نوٹ لئی مناسب تھاں چھڈی جائے۔
- 8- مقالہ تو اترا نال لکھیا جائے تے سارے حوالے APA یا MLA سٹائل نال دتے جان۔
- 9- حوالے تحقیق دے معیاری طریقیاں مطابق دتے جان۔ مثلاً:
لکھاری داناں، کتاب داناں، مقام اشاعت، سن اشاعت، صفحہ نمبر
- 10- ہر قسم دی خط کتابت تھلے دتے ہوئے پتے اُتے کیستی جاوے۔

مجلہ پارکھ - شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)

E-mail: parakhjournal@gmail.com

Ph: +92-334-4050347

رب زونى علماء

اے میرے رب میرے علم وچ وا دھا کر

فہرست

13	ڈاکٹر محمد ریاض شاہد	رانا عبدالقادر خاں دی ملی تے قومی شاعری	1
29	ڈاکٹر شمینہ بتول	Covid-19 داد کھانت	2
41	ڈاکٹر زینب النساء	پنجابی زبان تے سلینگ	3
51	ڈاکٹر اکبر علی غازی	اشلوک بابا فرید تے شدت پسندی دا اُپاء	4
59	ڈاکٹر ثناء مدثر بٹ	وگدا پانی تے منشاء یاد	5
71	قیصر زمان ورک	میاں جان محمد دے اُن چھپے دو ہڑے	6
83	احمد شہزاد	پنجابی زبان اُتے انگریزی دے اثرات	7
97	ڈاکٹر شوکت حیات	ہیر وارث شاہ وچ دنیا دی بے ثباتی	8
107	ہادیہ اسلم	صحافت دیاں چوںویاں صنفاں	9

قارئین کرام!

قارئین کرام مجلہ ”پارکھ“ لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور پنجابی زبان، ادب دا تحقیقی مجلہ اے۔ جیہڑا 2016ء توں جاری و ساری اے۔ ایس مجلے وچ رلت کرن والے تحقیقی مقالے ایڈیٹر تے ایڈیٹر مل بورڈ دی منظوری توں بعد دو ماہر پارکھاں اک پاکستان تے دو جاکسے دو جے ملک دے کھوج کاراں کولوں جان پرکھ (Blind Review) توں بعد جرنل دا حصہ بنایا جاندا اے۔ ایسے پاروں مجلہ اپنے تحقیقی معیار نوں برقرار رکھن وچ کافی حد تک نہ صرف کامیاب اے سگوں آدر جوگ پنجابی پڑھیا ریس نوں حاصل کرن لئی آدر بھاگ وی کردے نیں۔ مجلے وچ بین الاقوامی معیار برقرار رکھن لئی پنجابی دے دونوں لکھتی خطاں شاہ مکھی تے گرکھی نوں مناسب تھاں دتی جاندی اے۔ جے کدی گرکھی مقالہ نہ لگے تاں سارا مجلہ شاہ مکھی مچلیاں نال رچیا ہوندا اے۔ موجودہ بارویں شمارے 2021 وچ 9 مضموناں وچوں سب توں پہلا مضمون ڈاکٹر محمد ریاض شاہد ہوراں دارانا عبدالقادر خان دی ملی تے قومی شاعری بارے ڈھیر سوہنا مضمون اے۔ جیہڑا پاکستان دیاں 75 سالہ تقریبات منان وچ نیوندر اے۔ ایس مقالے وچ وطن نال محبت دی عکاسی دا احاطہ شاعری راہیں کیتا گیا اے۔ دو جاکسے مقالہ وی عہد دے تقاضیاں دے عین مطابق اے ساری دنیا پچھلے تن سالوں توں Covid-19 دا سامنا کر رہی اے۔ ڈاکٹر شمینہ بتول، ایسوسی ایٹ پروفیسر شعبہ پنجابی لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور، ہوراں اپنے تے اپنے ٹبر دے Covid بارے ذاتی تجربات توں بعد ایس بیماری بارے ڈھیر جانکاری حاصل کرن پاروں پنجاب و اسیاں نوں ایہدی تفصیل نال روشناس کران واسطے بہت سوہنا مقالہ گھڑیا جیہڑا اپنے پکھوں عصری تحقیق دا عکاس اے۔ ڈاکٹر زیب النساء جیہڑیاں علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی دے لسانیات دے شعبہ پنجابی نال جڑت رکھدیاں نیں پنجابی زبان تے سلینگ بارے پنجابی لسان اُتے گورھا چانن پاندیاں ہونیاں اپنی نوعیت دا کھر مقالہ گھڑیا اے۔ پارکھ دا چوتھا مقالہ ڈاکٹر اکبر علی غازی ہوراں داشلوک بابا فرید تے شدت پسندی دا اُپاوی اج دے عہد دا عکاس اے کیوں جے جدید دور نے آپوں اپنی پان توں بعد شدت پسندی دا عنصر معاشرے وچ اگھیر نا شروع کردتا اے جس پاروں جرماں نے معاشرے دی راہ نپ لئی اے۔ اگلا مقالہ ڈاکٹر ثناء مدثر بٹ دی طالب علما نہ سوچ دا عکاس اے جیہدے وچ اوہناں منشا یاد دی تصنیف وگدا پانی دے منہ تے مثبت پہلوواں نوں

اُگھیر یا اے۔ قیصر زمان ورک جنہاں دا تعلق شعبہ تعلیم نال تے نہیں پر اوہناں میاں جان محمد دے اُن چھپے دوہڑیاں نوں نہ صرف سامنے لیاندا اے سگوں اوہناں نوں سودھن دی وی بھرپور کوشش کر کے اک نوں لکھت پنجابی ادب نوں دان کیتی اے۔ دوہڑیاں دے سودھے ہوئے حصے نوں وی مقالے دا حصہ بنایا گیا اے۔ احمد شہزاد جیہڑے پنجابی زبان، ادب وچ نووارد لکھاری دے طور تے سامنے آئے نیں اوہناں دا تعلق شعبہ پنجابی دی تھاں شعبہ انگریزی نال اے جس پاروں اوہناں ماں بولی دا حق ادا کردیاں پنجابی زبان اُتے انگریزی دے اثرات مقالہ گھڑیا اے۔ اوہناں نے مکمل طور تے دسن دی کوشش کیتی اے کہ پنجابی وچ کس کس ڈھبوں انگریزی دارنگ موجود اے۔ پنجابی زبان دا ذکر ہووے تے وارث شاہ دی گل نہ ہووے ایہہ بہت گھٹ ہوندا اے ایسے کارن ڈاکٹر شوکت حیات ہوراں ہیر وارث شاہ وچ دنیا دی بے ثباتی دے کچھ نوں اگھیرن دی بھرپور کوشش کیتی اے۔ ہادیہ اسلم جیہڑیاں پنجابی زبان و ادب وچ بطور پنجابی پی ایچ۔ ڈی سکالر اپنا مقالہ توڑ چاڑھن دے پڑ وچ نیں اوہناں دے مقالے دا عنوان صحافت دیاں چونویاں صنفاں اے ایہہ ایس مجلے دا آخری تے ڈھیر مدلل مقالہ اے۔ نو مقالیاں دی چون اڈاؤ تحقیقی مقالیاں دا ایہہ مجموعہ اے جیہدی خوشبو آپ مہارے پنجاب، پنجاب وایاں تے پنجابی کھوج کاراں نوں اپنے ول کھچ لے گی۔

مدیر پارکھ

پروفیسر ڈاکٹر مجاہدہ بٹ

صدر شعبہ پنجابی

لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 6, July.- Dec. 2021, PP

☆ ڈاکٹر محمد ریاض شاہد

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی۔ دسمبر 2021ء، مسلسل شمارہ 12

رانا عبدالقادر خاں دی ملی تے قومی شاعری

Abstract

In the poetic world, Milli (National) Version is one of the important aspect. In Punjabi poetry most of the poet addresses the soil of Punjabi rather than the Millat and Nation. Rana Abdul Qadrir is an important name of twentieth century in Punjabi poets. He made a vital contribution in respect of subjective vastness. One of his important poetic subject is Millat and Nation. This article will through light on the Milli and National poetry and its importance in Punjabi poetry and history of Punjabi literature. This article is also important for the students of Punjabi literature, so that they can know the importance of Rana Abdul Qadir's personality and poetry.

پنجابی زبان دے بھنڈار وچ ون سونے موتی اپنیاں علمی تے ادبی فکراں دی اُچھائی پاروں ڈلھکاں پئے
ماردے نیں۔ شاعری دا میدان ہووے یا نثر دا، پنجابی پیاریاں ہر قدم تے ماں بولی دی سیوا دا حق ادا کرن وچ کوئی

☆ ایسوسی ایٹ پروفیسر (ریٹائرڈ)، فیصل آباد یونیورسٹی

کثر نہیں چھڈی۔ کئے بھاگاں والے نہیں اوہ لکھاری جیہناں قیام پاکستان دے فوری بعد مادری زبان وچ لکھن لکھان دا مڈھ بھنھیا۔ اوس دور وچ مشاعرے تے بھر پور ہوندے سن، ادبی محفلاں وی بھرویاں لگدیاں سن، پرکلام نوں سانھن تے چھاپن دا ایڈار وچ نہیں سی ہوندا۔ ایس دا نقصان ایہہ ہو یا جے کنیاں ای ادبی ہستیاں اکھوں اوہلے ہو گئیاں۔ اوہناں دے وصال مگروں کنیاں لکھاریاں دا کلام بے دھیانی دی وجہ پاروں ضائع ہو گیا۔

میری مراد رانا عبدالقادر خاں ہوراں دی شخصیت اے۔ جہاں دا جنم ڈھوگری ضلع جالندھر مشرقی پنجاب وچ ہو یا۔ ہن ایہہ پنڈت تحصیل آدم پور ضلع جالندھر وچ شامل اے۔ ڈھوگری دے آسے پاسے کجھ پنڈاں دے ناں ایہہ نہیں: بلند پور، نور پور، راؤ والی، شنگوال، جھنڈ، سنگھر، نشان گڑھ، سرمست پواہ تے نوگڑہ وغیرہ۔ ڈھوگری جالندھر توں 10 کلومیٹر شمال ول تے آدم پور توں 8 کلومیٹر جنوب ول واقع اے۔ اتھھے ریلوے سٹیشن وی موجود اے۔ آپ دے وڈکے ہندو راجپوت سن۔ ایہناں دا شجرہ راجہ کلونت گوت منج نال جاملدا اے۔ راجہ کلونت دا بیٹا راؤ چاند خاں مسلمان ہو یا۔ اگے ایس خاندان نے مذہبی تے دینی حوالے نال ڈھیر کم کیتا۔

رانا عبدالقادر خاں ویہویں صدی دے پہلے دھا کے وچ پیدا ہوئے۔ (1) راؤ عبدالقادر خاں دے والد دا ناں راؤ عمر بخش، عمر بخش دے والد داناں راؤ الہی بخش تے الہی بخش دے والد داناں راؤ سوار خاں سی۔ واہی بیجی تے کار دیہار نال جڑیا ایہہ خاندان 1947ء وچ ہجرت کر کے پاکستان دے مشہور شہر لاکل پور وچ آن کے آباد ہو گیا۔ فیصل آباد توں جا کے آپ کجھ عرصہ میر پور خاص صوبہ سندھ وچ وی مقیم رہے۔

راؤ عبدالقادر خاں دی شادی پاکستان بنن توں پہلے ای ہو چکی سی۔ اوہناں دے ہاں پنج دھیاں تے پنج پتر پیدا ہوئے۔ پتر اں دے ناں رانا عبدالسلام، رانا محمد اکرام، رانا محمد اشرف، رانا محمد خاں تے رانا احمد خاں نیں۔ پنجابی دا بچیا کھچیا کلام مینوں احمد خاں ہوراں کولوں ای ملیا اے۔ رانا احمد خاں (پیدائش 46-4-28) اپنے والد صاحب دے سماجی کماں کاراں، مذہبی محفلاں تے اوہناں دی دین نال لگن دیاں گلاں باتاں سناندے نہیں تھکدے۔

فیصل آباد وچ رانا عبدالقادر خاں دا مسکن وصال تیک مکان نمبر 201 گلی نمبر 3 غوثیہ سٹریٹ محمد پورہ فیصل آباد وچ رہیا اے۔ رانا عبدالقادر چنگے اخلاق تے کردار دے مالک سن۔ مقامی مسجد وچ پنج وقت نماز ادا کردے۔ ایس توں دکھ جامع مسجد محمدی رضوی محلہ محمد پورہ وچ ہوون والیاں محفلاں وچ ودھ چڑھ کے حصہ لیندے۔ مسجد دی دل

کھول کے خدمت کر دے۔ جد کوئی وڈ اجلسہ ہوندا تاں اشتہاراں اُتے رانا عبدالقادر خاں دا نام بڑا اُچھا کر کے چھاپیا جاندا۔ رانا عبدالقادر خاں ہوراں بغداد، کربلا معلیٰ تے بیت المقدس دی زیارت وی کیتی۔ دوواری حج دی سعادت حاصل کیتی۔ مقدس مقامات دیاں زیارتاں پاروں آپ دی لگن دینی تے سماجی کماں ول زیادہ ہو گئی۔ اوس دور وچ راشن ڈپوتوں کنک تے باقی چیزاں ملدیاں سن۔ آپ اپنے محلے تے آسے پاسے دے لوکاں دے راشن کارڈ بڑی دلچسپی نال بناندے رہے۔ لائل پوردی صفائی ستھرائی بارے وی آپ انتظامیہ نال میٹنگاں کر دے جس دے بہتر نتیجے برآمد ہوندے رہے۔ رانا عبدالقادر خاں شروع وچ حقہ پین دے عادی سن پر انتقال توں بہت پہلے حقہ پینا چھڈ دتا سی۔ آپ دادھیان سماجی تے اصلاحی کماں ول زیادہ توں زیادہ رہیا۔ (2)

رانا عبدالقادر کئی واری اپنے گھر وچ وی ادبی محفلاں دا اہتمام کر دے رہے۔ نال نال نعتیہ محفلاں دا وی سر بندھ کر دے۔ سردار حسین سردار، اعظم چشتی، صائم چشتی، اکبر ساقی، اختر علی اختر تے عبدالغفور شاہین ورگے بزرگ شاعر ادیب رانا عبدالقادر نوں ملن واسطے گھر آندے جان دے۔ شاعر اں دے آؤن نال گھر چنگی رونق شوق لگ جاندی۔ رانا عبدالقادر پاکستان آن کے کیمیکل ڈاکارو بار کر دے رہے۔ فیرگارمنٹس ڈاکم شروع کردتا۔ ہن وی ایہناں دی اولاد دگارمنٹس دے کم نال وابستہ اے۔ رانا عبدالقادر خاں سلسلہ قادریہ وچ بیعت سن۔ آپ پہلے مولانا فضل محمد پنڈ مہد پور جالندھر دے بیعت سن۔ پاکستان وچ آن کے بہت بعد وچ آپ نے سید محمد طاہر علاؤ الدین قادری گیلانی (مزار گریں ٹاؤن لاہور) نال روحانی سلسلہ جوڑ لیا۔ (3)

راناجی نوں پیراں فقیراں تے اللہ تعالیٰ دے ولیاں نال ڈھیر عقیدت سی۔ آپ اپنی جیب وچوں درباراں دی تعمیر واسطے رقم خرچ کر دے رہے۔ لاہور وچ دربار ابوالمعالی دے باہر رانا عبدالقادر دے نام دی تختی لگی ہوئی اے۔ رانا عبدالقادر خاں دا وصال یکم ستمبر 1999ء بروز بدھ نوں محمد پورہ وچ ای ہو یا۔ وصال توں پہلے اوہناں دوبارہ وضو کیتا تے ایسے حالت وچ آپ نے اپنی جان اللہ تعالیٰ دے سپرد کیتی۔ جسد خاکی راناجی دی اپنی تعمیر کردہ مسجد جامعہ قادریہ غوثیہ واقع کوکیاں والا جمیل پارک دے احاطے وچ دفن کیتا گیا۔ (راقم نوں قبر دی زیارت دا موقع ملیا اے) اوہناں دی قبر تے ایہہ عبارت لکھی ہوئی اے۔ رانا عبدالقادر قادری المعروف بابا رانا ولد عمر بخش لکھیا ہو یا اے۔ رانا عبدالقادر خاں دا پنجابی زبان وچ ڈھیر کلام سی۔ ویلا لنگھن دے نال نال کجھ کلام اگے چکھے ہو گیا اے۔

کچھ یار دوستاں دے ہتھے چڑھ گیا۔ اوہناں یاراں دوستاں وی کوئی سانجھ سیانف توں کم نہیں لیا۔ نتیجہ ایہہ ہویا جے بہت سارا کلام تحریر وچ آون دے باوجود سانجھیا نہ گیا۔ جیہڑا کلام پڑھیا جاسکدا اے اوہ حمد، نعت، منقبت، سلام، جنگی تے اصلاحی نظماں تے مشتمل اے۔ رانا عبدالقادر خاں ہوراں نعت نوں وکھ وکھ صنفیاں وچ لکھیا اے۔ سچی سرکاری صفت ثناء کردیاں کدے اوہناں نظم دارنگ اختیار کیتا اے تے کدے چومصرعے دا۔ ساری گل تے محبت تے عقیدت دی اے۔ نبی پاک دے ذکر نال عبدالقادر ہوراں دی لگن دا اک انداز ایہہ وی دیکھو۔ ایہناں مصرعیاں وچ حضور پاک دی ولادت باسعادت دا تذکرہ کیتا گیا اے۔ شعر دیکھو:

اکو ذات سی خفی خزانیاں وچ کسے شے دا نام نشان نہیں سی
 سورج چند تارے ہوا اگ پانی شجر حجر تے زمیں آسمان نہیں سی
 نہ دانہ، چرند، پرند پھسی حور و ملک اور جن و انسان نہیں سی
 کالے گورے اور موت حیات نہیں سی کتے دوزخ اور باغ جنان نہیں سی
 نہ طمع نہ لالچ نہ ہوس کوئی لین دین دا کوئی امکان نہیں سی
 اک اللہ اکلا سی ذات واحد کرنے والا کوی حمد بیان نہیں سی
 آئی حُب تاں اپنے نور وچوں پیدا سونے محمد دا نور کیتا
 لے کے تحت الثرا انترا توں عرش تائیں کائنات دا کل ظہور کیتا
 نور مصطفیٰ پچھے بہہ لک ورہیاں بابے آدم دا قلب تیار ہویا
 اک لکھ تاں چوی ہزار مُرسل پیدا جگ اتے بار بار ہویا
 لگی مہر نبوتاں بند ہوئیاں نور ازل دا گرم بازار ہویا
 لے کے شان لولاک دا فخر عالم پیدا عرب وچ رب دا یار ہویا
 کائنات ساری نور و نور ہوئی۔ جلوے وچ محمد دے پین لگے
 اگ بجھی فارس سارا خشک ہویا نوشیرنواں دے محل ڈھین لگے
 گنت کنزاً چوں کدی نہ ظاہر ہوندا جے کر ہندا نہ رب نوں پیار پیدا

پیدا مطلق نہ کائنات ہوندی رب کردا نہ جے اک یار پیدا
نعت لکھن دا اک ہو رانداز ویکھو:

مدنی قرآن والا لولا کی شان والا
مگتے دربار نبی دے تختاں تے تاجاں والے
منگ لے مراداں پالے
دل دیاں سدھراں لالے
ویلا مڑ ہتھ نہیں آؤنا
دیوے جد موت دکھالی
رب دا اے یار محمد مالک مختار محمد
بچپن توں عبدالقادر جس دن تے سرت سنبھالی
ورد زبان ہوگئی نعت محمد والی (4)

رانا عبدالقادر خاں دے قلم وچوں حضور پاک دیاں صفتاں تے شانیں دی اک صورت انج وی سامنے آئی
اے نعت دے کجھ ہور شعر ویکھو:

میرے آقا دی دسو کوئی مثل لوکو جیہدی ناف بریدہ تولید ہووے
یا تے دسو کوئی جیہدا صدیق، عمر یا عثمان یا حیدر مرید ہووے
بے مثال سوہنا جیہدے جوڑیاں دا طالب رب دا عرش مجید ہووے
ربا کس طرح ملے محبوب سوہنا ماہ کنعان نہیں جیہڑا خرید ہووے
داستان لکھی ساڈے وچ دل دے مشکل نال بیان تمہید ہووے
چند ویکھ کے لوکان نے عید کیتی ملیں سوہنیا ساڈی وی عید ہووے
جیہڑا حب حبیب تھیں بغض رکھے اوہ مردود شریر پلید ہووے (5)

عبدالقادریہوراں اک چومصرعے وچ اسلامی واقعات نوں شعراں دی لڑی وچ پیش کیتا اے جیویں:

اللہ والے جہان دیاں دین خیراں
 جتھوں تیک نظام جہان دا اے
 سیاں کوہاں توں ساریا سُنے ہاکاں
 بندہ وارلیس پاک رحمان دا اے
 چمکن اکھ بلقیس دا تخت حاضر
 بھلیا ویکھ ایہہ کم انسان دا اے
 عبدالقادرا عقل دی پہنچ کتھے

ایہہ انسان تے بھیت سبحان دا اے (6)

رانا عبدالقادریہوراں صحابہ کرام دی مدح وچ پیش آون والے حالات وواقعات نوں وی بڑی شان و شوکت

نال بیان کیتا اے۔ خاص طور تے اوہناں حضرت عمر فاروق دے مزاج، اخلاقیات تے فتوحات دا ذکر بڑے پیار

پریم نال کیتا اے:

شاہی تخت چٹائی کھجور دی اے چھپر لکھاں داشاہی دربار ڈٹھا
 جو جو بدن لباس پیوند لگے عقلوں اُتے پرواز کردار ڈٹھا
 شام روم طرابلس گل کمین وچ گودڑی سپہ سالار ڈٹھا
 عبدالقادری فقیری وچ کرے شاہی کملی والے دالا ڈلہ یار ڈٹھا

شہنشاہی، تاں بستر خاک اُتے پہ گئی دھاک جو وچ سنسار ڈٹھی
 کدے بھار بردار یتیمیاں دے در، کدی یار دے ہتھ تلوار ڈٹھی
 کدے ناقہ تے آقا سوار ڈٹھا کدی آقا دے ہتھ مہار ڈٹھی
 عبدالقادرا عدل مشہور جگ تے سکے پتر تے دَرے دی مار ڈٹھی

نانِ جویں تے کرے گزران دلبر بھکھے پیاسیاں دا غنوار ڈٹھا
سند یافتہ بردہ سادات دا اے اہل بیت دا جاں نثار ڈٹھا
گج وچ کے کعبے وچ بانگ دتی دین احمدی دا مسلمان ڈٹھا

عبدالقادر اوہناں تے جاں صدقے تے جنہاں اکھیاں رب دلیار ڈٹھا (7)

ظلم تے جبر دیاں طاقتاں اگے جے کسے قوم نے سینہ ڈھاہ کے مقابلہ کیتا اے تاں ایہہ توفیق سچے سائیں
نے مسلمانوں نوں ای بخشی اے۔ اسلامی سپہ ساراں نہ دن ویکھیا، نہ رات، اٹھے پہرا اپنی فتوحات دا سلسلہ برقرار
رکھیا:

ہوواں صدقے محمد دے رب اوتوں بے حد احسان جنایا ای
اپنے نور دے وچوں تفریق کر کے خاص الخاص محبوب بنایا ای
پھیرز میں آسمان اور کل عالم اوہدے واسطے جگت بنایا ای

ہوواں صدقے محمد دے رب اوتوں بے حد احسان جنایا ای (8)

عبدالقادر ہوراں اپنی حیاتی وچ دو وار حج وی کیتے پر پیارے آقا حضرت محمد مصطفیٰ ﷺ دے دربار حاضر
ہون دی سک اوہناں دے من وچ مسلسل ہلارے لیندی رہی۔ رحیم بخش نام دا اک جانن والا حج واسطے جاؤن لگاتاں
رانا عبدالقادر ہوراں چٹھی دے انداز وچ نبی پاک ﷺ نال اپنی عقیدت تے جذبیاں دا حال انج بیان کیتا:

رحیم بخش مدینے نوں چلیاں ایں در مصطفیٰ میرا سلام کہہ دئیں
عبدالقادر دے باطن نوں پاک کر کے آقا تیرا ہی ہووے قیام کہہ دئیں
شہنشاہ دے جدوں دربار پہنچیں نال عاجزی میرا پیام کہہ دئیں
جدوں دخل دربار منظور ہووے ویکھیں بھلیں نہ رب دے نام کہہ دئیں
رہندا لائل پور تڑفدا دے راتیں عبدالقادر ہے تیرا غلام کہہ دئیں
ویری بغل دا ڈنگ تے ڈنگ مارے، آقا کرم کرو صبح شام کہہ دئیں

جھب دے بوہڑ آقا دُکھ دُور کردے ہن پہنچیا عمر دے بام کہہ دئیں
 آقا توں نہ جھلیں تاں کون جھلے، پھڑکے پیروچ مجلس دے عام کہہ دئیں
 پاپی وی ہاں کوسّتی وی ہاں آخر، آخر تیرا ای ہاں بدنام کہہ دئیں
 پلے عمل کوئی نہیں ڈردی جان کنبے ایویں گزر گئی عمر تمام کہہ دئیں
 سینے درد جدائی دے چھیک پیندے ہوئی زندگی میری ناکام کہہ دئیں
 مسلمان کر کے رکھیں کول اپنے بخششیں قداں دے وچ مقام کہہ دئیں (9)
 عبدالقادر دی حالت بے رہی ایہو ملنا گور وچ نہیں آرام کہہ دئیں

اسلامی تاریخ وچ کربلا دا خونى معرکہ اپنی مثال آپ اے۔ حق تے باطل دی ٹکرازاں توں جاری اے۔
 باطل اقتدار واسطے ہتھ پیر مردا اے۔ باطل قوتاں نوں وقتی طور تے کامیابی وی حاصل ہو جاندی اے پر سچ فی سچ ہوندا
 اے۔ حق تے سچ دا پرچم ہمیش بلند رہندا اے تے انشاء اللہ اگے وی بلند رہوے گا۔ حضرت امام حسین کربلا دے مقام
 تے اپنی تے اپنے خاندان دی جیہڑی قربانی دتی تے حق سچ دا جھنڈا اُچار کھیا، اوس جلیل القادر امام نوں خراج تحسین
 پیش کر دیاں رانا عبدالقادر لکھدے نیں:

اسلمعیلؑ نے جیہدی بنیاد رکھی سیدؑ اوس تے محل اُسار دتا
 جد نبیاں دے خون حمیت دارنگ ابن علی نے صاف نکھار دتا
 ہر اک سنگ بنیاد محمدیؐ تھیں قلعه محکم مضبوط حصار دتا
 کان احمدی دے سچے موتیاں تھیں سید پاک نے ہنہ مینار دتا
 صدقوں ڈولیا نہیں حسین سید اپنی جان تے کھیل کے سار دتا
 وطنوں دُور مقابلہ کافراں دا وچ کربلا جھونپڑا مار دتا
 ظلم ستم طوفان دے جھولیاں نے دکھاں درداں دالا انبار دتا
 چڑھ نوک نیزے لُج پال بولے ہونا رب دا کر آشکار دتا
 اسلمعیلؑ نے جیہدی بنیاد رکھی سید اوس تے محل اُسار دتا (10)

عبدالقادر ہوراں دیاں بہت ساریاں نظماں 1965ء دی جنگ دے پس منظر پیٹھ لکھیاں نیں۔ ایہناں نظماں وچ عبدالقادر ہوراں پاکستانی فوج دی بہادری تے عظمت دے گن گائے نیں۔ اوہناں ہندوواں دیاں چالاں تے چالاکیاں نوں وی اُچھا کر کے پیش کیتا اے۔ 1965ء دی جنگ دے دوران پاکستانی قوم جاگ رہی سی۔ ہر فرد ملک دی محبت وچ سرشار نظر آونداسی۔ قوم دے حوصلے بلند ہوون تے فوج دی بہادری تے دلیری مونہوں پئی بولدی اے۔ ایس جنگ دے دوران ہر شہری اپنے اپنے طور تے اپنی تھاویں قوم دے جذبے نوں اُبھار رہی اسی۔ عبدالقادر اک پختہ خیال تے فکر دا شاعر سی۔ اوس دے قلم وچوں پاک فوج دا حوصلہ و دھاون واسطے کجھ ایس قسم دے اکھر نکلے:

مومن بمب بنھ کے پیندا کافراں تے نقشہ بدلدا عدم وجود دے وچ
 بحری بری فضائیہ دا شہنشاہ ہے پختہ صوم صلوة درود دے وچ
 ریزہ ریزہ پہاڑ ہو جاون ڈردے تاثیر ایہہ قرآن دی اے
 پی کے زہر ہلاہل نوں ہضم کردا مسلمان نوں طاقت ایمان دی اے
 لگا بمب ایاز محمود وجدی سومنات دے جگر جمود دے وچ
 دھرتی بھارت دی کفر توں دکھی ہوئی تڑپ رہی ہے عشق محمود دے وچ
 اوہو ظلم کو لچھنا لالیاں دا قوم لوط جو عاد شمود دے وچ
 آیا بھڑکدا درکدا گنوا جایا پاکستان دی پاک حدود دے وچ (11)

اک مسلمان دے نزدیک شہادت توں ودھ کے کوئی وڈی شے نہیں۔ مسلمان تے پیدا ای سچے رب دے حکماں تے اسلام دی سر بلندی لئی اپنی جان واردیوں دی خواہش رکھدا اے:

مومن خیر الامم دا شیر غازی پاک رگاں دا خون وجود دے وچ
 کھلن غازی شہید جاں باز اُتے مخفی راز جو شاہد مشہود دے وچ
 ساڑے کیویں اسلام دے غنچیاں نوں کوئی طاقت نہیں بمب بارود دے وچ
 گلستان توحید دے باغ دا ہے پلایا ہو یا ہے نارنمرد دے وچ

عبدالقادریاں قوم نوں مسلماناں دا شاندار ماضی یاد کراندیاں ہو یاں لکھدے نیں:
 اٹھ جاگ شیرا پر بت چیر جاتوں تیرا گھوڑا سمندروں پار ہووے
 ایسا کھ کر لے لو ہے لٹھ بن جا تیری کفر تے چڑھی یلغار ہووے
 کردے کفر دا قافیہ تنگ اینا چوہاں پاسیاں توں مارو مار ہووے
 عبدالقادر اسوار غلام ہووے پھڑی صدر دے ہتھ مہار ہووے (12)

گج وچ شیرا چڑھ جا کفر اتے عزت تیغ نیام دی رہندی آتد
 گھر گھر رب دا نام بلند ہووے عزت پاک کلام دی رہندی آتد
 جھنڈا جگ تے جھلے اسلام والا شیرا عزت اسلام دی رہندی آتد
 عبدالقادر کفر نوں جڑوں پٹن عزت خاص غلام دی رہندی آتد (13)
 حق باطل دا معرکہ ہووے تاں مسلمان حق دی خاطر اپنی جان قربان کرن توں گھٹ کوئی سودا نہیں کردا۔
 عبدالقادریاں ایسے مسلمان سپاہیاں دی شان بیان کر دیاں لکھدے نیں:

کیہڑی قوم نوں لالہ لکاریا توں جینے دنیا دی طاقت از مائی ہوئی اے
 ایس قوم دی آن دارب راکھا تیری عقل کتھے چکرائی ہوئی اے
 مسلمان دارب نال ہو یا سودا جیہدی رب نے سند بنائی ہوئی اے
 ایہناں رب دے راہ تے جان دینی جنت رب توں بیج کرائی ہوئی اے (14)
 اک نظم وچ ہندو فوج دی پست حالت تے اظہار خیال کر دیاں عبدالقادر ہوریں لکھدے نیں:
 حال حال اولے پھٹھرا بوہڑ چھیتی ہندوستان والی والی بیڑی ہری جاندی
 شیراں مرد مجاہداں غازیاں دی پاکستان ولوں فوج چڑھی جاندی
 ہوندا مرد میدان وچ آپ آوند، لالہ یار کردا ساڈے میلیاں نوں
 شیر گھرے ول سنڈھے کوئی چھیڑا نہیں بھیج دتا توں بھیداں دے لیلیاں نوں

باز آ مہا شیا باز آجا تیری جد جھورو ایہناں ویلیاں نوں
 غازی سبق دینا چنگا جان دے نیں مار دینی مکار دے چیلیاں نوں (15)
 ایہناں دیاں نظماں وچ ملی تے قومی رنگ دکھائی دیندا اے۔ ایہناں وچ پاک فوج نال امتاں دی محبت
 تے وطن دی خاطر جان قربان کرن دا جذبہ بڑا پُر جوش اے۔ ملی ترانے دے ایہناں بولاں وچ اک فوجی دی جوان
 بیوی دا کردار دکھایا گیا اے۔ ذرا دیکھو:

گج وچ کے چلا جا وچ جنگ دے وے ماہیا توں برین چک لے
 گانا شگناں دا کلی نال ننگ دے وے ماہیا توں برین چک لے
 جان باز نہیں مرن توں سنگ دے وے ماہیا توں برین چک لے

راتاں بیٹھاں گی یاداں دے دیوے بالاں گی
 ڈکھ سکھ سارے جان اُتے جالاں گی
 میرا کریں نہ فکر چند گالاں گی
 تیرے سہریاں دی میں لُج پالاں گی
 غم دنیا دے دل توں میں ٹالاں گی

جا کے حلیے بدل دے جنگ دے وے ماہیا توں برین چک لے (16)

رانا عبدالقادر خاں ہوراں کشمیر دی آزادی بارے وی اپنے شعراں وچ کھل ڈکھ کے اظہار کیتا اے۔ کشمیر
 ساڈی آن تے شان دا استعارہ اے۔ کشمیر دے بغیر پاک وطن دا نقشہ ادھورا اے۔ ایسے جذبے نوں کھ رکھدیاں رانا
 عبدالقادر ہوراں کشمیر دی آزادی واسطے گج وچ کے گل کیتی اے۔

اُٹھے نیں شیر محمد دے دھرتی نوں لرزہ آیا اے
 ظالم تے جابر دشمن تے اج قہر دا بدل چھایا اے
 ہر پاسے غازی جتدے نیں خالق نے کرم کمایا اے

ہر پاسے چمکاں پیندیاں نیں اج حیدر دی شمشیر دیاں
اج لے آئیاں رنگ فریاداں مظلوماں کشمیر دیاں

ہن غازیاں میریاں ظالم تے جابر توں بدلہ لینا ایں
کشمیر اساڈا لالیاں نوں ہتھ جوڑ کے دینا پینا ایں
حیدر دے شیراں اگے کد اڑ سکدی بھارتی سینا ایں
دہلانڈیاں ہین پہاڑاں نوں گونجاں نعرہ تکبیر دیاں

کشمیر ہے حق کشمیریاں دا ایہہ اوہناں نوں دلوانا ایں
کشمیر تے ساڈی منزل نہیں اساں دلی دے وچ جانا ایں
محمود دے وانگوں غازیاں نے ہن سومنات نوں ڈھانا ایں

ایہہ کنیں سنیاں آوازاں میں عبدالقادر پیر دیاں (17)

پاکستان دی آزادی داسورج ایویں نہیں چڑھیا۔ لکھاں جاناں دی قربانی دے کے مسلماناں واسطے اک
نواں ملک وجود وچ آیا۔ ایہہ آزادی حاصل کرن واسطے تاریخ ول دھیان دیون دی ضرورت اے۔ رانا عبدالقادر
خاں ہوراں اپنے قلم راہیں کجھ تواریخی شواہد ایس طرح بیان کیتے نیں۔

کئی لکھاں کروڑاں دے پورکھپ گئے رہی جان نہ جان دی جان دے وچ
فر وی مرد خدا نہیں ہٹے کچھے رہے گج دے شیر میدان دے وچ
تاں سی چوداں اگست دی رات وچ دی لانبوبال دا آیا آزادی دا دن
عبدالقادرا رکھ کے ہتھ دل تے اج میں وی منایا آزادی دا دن
مگروں اے تائیں نہیں انگریز لہندا ایہنے نارنرد دی بھکھائی ہوئی اے
گن گن دساں مضمون پھر طول پھر جاؤ تھاں تھاں دے اگ بھڑکائی ہوئی اے

ہندوستان دی نبض تے ہتھ اُس دا کشمیر وچ لت اڑائی ہوئی اے
 خبردار ہو جا شیرا دشمنان نوں تینوں یاد کرایا آزادی دا دن
 نہ توں چھیڑ مینوں ٹانگے توڑ سٹوں تینوں خیبر چوں مار مکایا نہیں سی
 شام روم ایران طرابلس چوں کٹ کٹ کے تینوں نسایا نہیں سی
 قلعے اگیری وچ نیپولین نے اگے حمد دے سیس جھکایا نہیں سی

عبدالقادرا ویلے نوں یاد کر لے میں کس طرح پایا آزادی دا دن (18)

پاکستان آزادتاں ہو گیا، پر جیہڑے قومی درد رکھن والے راہبر تے لیڈر سن، اوہ اللہ نوں پیار ہو گئے۔
 اوہناں دے پچھوں کھوہ موہی دادور ہو گیا۔ پیسے دھیلے والے ایس ملک دی تقدیر دے آگوبن گئے۔ نچلا طبقہ محرومیاں
 دا شکار ہو کے اک پاسے پسدار ہیا۔ قومی درد تے ایکتا دے جذبے اک کر کے جواب دیندے گئے۔ اجیہے
 حالات وچ صرف شاعر دادل ای لوکائی دی آواز بن کے اوہناں دے زخماں تے مرہم رکھدا اے۔ رانا عبدالقادر
 ہوراں اجیہے وگڑے حالات دی عکاسی ایہناں شعراں وچ انج پیش کیتی اے:

میں سوچاں بچ ڈبا گئی رات ساری
 تے ماری تخیل نے اُچی اڈاری
 نہ راجہ ای جاگے نہ پر جا وچاری
 حرص دے قلعے اُتے ہوئی بمباری
 کوئی بچھوا مٹر کوئی تیزکا دھاری
 وطن دے دکھاں دی میں کھولی پٹاری
 وطن دے جگر چوں مچی بابا کاری
 تے رل مل مہنتاں پچھوں پاڑ ماری

زبانی ایہہ کہندے میں اوہ کرنا ایہہ کرنا
مکڑی دے تانے دا کمبل نہیں بننا (19)

ملک دی آزادی دے کجھ ورہیاں بعد ای معاشرتی بے چینی دا آغاز ہو گیا۔ لوکاں پیسے دھیلے نوں اپنا دین
ایمان سمجھ لیا۔ نکے وڈے دی عزت تے شفقت دے جذبے مکدے نظر آن لگ پئے۔ ملکی حالات نے معاشرے وچ
اک اتہری تے بے چینی دی کیفیت پیدا کردتی سی جو یں:

پیا مکر فریب دا رفوچکر بڈھ وگڑ گئی سُنے فریاد ناہیں

چوراں جھوٹھیاں دا بن گیا حامی پھرے داراں دی کریں امداد ناہیں

ہیرا پھیری چترائی نے سُر ت ماری بھل گیا سچائی دی داد ناہیں

اونچ نیچ حرام حلال بھلیا جان عبدالانیک اولاد ناہیں (20)

جتھوں تیک اوہناں دے شعری رنگ ڈھنگ دا ذکر اذکار کیتا گیا اے اوہ اک پختہ تے خیال دے شاعر
سن۔ کلام وچ روانی تے سادگی اے۔ اپنی گل لوکائی تیک اپڑاؤن دافن اوہناں نوں چنگی طراں آوند اسی۔ رانا
عبدالقادر دی خواہش ہوندی سی جے اوہ اپنیاں گلاں تے اشعار دو جیاں تیک اپڑاؤن تے سناؤن۔ ایس سلسلے وچ
اوہناں ایہہ شعر حوالہ جوگ اے:

پنجابی دے لفظ جوڑ کے سٹراں چند بنائیاں

دل وچ شوق سناواں جا کے پنجابی دیاں بھائیاں (21)

ایس اکو شعر توں رانا عبدالقادر دے مزاج، حال احوال تے فکر دا علم ہو جاندا اے۔ جے اوہ لوکائی نال اپنے
خیالات سانجھے کرن واسطے بے چین ہوندے سن۔ لوک وی رانا عبدالقادر خاں نوں مل کے خوشی تے راحت محسوس
کردے سن۔ رانا عبدالقادر خاں پرہیا وچ پیٹھن والا تے اپنی گل تے پہرہ دین والا انمول فرد سی۔ اپنے وسیب وچ اوہ
پیار پریت دے پھل وندارہیا۔ ملی اسلامی تے رواداری دے جذبیاں نال رچیا ایس دامن دو جیاں واسطے خیر تے

سائجھ دیاں ریتاں دا پالنہار بن کے رہیا۔ اوہناں اپنی شاعری راہیں امن، صلح تے آپسی بھائی چارے دی فضا قائم کرن وچ ڈھیر محنت کیتی۔ ایہو وجہ سی جے رانا عبدالقادر خاں شہروچ اک معتبر شخصیت دے مالک دے طور تے جانے پہچانے جان دے سن۔

حوالے

- 1 ملاقات، رانا احمد خاں بیٹا رانا عبدالقادر خاں، 3 مئی 2017ء
- 2 اوہی
- 3 اوہی
- 4 قلمی مخطوطہ، ص 4 تے 5
- 5 اوہی، 2 ص 7
- 6 اوہی، ص 15
- 7 اوہی، ص 25
- 8 اوہی، ص 30
- 9 اوہی، ص 60
- 10 اوہی، ص 65
- 11 اوہی، ص 70
- 12 اوہی، ص 71
- 13 اوہی، ص 73
- 14 اوہی، ص 75
- 15 اوہی، ص 76
- 16 اوہی، ص 78
- 17 ستارے، عرف رزمیہ شہ پارے، مرتبہ صائم چشتی، پنجابی بزم ادب لائل پور، 1965ء، ص 47 تا 49
- 18 اوہی، ص 90 تا 91
- 19 اوہی، ص 95
- 20 اوہی، ص 98
- 21 ملاقات، رانا احمد خاں بیٹا رانا عبدالقادر خاں، 3 مئی 2017ء

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 6, July.- Dec. 2021, PP

☆ ڈاکٹر شمینہ بتول

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی۔ دسمبر 2021ء، مسلسل شمارہ 12

Covid-19 دادکھانت

Abstract

COVID 19, which first identified and reported in China quickly, become pandemic it affected the economic, social and political landscape of the world. Just like the rest of the world, Pakistan also felt severe impact of the pandemic so many people lost their precious lives, it's hard to estimate the economic loss that a country and people have face so far. This article, is personal experience, how my family and I have dealt with this disease when it hit whole family. After facing this hard time how can reduce it number of tops are here.

کورونا بظاہر اک نکا جیہا وائرس اے جہنے انسانی جیون وچ تباہی پھیر دتی۔ کرونا دا پہلا کیس دسمبر 2019ء نوں چین دے شہر ووہان وچ رجسٹر ہویا۔ کرونا پاروں چین وچ مونہہ در مونہہ ہوون والیاں موتاں نے ڈاکڑاں نوں پریشان کردتا۔ ڈاکڑاں دی تحقیق پاروں ایس وائرس دی نشاندہی ہوئی جیہڑا پہلاں وی موجودی پرہن ہور شدید تے طاقتور صورت وچ سائمنے آیا۔ ایس وائرس دے آل دوالے تھندے مضبوط کندھ اے جیہدے تے دوائیاں دا اثر نہیں ہوندا۔ کرونا نے ویکھدیاں ای پوری دنیا نوں اپنی لوهیٹ وچ لے لیا تے ہر پاسے موت داراج دکھالی دتا۔ اسٹریٹ موجب:

☆ ایسوی ایٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

“Coronaviruses are large family of virus that are known to cause illness ranging from the common cold to more severe diseases such as Middle East respiraotry syndrome (MERS) and severe acute respiratory syndrome (SARS)”. (1)

کرونا وائرس کھلرن داوڈا کارن انسان آپ اے کیوں جے ایہہ انساناں دے میل ورتن نال اک توں دو جے تیکر اپڑ کے متاثر کر دالے۔ بندے دے ساہ لین تے گل بات کرن نال وائرس کھلر دالے۔ ایہہ اپنا کوئی وجود نہیں یعنی ایہہ آپ بے جان اے۔ پودیاں، جنوراں تے انساناں وانگوں بھونیں تے پنکرن دی ایہدے وچ صلاحیت نہیں پر فیروی بندیاں لئی موت ثابت ہويا۔ کرونا دی پہلی لہرو وچ انسانی جاناں دا بہوں نقصان ہويا۔ سینکڑے لوک ساہواں دی بازی ہار دے دکھالی دتے۔ پہلی لہرو وچ لوک خوفزدہ ہوئے تے اوہناں احتیاط وی کیتی۔ کرونا دی دوجی لہرو خطرناک ثابت ہوئی پر لوکاں نوں ایہدے نال نبڑن دے کئی طریقے پتہ لگے جیویں ماسک دا ورتارا، صابن نال ہتھ دھونا، سماجی فاصلہ وغیرہ۔ انسان سماجی جنوراں پڑھے لکھے لوک ایہدے تے عمل کر دے نیں جدکہ ان پڑھ لا پرواہی کر دے نیں۔ باہر لے مکاں وچ ایہناں SOPs پاروں حکومتی پدھر تے ایہدے تے قابو پاؤن دا بھرپور جتن کیتا جا رہیا اے۔ پاکستان وچ لوکیں Herd Immunity دے تحت ایہدے تے قابو پارہے نیں۔

زیادہ احتیاط تے صفائی پسند رجحاناں توں اڈموبائل فون دا بہتا ورتاواتے سہل پسندی ایس بیماری دے کھلرن دا کارن اے۔ کرونا دے کھلرن داوڈا کارن فضائی سفر نیں۔ لوکائی دے سفر کرن نال ایہہ بیماری ودھدی گئی۔ چین توں دکھ دنیا دے وڈے مکاں امریکہ، برطانیہ، کینیڈا، اٹلی، آسٹریلیا، جرمنی، سری لنکا، پاکستان، انڈیا، بنگلہ دیش تے ہور بھیرے ملک ایہدی لوهیٹ وچ آئے۔ کرونا دے کھلرن پاروں سائنس داناں دیاں قیاس آرائیاں وی ساہمنے آیاں۔ کسے نے انہوں Bio War آکھیا، کسے نے آکھیا کہ امریکہ دی کرکٹ ٹیم نے ایہنوں چین وچ کھلار یا جد کہ کسے نے چچڑک نوں ایہہ بیماری ودھان دا کارن آکھیا۔ امریکہ تے چین نے اکدوجے تے الزام لایا ایہہ اللہ دا عذاب تے اوہدے توں دُوری وی ہوسکد اے۔ کرونا وائرس دیاں علامتاں 2 توں 14 دیہاڑیاں وچ

سامنے آوندیاں نہیں۔ کرونا دیاں بنیادی علامتاں وچ سردی لگنا، بھک نہ لگنا، سر پیڑ، اوازاری، متلی، جتے وچ پیڑ، گھاہڑ، بخار، دست آنے، کھنگ، ساہ لین وچ اوکھت، ڈاڑیا، ٹائیفائیڈ، نمونیا، دل دا عارضہ شامل نہیں۔ انٹرنیٹ موجب:

“People with Covid-19 have had a wide range of symptoms reported ranging from mild symptoms to severe illness. Symptoms may appear 2-14 days after exposure to the virus. People with these symptoms may have Covid-19. Fever or chills, Cough, Shortness of breath or difficulty breathing, Fatigue, Muscle or body aches, Headache, New loss of taste or smell, Sore throat, Congestion or runny nose, Nausea or vomiting, Diarrhea”.(2)

کرونا ساہ لین نال گلے وچ جاندا اے۔ جے ایہہ معدے وچ چلا جائے تے نقصان نہیں اپڑاندا۔ جدوں کرونا ساہ والی نالی راہیں پھیپھڑیاں وچ اپڑ جائے تاں او تھے ایہہ پنکرنا شروع کردیندا اے۔ ایہہ وائرس Air ways وچ پنکر دیاں اینا انفیکشن کھلار دے کے انسانی جتے دے وکھو وکھ انگاں دل، گردے، جگر نوں متاثر کردے نیں۔ شدید صورت وچ انسان دی موت ہوسکدی اے۔ انسانی جیون دا دار و مدار پھیپھڑیاں اتے اے جیہڑے آکسیجن انسان دے سارے انگاں تیک اپڑاندے نیں۔ آکسیجن دی مناسب مقدار پاروں انسانی جتے وچ خون دی گردش ہوندی اے جیہڑے نال دل، دماغ تے گردے ٹھیک کم کردے نیں تے انسان ٹر دا پھر دا دکھالی دیندا اے۔ جیویں:

“The lungs main role is to bring in air from the atmosphere and pass oxygen into the bloodstream. From there, it circulates to the rest

of the body.” (3)

کرونا وائرس لگن دا کارن انسان دی سمجھوں باہر اے یعنی ایہہ وائرس اکٹھ (ویاہ، غمی، میٹنگ، بازار، سفر) پاروں بوہتا کھلدا اے۔ گھبروتے بال ایس وائرس توں آپ متاثر نہیں ہوندے پر ایہہ وائرس بڈھیاں نوں لگن دا کارن اے۔ بڈھیاں دا Immune system کمزور ہوون پاروں اوہناں نوں اوکھت بھگتنی پیندی اے۔ انٹرنیٹ اُتے ایس حوالے نال لکھیا اے:

“If Covid-19 goes deep into the lungs, it can cause pneumonia. Pneumonia is a concern for older people because they have reduced lung capacity, require longer recover time and have age-weakend immune system.” (4)

پھیپھڑیاں وچ وائرس دے اپڑن پاروں شدید علامتاں وچ تیز بخار تے کھنگ آنا شامل اے۔ بخار واری دا وی ہوسکدا اے جیہڑا دن دے جس ویلے ہوندا اے دو جے دن او سے ویلے فیر سردی لگن نال ہوندا اے یعنی ایہہ ٹائیفائیڈ دی صورت وچ سامنے آندا اے۔ بخار نال جے وچ ڈاڈھی پیڑ، بھک نہ لگنا، گھٹن تے اوازاری ہوندی اے۔ کھنگ وی کرونا دی شدت نوں ظاہر کردی اے جیہدے نال بے آرامی تے نیند روانہ آنا بے سکونی دا کارن بندا اے۔ کرونا پاروں انسانی جے نوں آکسیجن مناسب مقدار وچ نہیں ملدی جس پاروں خون گاڑھا ہو جانا اے تے دل بیماری ہتھوں بندے دی موت ہوسکدی اے۔ کرونا نے اوہناں لوکاں نوں بوہتا متاثر کیتا جیہڑے شوگر، بلڈ پریشر، دل دے عارضے یاں کسے ہور بیماری وچ ہوون۔ بخار نوں گھٹ کرن والیاں دوائیاں پاروں ڈائریا وی ہوسکدا اے۔ کرونا دی اک اہم علامت ذائقے تے سنگھن دی حس دامننا اے۔ ایلو پیٹھی ڈاکٹر اں موجب ۳۵ فیصد لوکاں وچ ایہہ حس مک جاندی اے جد کہ ۶۵ فیصد لوکاں وچ ایہہ حس نہیں ملدی۔ انٹرنیٹ موجب:

“It's not uncommon for upper respiratory infection such as the common cold or flu to

effect our senses of smell and taste. In fact, its estimate that a temporary loss of smell happens in over 60 percent of colds and sinus infections.” (5)

کچھ تھانوں نے کیتی گئی تحقیق موجب 60 فیصد لوکاں وچ کرونا ایس حس نوں متاثر کر دالے جد کہ ۴۰ فیصد وچ ایہہ حس متاثر نہیں ہوندی۔ انٹرنیٹ اُتے ایس حوالے نال لکھیا اے:

“Kings college London researches, who run the covid symptom study app, previously estimated 60% of people with coronavirus lost their sense of smell or taste. Coronavirus smell loss different from bad cold.” (6)

کرونا بیماری دے ہر انسان اتے وکھو وکھ اثرات مرتب ہوندے نیں۔ جیہناں لوکاں وچ قوت مدافعت (Immune System) کمزور ہووے اوہناں تے ایہہ ڈھیر اثر چھڈ دالے تے انسان زندگی موت دی اڈیک دا شکار ہو جاندا اے۔ کھنگ، بخار، نزلہ، زکام، سر پیڑ جیہاں علامتاں پاروں فوراً کرونا ٹیسٹ کروانا چاہیدا اے تاں جے مثبت آون دی صورت وچ ایس بیماری نال ویلے سر نیڑیا جاسکے۔ معمولی بخار یعنی 100 ڈگری تائیں ہوون پاروں ساہ دی تنگی نہ ہوون پاروں گھر وچ مناسب خوراک (نیم گرم پانی، پنجنی، تازہ پھلاں دا جوس، خشک میوے، سٹیم (لونگ والی) راہیں دو Panadol گولیاں تن ویلے کھاون نال قابو پایا جاسکدا اے۔ گھر دے کسے کمرے وچ علیحدگی (Self isolation) کرنی چاہیدی اے تاں جے ایہنوں کھلرن توں روکیا جاسکے۔ ڈیٹول دا گھٹ ورتا تے کھلی فضا وچ ساہ لین نال انسان دی صحت اُتے چنگا اثر پیندا اے۔ گھر دیاں باریاں بوہے کھلے رکھنے چاہیدا اے تاں جے کھلی تے صاف ہوا کمریاں وچ آسکے۔

جے بخار 100 ڈگری توں ودھ ہووے تاں فوراً ڈاکٹر دے مشورے نال علاج شروع کروانا چاہیدا اے۔

ہسپتال وچ داخل ہوون دی لوڑ ہووے تاں وی دیر نہیں کرنی چاہیدی کیوں جے انسان دی زندگی اہم اے۔ آکسیجن لیول گھٹن پاروں مریض نوں ICU منتقل کیتا جاندا اے۔ پہلاں فیس ماسک نال ۵ لیٹر تائیں آکسیجن لائی جانندی اے۔ جے ایہدے نال آکسیجن کنٹرول نہ ہووے تے NRM راہیں ۱۵ لیٹر تک آکسیجن لائی جانندی اے، جے ایہدے نال وی آکسیجن دی مقدار پوری نہ ہووے تے مریض نوں C Pipe لگایا جاندا اے، جے ایہدے نال وی ساہ لین وچ اوکھت ہووے تے مریض نوں Ventilator تے شفٹ کیتا جاندا اے جیہدے نال ۲۰ لیٹر تائیں آکسیجن لائی جانندی اے۔ ایس بیماری وچ احساس برتری تے بوہتی اڈیک گھاٹے دا کارن ہوسکدا اے۔ آکسیجن لیول گھٹ آون پاروں مریض نوں پٹھالٹا کے لک اُتے ہلکے ہتھاں نال تھپنا چاہیدا اے۔ جسمانی طاقت برقرار رکھن لئی Multi Vitamins جیویں Surbax Z تے Sunny D دا استعمال بہوں ضروری اے۔ ڈاکٹر سدھرہ جیوں دی رائے موجب:

”اگر انسان کا کرونا مریض کے ساتھ میل میلاپ ہو جائے تو ایسی صورت حال میں اسے 14 دن تک علیحدگی اختیار کرنی چاہیے۔ علامات ظاہر ہونے کی صورت میں احتیاط ضروری ہے۔ علامات ظاہر نہ ہوں تو 14 دن بعد دوسرے لوگوں سے ملنے میں کوئی ہرج نہیں۔ سانس لینے کی رفتار عام انسان میں 18 ہوتی ہے لیکن اگر یہ 25 سے زیادہ ہے اور Saturation 94 سے کم ہو تو مریض کو آکسیجن کی فوری ضرورت کے تحت ہسپتال داخل کروانا چاہیے۔“ (7)

کرونا مریضاں وچ ٹیسٹ مثبت آون مگروں چار طرح دے اثرات یعنی علامتاں نہ ہوون برابر، گھٹ شدید علامتاں، شدید علامتاں تے خطرناک علامتاں راہیں نمودار ہوندے نیں۔ حکومت پاکستان ولوں دیتیاں ہدایتاں موجب:

“Patients can be classified into asymptomatic, non severe, severe or critical based on their clinical condition. As the disease progresses, the severity may change.”

Asymptomatic:

SARS Cov-2 infection but with no symptoms, some asymptomatic patients may be pre-symptomatic if tested early (e.g. as part of contract tracing).

Non-severe.

Oxygen seturation of 94% or greater and respiratory rate of less than 25 breath / mintue.

Severe:

Oxygen saturation 94% or respiratory rate over 25 breaths / mintue.

Oxygen saturation is maintained by nasal cannulation or simple facemask and there is no need for non-invasive ventilation (NIV), high flow nasal cannula (HFNC), or mechanical ventilation (MV).

Critical:

Respiratory compromise severe enough to require NIV (including CPAP or BIPAP), HFNC or MV.”(8)

کرونا دا ٹیسٹ مثبت آون مگروں ہر انسان دی جسمانی صلاحیت پاروں ایہدے Peak days آوندے
نیں جیہڑے اوہدی حیاتی لئی خطرناک سمجھے جاندے نیں۔ عموماً چھپواں، ستواں، اٹھواں دن اہم ہوندے نیں۔
بیماری دی شدت پاروں نویں توں بارہویں دیہاڑی وی خطرناک ہوسکدی اے۔ بیماری دی شدت دا گویڑ تیز بخار
تے شدید کھنگ توں لایا جاسکدا اے۔ کرونا مریضاں نوں مثبت ٹیسٹ مگروں لنگھے دیہاڑیاں دادوجیاں نال ذکر نہیں

کرنا چاہیدا۔ Oximeter تہرما میٹر ایس بیماری نوں جانچن دے پیمانے نیں۔ اوسمی میٹر نال آکسیجن لیول (Oxygen saturation) تے نبض دی رفتار پرکھی جاسکدی اے جیہڑی عموماً صحت مندوں وچ 95 توں 97 تے نبض 72 توں 80 ہوندی اے۔ تہرما میٹر نال بخار چیک کیتا جاندا اے۔ انٹرنیٹ اُتے اوسمی میٹر بارے معلومات کجھ انج اے:

“An instrument for measuring continuously the degree of oxygen saturation of circulating blood.” (9)

بیماری ممکن تے مریض نوں تھیری بھک لگدی اے۔ شاید ایہدا اک کارن بیماری نال ہوون والی اندرلی ٹیج اے۔ تو انائی بحال کرن لئی تے اعضاء دی مرمت پاروں مریض نوں کھان پین دیا ندینا چنگا اے۔ رب کائنات دے گن کہن نال فیکون یعنی ہر شے دی تخلیق ہوئی، جیہدے وچ انسان وی شامل اے۔ اللہ نے انسان نوں اشرف المخلوقات دے درجے تے فائز کیتا تے ایہنوں ہر طرح دی بیماری، غم، تکلیف جرن دی صلاحیت وی دتی۔ اللہ نے بوٹیاں تے جنوراں نوں انسان دی سوکھلتا تے سکون لئی بنایا۔ قدرتی جڑی بوٹیاں تے خشک میوے رب دا کرشمہ نیں جہاں وچ کئی بیماریاں دا اُپا اے۔ ایلوپیتھی توں اڈطب وی انسان دی حیاتی وچ بیماریاں نیڑن لئی مفید اے۔ پاکستان دینادے انجیہے ملاں وچ اے جتھے اللہ دی دتی ہر نعمت موجود اے۔

دوچچ شہد، دوچچ کلونجی تے نمبو دے چار پنچ قطرے ایس بیماری وچ فائدہ دیندے نیں۔ حتی گل اے کہ کلونجی وچ موت توں اڈ ہر بیماری دا علاج اے۔ ثنا کلی کسے حد تاں فائدہ مند اے ایہدا بہتا ورتا ڈاڑیا دا باعث بن سکدا اے جیہدے نال کمزوری ہو سکدی اے۔ نیم گرم پانی تے قہوہ (ادرک، دارچینی، لونگ، اجوائن، کلونجی، پودینے دے کجھ پتے) وی فائدہ مند اے۔ سیب دے جوس نال آکسیجن دی مقدار ودھدی اے۔ ایس توں وکھ مسمی تے مالٹے دا جوس وی مفید اے۔ اُبلے ہوئے انڈے تے گوشت (مٹن، دیسی مرغ) دے ورتنا نال پروٹین لبھن پاروں طاقت قائم رہندی اے تے مریض چھیتی شفا یاب ہوندا اے۔ یخنی تے خشک میوے (بادام، پستہ، کاجو، کھجور، خرمانی) مفید نیں۔ خرمانی نال ساہ دی تنگی مگدی اے۔ ادھی چچی Thyme، اک چچ شہد تے ادرک دا نکا ٹوٹا اک کپ پانی وچ قہوہ بنا کے پیون نال پھیپھڑیاں دی کارکردگی چنگی ہوندی اے۔ ہلدی اندرونی زخماں نوں چھیتی ٹھیک کردی

اے۔ سویرے نہار مونہہ ہلدی والا دُدھ طاقت داباعث اے۔ میتھی دانے دا قہوہ وی بلغم مکاون وچ مدد کردا اے۔
غبارے پھلاون نال وی کرونا مریض دے پھیپھڑے چنگا کم کرسکدے نیں۔

کرونا دی بیماری اتے قابو پانا انسان دے وس دی گل اے۔ سب توں پہلاں ایس بیماری نوں سرتے سوار نہیں کرنا چاہیدا۔ دو جا ہٹھ ایس بیماری نوں مکاون وچ اہم کردار ادا کردی اے۔ انسان وچ جراثیم، وائرس تے دو جیاں مخلوقاں نال نبڑن دی طاقت اللہ ولوں اے۔ کرونا توں وی خطرناک جراثیم آل دوالے موجود نیں پر بطور مسلمان ربی حکم توں بناں کوئی شے انسان نوں نقصان نہیں اپڑاسکدی۔ انسان کسے حد تاں خود غرض تے بے حس اے۔ اٹیچھے دو جے بندے اتے اجیہی بیماری آون تے اپنے ٹبر دے لوک میل ورتن تے مدد دے جذبے توں وانجھے دکھالی دیندے نیں۔ بیماری اپنی تھاں پر انسانیت دا جذبہ اٹیچ اے۔ دو جے لوکاں نوں ایس بیماری توں محفوظ رکھن لئی اوہناں نال میل ورتن گھٹ رکھنا چاہیدا اے۔ گھر وچ کم کرن والیاں زنانیاں تے دو جے لوکاں توں دور ایس لئی رہنا چاہیدا اے کیوں جے ماڈیاں لئی غربت ای وڈاروگ اے۔ پیسے پاروں بیماری اتے قابو پایا جاسکدا اے۔ بیماری نے انسان نوں جسمانی تے نفسیاتی طور تے بہت متاثر کیتا۔ سماج وچ لوکاں نوں بیماری بارے پتہ لگے تاں اوہ مدد کرن دی تھاں اپنا آپ بچاندے دکھالی دیندے نیں۔ کجھ لوک انسان دی ایس مجبوری دی ناجائز لاجھ وی چکدے نیں۔ محمد عرفان ایس حوالے نال آکھدے نیں:

”کرونا بیماری کے ساتھ سچ بولنا مشکل کا باعث بن سکتا ہے۔ شدید علامات کی وجہ سے گھر میں موجود دوا مریضوں کی Iv line کروانے کے لیے کئی ہسپتالوں اور کلینک میں گیا۔ کرونا کاسن کر لوگوں نے انکار کر دیا۔ آخر کار گھر میں آکر Iv line کرنے پر ایک نرس نے 4000 روپے لیے جو مریضوں کے ساتھ زیادتی ہے۔“ (10)

ہسپتال وچ ڈاکٹراں، نرساں تے کم کرن والیاں دا جذبہ قابل دیدا اے جیہڑے کرونا توں بچاؤ دالباس (PPE Kit) پا کے اپنی جان دی پرواہ نہ کیتے بناں انسانیت دی سیوا وچ رُجھے ہوئے نیں۔ محمد فاروق ایس حوالے نال آکھدے نیں:

”پاکستان کے سرکاری ہسپتالوں میں ڈاکٹر، نرسیں اور کارکن عملہ مریضوں سے محبت اور شفقت سے پیش آتے ہیں۔ کرونا بیماری پر قابو پانے کے لئے اور مریضوں کی جان بچانے کے لئے آئی سی یو میں تمام سٹاف دن رات محنت کرتے ہیں۔ سہی معنوں میں ڈاکٹر، نرس اور کارکن طبقہ انسانیت کی خدمت کرنے پر معمور ہیں۔“ (11)

ICU وچ زندگی لئی تڑندے انساناں نوں وکھ کے خوف طاری ہو جاندا اے جتھے اک اک لمحہ مریض دی حیاتی لئی اچھ رکھدا اے۔ ڈاکٹر شمینہ بتول ایس حوالے نال آکھدیاں نیں:

”آئی سی یو وچ کرونا دے مریضاں نوں ساہواں دی بازی ہار دیاں وکھ کے دل کنب جاندا اے۔ بڈھے مریضاں وچ آکسیجن دی کمی پاروں جسم تے نیل پے جان دے نیں۔ ڈاکٹر ایہناں مریضاں نوں بچاؤ لئی ڈھیر جتن کردے نیں پر کرونا دے جسم دے وکھو وکھ حصیاں اُتے اثرات پاروں اوہ بے بس وکھالی دیندے نیں۔ بھاگاں والے ای ICU توں خیریں مڑدے نیں۔“ (12)

گل نفس ذائقہ الموت حقیقت اے پر جیہنوں رب رکھے اوہنوں کون چکھیا ودھی دے سو سبب تے گھٹی دا کوئی نہیں۔ اللہ دی ذات تے توکل انسان نوں ہمت، حوصلہ تے صبر جہیاں صلاحیتاں نال نوازدا اے۔ صدقہ سو بلاواں نوں ٹالدا اے۔ ایہنوں حسب توفیق حیاتی دا معمول بنانا چاہیدا اے۔ نماز تے کلام پاک دی تلاوت خاص طور تے سورہ انعام تے سورہ تغابن دلیسکون تے اطمینان دا باعث نیں۔ قاری عبدالباسط دی آواز وچ سورہ رحمن سن کے پانی پیون نال تھیرا فاقہ ہوندا اے۔

ایہہ حقہ گل اے پئی انسان بے بس، بے اختیار تے لاچار اے۔ بندے دا ساہواں تے وی کوئی اختیار نہیں۔ عذاب الہی (کرونا) توں پناہ منگنی چاہیدی اے تے ہر ویلے استغفار پڑھنا چاہیدا اے۔ انسان رب دی دتی ہمت تے توفیق نال ہسد، روند تے تڑدا پھر دا اے۔ دنیا دیاں سدھراں کچھ نسن دی تھان اعمال دی درستگی، انسانیت

دی سیواتے نیک نیتی انسان نوں نہ صرف ایس جہان وچ سگوں اگلے جہان وچ وی تار دیندی اے۔ اللہ دی مخلوق لئی سوکھیائی ونڈن نال انسان آپ سوکھا ہوندا اے تے بظاہر نظر نہ آون والے وائرس تے جراثیم اوہدا کجھ نہیں وگاڑ سکدے۔ 28 جنوری 2021ء تاں پاکستان وچ کرونا مریضاں دی کل تعداد 541,031 سچہاں وچ صحت یاب ہوون والیاں دی تعداد 496,745 اے جد کہ مرن والیاں دی کل تعداد 11,560 اے۔ باہر لے ملاں وچ کرونا مریضاں نوں حکومتی پدھرتے سرپرستی حاصل اے۔ ڈاکٹر سعدیہ بتول موجب:

”یو کے میں لوگوں کو کرونا وائرس سے بچنے کے لئے باقاعدہ تربیت دی گئی ہے جس میں ماسک لگانا، سماجی فاصلہ اور صفائی قابل ذکر ہے۔ حکومتی ہدایات پر عمل نہ کرنے پر جرمانہ کیا جاتا ہے۔ سیرگاہیں، پارک، سکول، کالجز مکمل طور پر بند ہیں بلکہ مکمل لاک ڈاؤن ہے۔ گھروں میں چھ افراد سے زائد لوگوں کے اکٹھے ہونے پر پابندی ہے۔ سکول، کالجز کے طالبات کو گھروں میں کرونا ٹیسٹ کی کٹس مہیا کی گئی ہیں۔ کالجز سکول میں کرونا کے دو منفی نتائج پر طالبات کو آنے کی اجازت دی گئی ہے اور ہر ہفتے کرونا کا ٹیسٹ جمع کروانے کی ہدایت دی گئی ہے۔“ (13)

پاکستان ہسپتالاں وچ ڈاکٹراں تے نرساں دارویہ حوصلہ افزا اے۔ Herd Immunity پاروں کرونا دے خلاف انسانی جسم وچ Antibodies بنن نال ایس بیماری تے قابو پایا جاسکدا اے۔ اک نکلے جیسے وائرس نے دنیا دی معیشت دے نال نال پاکستان نوں وی بہوں حد تاں متاثر کیتا۔ لاک ڈاؤن پاروں تاجر، استاد، طالب علم تید بیہاڑی دار مزدور بہتے متاثر ہوئے۔ کرونا نے موت دے نال نال ماٹریاں نوں کنگال کردتا۔ لوکیں ذہنی تے نفسیاتی دباؤ دا وی شکار ہوئے ہسدے ہسدے گھر اپنے پیاریاں دے وچھڑن نال برباد ہو گئے۔

دنیا وچ کرونا بیماری دی آگاہی کھلوان نال ایہنوں مکاوں لئی ویکسین بنائی جا رہی اے۔ ویکسین دی کامیابی لئی لوکیں انسانیت نوں بچاؤن لئی اپنی حیاتی داء تے لارہے نیں۔ انسانی جیون توں ودھ انملا کجھ نہیں۔ کرونا مریضاں دی ہلہ شیری تے مدد کرنا انسانیت دا مڈھلا گن ہونا چاہیدا اے تے احتیاط ہتھوں نہیں چھڈنی چاہیدی۔

حوالے

- 1- [www.emro.who.int>corona-virus.](http://www.emro.who.int/corona-virus)
- 2- [www.cdc.gov?symptoms-testing](http://www.cdc.gov/symptoms-testing)
- 3- www.medicalnewstoday.com
- 4- [www.nationaljewish.org>health-tips](http://www.nationaljewish.org/health-tips)
- 5- [www.healthline.com>health.core](http://www.healthline.com/health/core)
- 6- [www.bbc.com>health-54359852](http://www.bbc.com/health-54359852)
- 7- گل بات، سدرہ جمیں، ڈاکٹر، شعبہ زچگی، خواجہ صفدر میڈیکل کالج سیالکوٹ، 20 جنوری 2021ء
- 8- Clinical Management Guidelines for Covid-19 infection,
Government of Pakistan Ministry of National Health Regulation &
Coordination, 11 December 2020.
- 9- [www.merriam-webster.com>oxime...](http://www.merriam-webster.com/oxime...)
- 10- گل بات، محمد عرفان، آفیسران ڈسٹرکٹ جوڈیشری، 21 جنوری 2021ء
- 11- گل بات، محمد فاروق، آفیسران پبلک ہیلتھ، 25 جنوری 2021ء
- 12- شمینہ بتول، ڈاکٹر، ایسوسی ایٹ پروفیسر (شعبہ پنجابی)، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، Monologue،
- 13- سعدیہ بتول، ڈاکٹر، رجسٹرار پیڈریٹیک شعبہ، ڈارینٹ ویلی ہاسپٹل ڈارٹ فورڈ یو کے

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 6, July.- Dec. 2021, PP

☆ ڈاکٹریب النساء

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی۔ دسمبر 2021ء، مسلسل شمارہ 12

پنجابی زبان تے سلینگ (Slang)

Abstract

Slangs are defined as unpopular word, phrase or Jargon of some particular class in society. It is a low popular cant which is used to convey the real meanings of words. Hence this type of words or phrases are not considered suitable for formal occasions. It is an inevitable fact that no language can express the feelings and emotions of a man completely. Sometimes there arises such feelings which cannot describe in words. Here the proverbs and idioms support a language but here we come across slangs too which are considered sub standard yet essential part of a language. In this research article an attempt has been made by the researcher to define and analyze Punjabi slangs from everyday Language.

پنجابی زبان ایس کچھوں بڑی امیراے کہ ایہدے وچ لوک صنفیاں دی وڈی تعداد موجوداے۔ اکھاناں

تے محاوریاں دا وڈا سرمایہ اے۔ ایس توں اڈکلا سیکی صنفاں وی سیکڑاں نیں تے سلینگ وی ہزاراں دی تعداد وچ موجود نیں۔ سلینگ نوں پنجابی وچ "بازاری بولی" یا عامیانہ بولی آکھیا جاسکدا اے۔ انگریزی اردو لغت دے مطابق ایہدے معنی گاہرہ عوامی زبان، عامیانہ بولی دے نیں، جدکہ ایہدی تعریف وکی پیڈیا دے مطابق موجب:

” Slang low, vulgar, unauthorized language; a popular but unauthorized word, phrase, or made of expression; also, the jargon of some particular calling or class in society; low popular cant; as the slang of the theater, of college, of sailors etc.”.(1)

http://urduwordinn.com:دے مطابق Slang دے معنی تے مفہوم انج دتے گئے نیں۔

1. SlangTerm,SlangExpression

بازاری زبان، عوامی زبان

Informal language consisting of words and expressions that are not considered appropriate for formal occasions often vituperative or vulgar

2. Slang,Argot,Cant,Jargon,Lingo,Patois,vernacular:

چوروں کی خاص زبان، خفیہ زبان

A characteristic language of particular group.

3. Slang, befool, cod, dupe, fool gull, put on, put one across, put one over, take in

الو بنانا، بیوقوف بنانا (2)

ناگزیر حقیقت اے کہ کجھ اچھے جذبے تے احساس بندے اندر پھٹدے نیں جہاں دی عکاسی روزمرہ

ورتوں دیا کھراں توں بالاتراے۔ یا فیر مروج شبد با معنی تے دلچسپ ہوون دے باوجود جذبے دی شدت نوں بیان کرن توں قاصر ہون تے ایس سے شعوری یا لاشعوری طور تے نوں اکھر گھڑ لئے جان دے نیں یا فیر پرانے اکھراں نوں نوں معنے وی دان کردتے جان دے نیں جہدے پاروں کئی وار غیر معیاری لفظ یا محاورے زبان دا حصہ بن جان دے نیں جہاں نوں سلینگ آکھیا جاندا اے۔ <http://defence.pk> دے مطابق سلینگ دی تعریف انج اے:

“The nonstandard vocabulary of a given culture or subculture, typically consisting of transitory coinages and figures of speech.” (3)

سلینگ زبان دا غیر معیاری انگ سمجھیا جاندا اے کئی سلینگ بڑی نکی حیاتی رکھ دے نیں پر ایہ بے تکلف اظہار دا قرینہ ہوندا اے کسے زبان دے ودھا کھلا رتے تازگی واسطے ایہناں دا وجود ات ضروری اے۔ کئی سلینگ ڈھیر جاندار تے زبردست قوت ابلاغ دے حامل ہوندے نیں تے ہولی ہولی معیاری زبان دا حصہ بن جان دے نیں۔ مارٹن گرے Slang بارے وچ ارسا نچھے کردا اے:

“Slang (narrow, offensive, language) colloquial language of a racy, informal kind : sometimes offensive or abusive language. Slangs change its forms quickly: it is the everyday, conversational usage of working people, but it is often elaborate and metaphorical, rather than simple in construction. Different classes of persons and age groups all have their own kind of slang.” (4)

مارٹن گرے زیادہ فصاحت تے بلاغت نال سلینگ دیاں نھلتاں لکھدا اے کہ ایہ غیر رسمی تے مخصوص طبقے

دی اوہ زبان اے جیہڑی قدرے بدکلامی دے زمرے وچ آندی اے۔ سلینگ اپنی ہیئت چھیتی بدل لیندے نیں نال ای استعارے والی خوبی وی اپنے اندر لکوائے ہوندے نیں۔ لسانی ادلا بدلی وچ صوتی بدلا اہم اے پرکئی وار معنوی ادلا بدلی وی ناگزیر ہوجاندی۔ اک مخصوص طبقے دے اکھراں دی ورتوں ہولی ہولی عوامی زبان بن جاندی اے تے اپنے لغوی معنیاں توں دور ہو کے مجازی معنیاں وچ مستعمل ہوجاندی اے۔ جیویں "خالی بھانڈا" مجازی معنیاں وچ ورتیا جاندا اے یعنی اہمیا بندہ جیہڑا بہت دکھاوا کرے پر کھوکھلی حیثیت رکھدا ہووے۔ آکسفورڈ لرنڈ کسنری دے مطابق Slang دا مطلب:

“Very informal words and expressions that are more common in spoken language, especially used by a particular group of people, for example, children, criminals, soldiers etc.” (5)

معنیاں تے تعریفاں دا احاطہ کیتیاں سٹہ نکلد اے کہ سلینگ عام بول چال دے اوہ لفظ یا فقرے نیں جیہڑے غیر رسمی طور تے ورتے جانے نیں۔ ایہ لفظ وی ہوسکدا اے تے فقرہ وی۔ مثلاً دماغ دا فیوزاڈ جانا" اک سلینگ اے تے اوس موقع تے ورتیا جاندا اے جدوں کوئی کم عقلی دی گل کرے یا کسے دے احمقانہ رویے تے ورتیا جاندا اے۔ انج ای لفظ "چول" اک کلا لفظ اے جیہڑا لالچی پن یا بیوقوفانہ رویے دے نتیجے وچ کسے نوں خطاب دتا جاندا اے۔ مثلاً اوہ بڑا چول اے یا انج ورتیا جاندا اے کہ اوہ چولاں ماردا اے۔

سلینگ ہر زبان دا لازمی جز اے کجھ سلینگ اچھے نیں جیہڑے حالات توں جنم لیندے نیں تے تھوڑی حیاتی مان کے اپنی موت آپ مر جاندا اے۔ کجھ عرصے توں مشہور موسیقار تے اداکار "عدنان سمیع" نوں موٹاپے دا استعارہ بنا کے پیش کیتا جا رہیا اے تے ایہ ناں اک سلینگ دی صورت اختیار کر گیا، ہوسکدا اے آون والے ویلے ایہ سلینگ گھٹ ورتیا جاوے تے ہولی ہولی لوکائی دے ذہن دے پردے توں ہٹ جائے۔ نظریہ ضرورت دے تحت لفظاں نوں اپنی مرضی دے مطابق ڈھال لینا تے مرضی دے مطابق مفہوم و معنی کڈھ لینا دا ناں سلینگ اے ایہ ہولی ہولی زبان زد عام ہوجاندے نیں۔ کجھ سلینگ اپنی جاندا ری تے تاثیر دی بنا تے لمی حیاتی ماندے نیں تے فیر زمانے

دے سرد گرم حالات دا مقابلہ کر کے مترجانڈے نیں ایہ نتارویں شکل وچ معیاری زبان تے ادب دا حصہ بن جانڈے نیں۔

دنیا دی ہر زبان وچ سلینگ موجود نیں پنجابی زبان وچ ایہناں دی چوکی تعداد موجود اے۔ پنجابی زبان بارے گل عام طور تے آکھیا جاندا کہ "ہر بارہ کوہ تے ایہدی بولی بدل جانڈی اے" سلینگ وی ایس بولی دے مطابق بدل جانڈے نیں۔ کجھ تے اکوچے مفہوم تے معنی نال مستعمل رہندے نیں کجھ لفظاں یا لہجے دا ہیر پھیر ہوندا اے۔ کجھ سلینگ صرف کسے خاص علاقے وچ ورتے جانڈے نیں۔ مرکز وچ بولے جان والے ایہ عامیانہ لفظ دو جیلا قیاں وچ چھیتی اڑ جانڈے نیں جد کہ پسماندہ تے مرکز توں دور علاقیاں وچ ورتے جان والے سلینگ اوس نگر تیکر ای محدود رہندے نیں۔

کجھ سلینگ خاص طبقہ ورتدا اے مثلاً "لوٹے" دی اصطلاح سیاست دی دین اے تے سیاست توں پنگرن والا ایہ سلینگ سیاستداناں دا مخصوص طبقہ ورتوں وچ لیا وندا کہے شخص نوں وفاداریاں بدلن دے موقع تے ایہ خطاب دتا جاندا اے۔ ڈاکٹر روف پارکھی سلینگ دیاں تن خوبیاں دسدے نیں:

”اول عام بول چال اور بے تکلفی کی زبان ہونا، دوم غیر رسمی ہونا، سوم، نئی

بات کہنا یا پرانی بات کو نئے انداز سے کہنا“۔ (6)

اڈواڈ مزاج رکھن والے لوکاں واسطے مختلف اصطلاحواں رواج پا جانڈیاں نیں جیویں خوشامدی ٹولہ دفتر اں، سکول اں، کالجاں تے جامعات وچ کسے نہ کسے شکل وچ موجود اے ایس نوں "چچہ گیری" داناں دتا گیا تے خوشامد کرن والے بندے نوں "چچہ" آکھیا جاندا اے۔ 'چچہ' تے چچہ گیری دی اصطلاح دفتری اختراع اے تے ایہدا ورتار اگھر یلو حیاتی وچ گھٹ اے۔ انج ای "مکھن لانا" وی اک سلینگ اے جیہڑا خوشامد کرن دے معنیاں وچ ورتیا جاندا اے۔

عمر موجب وی سلینگ دا ورتار اکتیا جاندا اے۔ مثلاً جوان کڑیاں یا منڈیاں دا گروہ مخصوص قسم دے سلینگ ورتدے نیں۔ زندگی نوں رومانوی نقطہ نظر نال دیکھن والے ایس گروہ نے کجھ لفظاں نال مخصوص استعارے وابستہ کر رکھے ہوندے نیں جیویں اک دور وچ انڈین ادکارہ 'ہیما مالنی' نو جوان طبقے وچ خوبصورتی دا استعارہ سی تے اجکل

’کترینہ کیف‘ اے۔

دکانداراں دے مخصوص سیلنگ نہیں ایہ جدوں کوئی گا ہک ویکھن ’ونڈوشاپنگ‘ کر رہیا اے تے کچھ لینا نہیں چاہندا محض وقت ضائع کر رہیا اے تے اوس ویلے اک دوکاندار دوجے دکاندار یا دوکان تے کم کرن والے کسے دوجے منڈے نوں آکھے گا ”ایہنوں ڈی کرو“۔ ونڈوشاپنگ وی ساڈے معاشرے وچ عام طور تے استعمال ہون والا اک محاورہ بن چکیا اے انگریزی دے دو اکھراں دا ایہ مجموعہ جدوں کوئی خریداری نہ کرنی ہوئے تے بازار وچ پھر کے چیزاں نوں ویکھن لئی ورتیا جاندا اے۔

ہرزبان انسان اپنے وچاراں، تجربیاں تے مشاہدیاں نوں اکھراں وچ سموندا اے۔ کدی اوہ تجربے ویلے دی بھٹھی چوں اکھاناں دی شکل وچ برآمد ہوندے نیں تے کدی سیلنگ دی صورت لشکدے نیں۔ ایہ سیلنگ اپنی دھرتی تے ثقافت نال گوڑھی جڑت رکھدے نیں اختصار پاروں ذہناں تے چھیتی نقش وی ہو جاندا اے نیں۔ انج دا ای اک سیلنگ ”کٹا کھلنا اے“ جہدے بارے آکھیا جاندا اے کہ اک گجر کولوں کسے نے پچھیا کہ حیاتی کیہ اے، اوس نے جواب دتا کہ اک کٹا پنھنواں تے دو جاکھل جاندا اے۔ گجر نے اپنے روزمرہ دے تجربیاں توں حیاتی دا انچوڑ پیش کیتا کہ ایہدے وچ مسئلے ای مسئلے نیں۔ اک حل ہوندا اے تے دو جاسا منے آجاندا اے۔ پنجاب زرعی علاقہ ایہدے پنڈاں دے واسی مال ڈنگردا کاروبار وی کردے نیں تے اپنی حیاتی دا انچوڑ اپنی رہتل بہتل راہیں الیکدے نیں۔

سلینگ نکلیاں نکلیاں سچائیاں توں وڈا فلسفہ وی دوچارا کھراں وچ بیان کر جاندا اے نیں پر بیان ڈھنگ نوں نوویکھا ہوندا اے ایہدے نال سماج وچ کوئی وی گل کیتی جائے سلینگ دی ورتوں کر کیا ایہدے سپتر اپنی گل نوں وزنی بنا کے نتاریں انداز نال بیان کردے نیں۔ لمی چوڑی گل نوں اکھان وانگ سلینگ راہیں بیان کیتا جاسکدا اے تے تھوڑے شبدوں وچوں ڈوہنگے تے ڈھیر معنے کڈھے جاسکدے نیں۔

سلینگ کسے وی قوم دی رہتل بہتل دے عکاس وی ہوندے نیں۔ ایہناں وچ معاشرے دی معاشی، سماجی تے مذہبی حیاتی ڈھٹی جاسکدی اے ایس توں اڈسلینگ انسانی حیاتی دی نفسیات نوں بڑے سلکھنے انداز نال پیش کر دیے نیں۔ عمر، مزاج، پیشے تے ذاتاں بارے ایہناں وچ سچی تے ڈوہنگی جانکاری ملدی اے۔ اج دے دور وچ جدوں کوئی مسئلہ یا معاملہ حل ہوندا نظر نہیں آوندا تے پنجاب دے واسی اک کردار نوں مخاطب کر کے اپنی تشویش بیان

کردے ہیں کہ "مختار یا گل ودھ گئی اے" اتھے اڑ کے ڈاڈی پریشانی دے باوجود ایہ سلینگ بندے دے بلھاس تے مسکان لے آوندے نہیں جو سلگدی گرم دوپہر وچ اک ٹھنڈی ہوا دابلھا ثابت ہوندا اے۔

طبقاتی ونڈ تارنخ دے ہر موڑ تے موجود رہی اے تے ایہدی جھلک ساہنوں سلینگ راہیں وی ملدی اے جیوں کہ "ساڈا کتا کتا، تہاڈا کتا ٹومی" وچ سماجی ناہمواری ول ہلکے پھلکے مزاحیہ انداز نال اشارہ کیتا گیا اے کہ امیراں دی ہر شے ودھیا اکھواندی اے جد کہ مہاتراں دی ہر شے گھٹیا سمجھی جاندی اے "پینڈو"۔ "برگر بچہ" تے "ممی ڈیڈی" ورگے سلینگ سماجی ناہمواری تے طبقاتی ونڈ نوں ظاہر کردے نہیں۔ "ٹرک دی جتی پچھے لانا" لارے لپے نوں ظاہر کردا اے۔ اک لماتے بے فائدہ انتظار ظاہر کرن لئی پنجاب دے پنڈاں شہراں وچ سلینگ دی ورتوں عام اے۔ "میٹر گھم جانا" کسے منکھ دے غصے دا اظہار اے جد کہ "سکر یو/ پیچ ڈھیلا ہونا" کسے بندے دے احمقانہ رویے دی دس پاوندا اے۔ "کاں چٹا اے" جیہا سلینگ اے جیہڑا کسے اڑیل بندے دی بے جاضد ظاہر کردا اے جیہڑا غلط موقف توں کسے طور پچھے نہ ہٹے۔ سلینگ طنز ہوندے میں جیہڑے بندے دیاں کجیاں، کوتاہیاں توں پردہ چکدے نہیں ایس بارے روف پار کیو لکھدے نہیں:

”سلینگ ایک طرح کی سماجی تنقید ہوتی ہے۔ اس میں بغاوت اور سماجی اقدار سے اختلاف کی بازگشت بھی سنائی دیتی ہے۔ سلینگ الفاظ و محاورات کا پیدا کردہ تاثر اکثر عام سوچ اور معاشرے کے معیاروں سے مطابقت نہیں رکھتا اور اسی عدم مطابقت کی وجہ سے مزاح بھی پیدا ہوتا ہے۔ اگرچہ سلینگ کا خاصا حصہ فحش یا بے ہودہ یا ناشائستہ اور گستاخانہ ہوتا ہے لیکن یہ کہنا کہ تمام کا تمام سلینگ یا اس کا غالب حصہ ایسا ہوتا ہے، صحیح نہیں ہوگا۔ لہذا سلینگ کے پورے ذخیرے کے لیے متبادل اور ناشائستہ کے الفاظ استعمال کرنا زیادتی ہے۔“ (7)

سماج تے انسان لازم ملزوم نہیں دونواں وچ جیہڑیاں کجیاں کوتاہیاں نہیں، سلینگ راہیں ظاہر کردتیاں جاندیاں نہیں جیوں "سلیمانی انگوٹھی" سلینگ اوس ویلے ورتیا جاند اے جدوں کوئی انسان کم کرن دا تے چھیتی کرن دا

عند یہ دیندا اے ایہ جاوددی سوٹی دے معنیاں وچ ورتیا جاندا اے۔ "دماغ دی چٹنی کرنا" اک سلینگ اے اس ویلے بولیا جاندا اے جدوں کوئی بند افضول تے لایینی بحث مباحثہ کرے۔ "لمی چھڈنا" جدوں کوئی بندہ شیخی ماردا اے۔ ایس قسم دے سلینگ بارے روف پارکھ لکھیا:

”بعض سلینگ الفاظ سچ مچ اتنے خوبصورت جاندار اور ابلاغ کی قوت لیئے ہوئے ہوتے ہیں کہ ان کا نعم البدل یا مترادف کوئی اور لفظ ہو ہی نہیں سکتا۔ سلینگ کسی زبان کی قوت نمونہ کا تخلیقی اظہار ہے۔ یہ زبان میں جمہوری لیکن نامعلوم ذرائع سے ہونے والی تبدیلیوں کی مثال ہے“۔ (8)

زبان وچ تبدیلی غیر محسوس ڈھنگ نال آوندی اے معنوی تبدیلی دی شروعات سلینگ دی صورت وجود وچ آوندی اے ودھ پھل کے اوہ زبان دا ڈھ موکلا کردی اے۔ نویں نویں اکھرتے محاورے بندے نیں جہڑے نسل در نسل چلدے رہندے نیں۔ ڈھ وچ ایہ اکھرتے محاورے زبان وچ اوپرے جا پدے نیں ویلے دے نال اپنی تھاں بنالیندے نیں اظہار دانواں طریقہ وکھرے معنوی نظام وچ ڈھل کے روزمرہ ورتوں دا حصہ بن جاندا اے۔ سلینگ دی لوڑ تے اہمیت بارے گل کردیاں قاسم یعقوب وچارپیش کردے نیں:

”سلینگ الفاظ پہلے سے موجود الفاظ میں توسیع معنی ہیں۔ سلینگ نئے لفظ کے طور پر رائج ہو یا کسی پرانے لفظ کی ہی معنوی ترمیم کے ساتھ بولا جا رہا ہو اس کا پرانے لفظ کے ساتھ کوئی نہ کوئی رشتہ ضرور ہوتا ہے“۔ (9)

مشہور پنجابی سلینگ انگوٹھا چھاپ، بتیاں ویکھنا، برانکر بچہ، بھاشن دینا، بھگوڑا، پھنے خاں، پارہ ہائی ہونا، پھٹاں کھا، پھد و لگنا، پھو چوڑیاں پاؤنا، چھتر پریڈ، ڈبا پیر، رود ماسٹر، سرکاری سائڈ، سیکنڈ ہینڈ، شکایتی ٹو، قلفی جمنا، کام تے تے ہونا، کھڈے لائن لانا، گٹ مٹ کرنا، گڈی چڑھنا، لولی پاپ دینا، لہنج، مار مار کے دنبہ بنانا، مروڑ اٹھنا، موٹی آسامی، مولابخش، نالائق پانڈا، نمبر ٹنگنا، وکھری ٹاپ تے کھوتا کھوہ وچ پانا وغیرہ۔

مکدی ایہہ کہ سلینگ خود رو بوٹے وانگوں زبان وچ آپ مہارے پھٹ پیندے نیں کجھ من بھاونے سبھا تے تہذیبی وادی لوڑاں پوریاں کردیاں زبان جھولی لمی حیاتی ماندے نیں اپنی شگفتگی تے جاندار پاروں عام لوکائی

دی زبان تے آجاندے نیں لے چر بعد اڈواڈ تخلیقی کیفیتیاں توں لنگھ کے زبان دا اٹوٹ انگ بن جاندے نیں جیہڑے اکھریا محاورے لوکائی دی جذباتی تے تہذیبی اظہار دیاں لوڑاں تھوڑاں پوریاں نہیں کر سگدے اوہ غیر محسوس تے لاشعوری طریقے نال زبان وچوں نکل جاندے نیں۔ ایس توں اڈسلینگ محاورے وانگ حقیقی معنیاں دی تھاں مجازی معنے پیش کردے نیں تے کئی وارا کھاناں وانگ سیانیاں دے تجریاں دا عکس بن کے سامنے آن کھلوندے نیں سلینگ اظہار داناں قرینہ اے جیہڑا نویں معنے بھالن تے اکھراں گھرن وچ اہم کردار ادا کردا اے۔

حوالے

- 1- wikipaedia.org/wiki/slang
- 2- <http://urduwordinn.com>
- 3- <http://defence.pk>
- 4- Martin Grey, A Dictionary of literary terms university of sterling, second edition, P-226,267
- 5- Oxford Learners Dictionary, oxford university press, 7th Edition P-1433,1434
- 6- روف پارکچہ، اولین اردو سلیڈنگ لغت، کراچی، اردو بازار، 2006ء ص 45
- 7- اوہی، ص 11
- 8- اوہی، ص 19
- 9- قاسم یعقوب، اردو سلیڈنگ لغت، فیصل آباد، شمع بکس، 2016ء ص 45

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 6, July.- Dec. 2021, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی۔ دسمبر 2021ء، مسلسل شمارہ 12

☆ ڈاکٹر اکبر علی غازی

اشلوک بابا فریدؒ تے شدت پسندی دا اُپاء

Abstract

Islam teaches tolerance and moderation. Extremism and violence have no place in Islamic society. This research article examines in the light of teachings of Baba Farid -ud- Din Ganj Shukar. How Baba Ji has commanded to avoid violent thinking and intolerance. Examples are given from the "Ashlooks" of Baba Ji in support of the position regarding extremism. Undoubtedly, the wave of extremism in the society can stopped by popularizing the philosophy of Baba ji Farid-ud-din Ganj Shakar and other Punjabi Soofi poets.

اسلام امن دادین اے۔ ایہدے وچ نہ صرف مسلماناں وچکارا امن قائم رکھن دی صلاحیت اے سگوں دو جیاں مذہباں تے تو ماں نال پر امن معاشرت دی ضمانت اے۔ ایہ صرف لکھتی یا زبانی دعویٰ نہیں سگوں ثابت شدہ حقیقت اے۔ نبی کریم و حلیم حضرت محمد ﷺ دی ریاست مدینہ، خلفائے راشدین داسنہرا دور تے اسلامی تاریخ دے کئی ہور معتبر حوالے ثابت کردے نیں جے پوری دنیا دے سانجھے امن دی ضمانت جے کوئی دھرم یا نظام دیندا اے تے

☆ لیکچرار پنجابی، گورنمنٹ گریجویٹ کالج ڈسکہ

اوه اسلام اے۔ اسلامی معاشرت وچ ہر مذہب، مسلک تے مکنتے دا احترام موجود اے۔ جس پاروں مسلمان معاشریاں وچ پرامن عیسائی، یہودی، سکھ، ہندوتے دوجے مذہباں دے منن والیاں نوں مکمل مذہبی آزادی حاصل رہی تے اج وی اے۔ پاکستان وچ ہندو، سکھ، عیسائی تے ہور مذہباں دے منن والیاں دیاں نہ صرف عبادت گاہواں انڈیا تے ہور کئی سیکولر ملکاں نالوں ودھ محفوظ نہیں سگوں اوہناں نوں اپنے دین تے چلن دی مکمل آزادی وی حاصل اے۔ لوکائی امن دی ضمانت سب توں پہلے قرآن مجید دیندا اے فیر اسوہ رسول اللہ ﷺ ہرجی، ہر گروہ تے ہر ذی روح نوں امن عامہ تے آپسی احترام دا عملی سبق دیندا اے۔ بدلہ لین دی جبلت، غالب آن دی انھی چاہ، خود پسندی، غرور، تکبر تے بادشاہی دی بھکھ کسے معاشرے وچ شدت پسند سوچ وچ وادھا کردی اے۔ جس پاروں عفو و درگزر، رواداری، برداشت تے برابری ورگیاں سماجی قدراں ٹٹ بھج دا شکار ہو جان دیاں نیں۔ اسلام نال جڑے ہر علمی سوئے نال خوبیاں دی جڑ تے بڑی موکلی اے۔ خاص طور تے پنجابی صوفی شاعری وچ معاف کرن، بخش دین، رواداری برداشت، انسان دوستی تے برابری دا بھروا سبق اے۔ معاشرہ سماجی قدراں دی نکھد دا شکار اے جہدی سبھ توں وڈی وجہ مذہب توں دوری تے دنیا داری نال قربت اے۔ الحمد للہ پنجابی ادب وچ صوفی شاعراں دی لمی فہرست اے جیہڑی امن عامہ، انسان دوستی، باہمی احترام، رواداری تے برابری دا درس اے۔ بابا فرید الدین شکر گنج، شاہ حسین، سلطان باہو، بلھے شاہ، سید وارث شاہ، خواجہ غلام فرید تے میاں محمد بخش نے بھروسے ڈھب امن، محبت، بھرا بندی تے آدمیت نوں ماننا دتی۔ معاشرے نوں شدت پسندی توں پاک رکھن لئی بابا فرید جی نے جو آہر کیتے تے آشلوکاں وچ جو گل کیتی۔

بہتے محققاں موجب بابا فرید الدین شکر گنج 584ھ مطابق 1175ء وچ حضرت جمال الدین سلیمان دے گھر موضع کھتوال (کوٹھیوال) ضلع ملتان وچ جے۔ اوس تھاں نوں اجکل چاولی مشائخ آکھیا جاندا اے۔ بابا فرید الدین گنج شکر اک عظیم عالم، مبلغ تے ولی اللہ سن۔ دلی، ہانسی تے پاکپتن دیاں ہزاراں لوکاں آپ دی تعلیم تے کردار توں متاثر ہو کے اسلام قبولیا۔ اوہ 5 محرم 664ھ بمطابق 17 اکتوبر 1265ء پاکپتن وچ مرے تے اوتھے ای دفن ہوئے۔ بابا جی نے ہر حوالے نال بھروسے حیاتی لنگھائی، اوه پنجابی توں دکھ فارسی وچ وی شعر آکھدے سن۔ حمید اللہ شاہ ہاشمی لکھدے نیں:

”حضرت بابا صاحبؒ فارسی میں شعر کہتے تھے۔ علاوہ ازیں انہوں نے برصغیر میں اردو اور پنجابی زبان و ادب کی بنیاد رکھی۔۔۔ حضرت بابا صاحبؒ سے اردو اشعار بھی منسوب ہیں بلکہ انہیں اردو کا پہلا شاعر بھی کہا جاتا ہے“۔ (1)

باباجی دی شدت پسندی دی نندیا پاروں شدت پسندی نوں جڑوں مکایا جاسکد اے۔ عدم برداشت، جبر تے آپسی کیڑنوں جرجان دی ہمت مکن پاروں معاشرے وچ شدت پسندی اے ایہد اہل صوفیانہ فکر وچ لگیا اے۔ باباجی دے بول منتراں وانگ بندے نوں کیل رکھدے نیں۔ ایہناں وچ اچھئی طاقت اے جے غیر مسلم، چور، ڈاکو تے رسہ گیر اپنے پشتینی کم تے مذہب چھڈ کے جوق در جوق اسلام دے گھیرے وچ آندے رہے، قتل غارت لٹ مار چھڈ کے امن دے داعی بن گئے۔ باباجی ہوراں اپنے اشلوکاں وچ بہتا زور نہیں، نوں مارن اُتے دتا اے۔ میں پاروں دنیا وچ ڈھیر پواڑے نیں۔ اوہ لکھدے نیں:

فریدامیں ئوں مار کے مچ کر تلی کر کے گٹ

بھرے خزانے رب دے جو بھاوے سو لٹ (2)

جسھاں لوکاں میں نوں مار لیا، خودی، تکبر تے آکڑ اُتے قابو پالیا اوہ لوک منزل اُتے اُپر دے نیں اوہ رب نوں پالیندے نیں تے مخلوق نوں اپنے کچھے لالیندے نیں۔ منج، کاہی، دب تے سراڑ اچھے جھاڑی نما بوٹے نیں جسھاں نوں وڈھ کے، سکھا کے چنگی طرح کٹیا جاندا اے۔ لکڑی دے سوٹے یا ہتھوڑے نال کٹیا جائے تے ایہدے وچوں گلیاں نکل جانیاں نیں تے کچھے ریشے بچ جانداں نیں۔ ایہنوں جتا بہتا کٹیا جائے اونا بہتا باریک تے ملائم وان وٹیا جاسکدا اے۔ یعنی کٹن دے ایس عمل نال اک بے مل شے مل پالیندی اے۔ باباجی نے میں نوں مارن دے عمل دا نتیجہ اینا وڈا دیا اے جے ہر بندے دا دل کردا اے پئی اوہ میں ئوں مار لوے پرا یہ ڈھیر اوکھا اے۔ جیہڑے لوک ایہہ میدان مار لیندے نیں، اوہناں بارے باباجی نے فرمایا کہ اللہ دے سارے خزانے اوہناں دی مالکی وچ دے دتے جانداں نیں۔ اوہ جسٹراں چاہن ورتوں وچ لیاں۔ باباجی اک ہورتھاں لکھدے نیں:

فریدا تھیو پواہی دَبھ ، بے سائیں لوڑیں سَھ

اک چھچھے، بیالتاڑیئے، تاں سائیں دے در واڑیئے (3)

نذیر احمد ہوراں اشلوک وچ باباجی دا تخلص نہیں ورتیا جد کہ حمید اللہ شاہ ہاشمی ہوراں مڈھ وچ ورتیا اے۔ اشلوک وچ عاجزی، انکساری تے میں نوں مارن دی اجیہی حکمت بھری دعوت اے جنھوں ہر بندہ آسانی نال سمجھ سکدا اے۔ خاص کر اشلوک وچ اوہناں بندیاں نوں اللہ تک اپڑن داراہ دسیا گیا اے جیہڑے ہر شے وچوں اپنے رَب نوں بھالن دا چارا کر دے تے چاہ رکھدے نیں۔ باباجی موجب اللہ تعالیٰ تک اپڑن دی چاہ رکھن والے نوں چاہیدا اے بے سبھ توں پہلے اپنے اندر دی سختی مکا دیوے۔ اوہ راہ وچ (وڈھ کے، ستھر وانگ کھلاری ہوئی) دَبھ بن جائے۔ جنھوں لوک پیراں پٹھ لتاڑ لتاڑ، مَدھ مَدھ پھیتی پھیتی کر دین۔ (جدوں اوہدی آکڑ، سختی تے کھر دراپن مک جائے، اوہ نرم تے ملائم ہو جاندی اے تے فیروہنوں اللہ تک اپڑن دی سعادت حاصل ہندی اے۔ بڑیاں مشکلاں جرن توں بعد اوہنوں مقصد ملدا اے، فر اوہنوں اللہ دے گھر دے فرش اُتے وچھادا جاندا اے جہدے اُتے کھلوکے نمازی نماز پڑھدے نیں۔ باباجی موجب میں نوں مارن لئی، چپ کر کے سبھ کچھ سہناں، دَر وٹ کے جردیاں رہناں تے صبر نال مالک دی کرم نوازی نوں اڈیکنا ضروری ہندا اے۔ بندہ ایہہ سارا کچھ کرن توں بعد مقام پا لیندا اے۔

جے بندہ کہوے پئی اوہنوں فخر، غرور، تکبر، آکڑ تے مغروری دے باوجود ربل جائے گا۔ ایہہ اوہدی بڑی وڈی بھل اے۔ حضرت محمد ﷺ اعلیٰ ترین نسب دے مالک ہون دے باوجود کدی کسے نوں حقیر نہیں سن آکھدے سب توں اچا انسان ہون دے باوجود کسے دو جے انسان نوں ہولا، قابل نفرت تے گھٹیا نہیں سن مندے۔ بعض ویلے اللہ دے نیک بندیاں نوں وی ماڑا چنگا آکھ دتا جاندا اے۔ انسانی گھاٹ غصے نوں سامنے لیا ندا اے:

فریدا بُرے دا بھلا کر، غُصّہ مَن نہ ہنڈھاء

دیہی روگ نہ لگ ای، پلے سبھ کچھ پاء (4)

اوہناں موجب بُرے دا بھلا کرنا، غصّہ نہ کرنا جیسے نوں غصّے وچ نہ رکھنا۔ انج جسم روگاں توں بچیا رہوے گا تے سبھ کچھ حاصل ہو جائے گا۔ سائنس ثابت کر چکی اے کہ غصّہ پنڈے وچ خرابیاں پیدا کردا اے، ہر ویلے غصّے دی

حالت وچ رہن نال ذہنی تناء پھٹد اے جہدے نال بلڈ پریشر سمیت کئی بیماریاں لگدیاں نیں جد کہ غصہ نہ کرن نال جسم نوں نقصان نہیں اڑدا، سگوں اللہ تعالیٰ دیاں رحمتاں تے خوشنودی لیسدی اے جنھوں اللہ دی خوشنودی لہجہ جائے اوہنوں سب کجھ لہجہ جاندا اے۔ نذیر ہوراں اشلوک دی املا وچ تن چار فرق پائے نیں، اوہناں غصے نوں گساتے ہنڈھائے نوں ہڈھاء لکھیا اے۔ انج ترتیب دتی کتاب وچ بہتے اشلوکاں نوں شاہ مکھی دے نال گور مکھی روپ کر دتا اے۔ جس پاروں لفظاں دے اچارن ڈھنگ دانستہ چنگا پتہ لگدا اے۔ اشلوک دے حوالے ویکھیا جائے تے ایہناں اکھراں دی اصل املاء اے۔ اوہ لکھدے نیں:

فریدا اچا نہ کرسد ، رب دلاں دیاں جاندا

جے ٹدھ وچ کلب ، سو مجھا ہوں دور کر (5)

غصہ، غرور، تکبر تے انا پرستی پاروں بندہ اپنے آپ نوں دو جیاں نالوں دکھ تے افضل سمجھ داتے دو جیاں دی نکلی گل توں غصہ کھا کے آپے توں باہر ہو جاندا اے۔ ایسے پاروں آکھیا فرید توں اچا نہ بول، چیخ چلا کے، غرور تے تکبر نال لوکاں نوں نہ سد، اللہ تعالیٰ تے دلاں دیاں جان دا اے۔ ایہ تکبر دی نشانی اے۔ جے اندر غرور، تکبر تے فخر لگیا وی ہوئے تے باہر کڈھ دینا چنگا اے مزاج وچ نرمی پیدا کرنی چاہیدی اے۔ سختی اللہ تعالیٰ نوں پسند نہیں۔ کلب دامطلب کتا وی لیا جاندا اے جیہڑا بڑی اُچی آواز وچ بھونک دا اے۔ ڈاکٹر سید نذیر احمد نے فریدا اچا نہ کرسد نوں ”اچا نہ کرسد فریدا“ لکھیا۔ صبر، شکر تے حسد توں توں بچنا بندے نوں چدر دے حساب نال پیر کھلارن دامشورہ وی اوہناں دی تعلیم اے۔ حسد تے بغص دلاں وچ وٹھاں پادیندے نیں۔ لوک سڑن لگدے نیں۔ لاعلمی وچ اوہدے توں خار کھاندے تے براچا ہندے نیں۔ صرف حسد پاروں دو جیاں نال وڈے ظلم کر جاندے نیں۔ ہر کھ ایہہ کہ بندے نوں خبر ای نہیں ہندی جے اوہدے نال ایہہ دھروہ کس تے کیوں کیتا۔ بابا جی نے ایس بیماری نوں مکان دا چارا کیتا اے۔ بابا جی دا اک انقلابی فتویٰ، حکم، نصیحت، وصیت تے وڈا سچا اے جیہڑا پورے معاشرے نوں شدت پسندی دے زہر، بدلے دی اگ تے مارا ماری دے شرتوں بچاسکدا اے۔ بابا جی لکھدے نیں:

فریدا جو تیں مارن مکیاں تنہاں نہ ماریں گھم

آپنے گھر جائیے ، پیر تنہاں دے چم (6)

باباجی داکلام سو دھن والے تے ترجمہ کرن والے بہتے لکھاریاں نے تقریباً ہر شعر وچ باباجی دا تخلص ورتیا پر ڈاکٹر نذیر احمد ہوراں ورگے کجھ لوکاں واہو سارے اشلوک تخلص توں بغیر درج کیتے۔ اشلوک دی پہلی کلی ”جو تیں مارن مکیاں تنہاں نہ ماریں گھم“ (7) انج وی لکھی ملدی اے۔ بہتیاں ترجمیاں وچ گھم دا ترجمہ مڑ کے، پرت کے تے واپس ہو کے کیتا گیا اے۔ اک تھان ”واپس، لوٹ کے“ (8) وی لکھیاملد اے۔ ایس شعر نوں پڑھ کے عام ذہن چھال مار کے حضرت عیسیٰ علیہ السلام دے اوس قول ول ٹر جاندا اے جہدے وچ اوہناں فرمایا ”اگر کوئی تیرے ایک گال پر تمانچہ مارے تو تُو دوسرا بھی اس کے آگے کر دے“ (9)۔ اللہ دے نبی حضرت عیسیٰ علیہ السلام دا ایہ قول صدیاں توں لوکاں دیاں ذہناں نوں متاثر کر رہیا اے۔ عیسائیت دی امن دی سبھ توں وڈی دلیل ایسے جملے نوں آکھیا جا ندا اے۔ ایہدے وچ اک وادھا مکیاں مارن والے دے پیر چمن دا حکم دے کے کیتا اے۔ عرباں تے دنیا دیاں ہور کئی قوماں وچ بدلے نوں بڑی اہمیت سی۔ ایس قول راہیں باباجی نے بدلہ در بدلہ دا سلسلہ ڈکن دی کوشش کیتی تاں جے لوک امن تے سکون نال رہ سکوں۔

عاجزی، انکساری، درگذرتے صبر پنجابی صوفی ادب وچ عام طور تے بابا فرید الدین شکر گنج دے کلام وچ نویکلے موضوع سامنے آندا اے۔ اشلوک وچ بابا فرید الدین ہوراں نے بڑی وڈی تے ڈونگا اثر رکھن والی گل کیتی اے۔ اردو دا محاورہ اے ”اینٹ کا جواب پتھر سے دینا“، باباجی نے ایہدے اُلٹ گل دی اے۔ جے کوئی مُکے مارے تے اوہنوں موڑ ماں جواب (گھسناں نال) نہ دے۔ حمید اللہ شاہ ہاشمی ہوراں نے گھم دا مطلب ”لوٹ کر“ (8) لکھیا۔ مُکے مارن والیاں نوں جواب وچ مُکاوی نہ مارالنا اوہدے پیر چم تے گھر چلا جا۔ یعنی بدلے دا حق وی استعمال نہ کیتا جائے۔ شعر شدت پسندی، باہمی منافرت تے برچھا گردی دا اجیہا شافی تے کافی علاج اے جہدے راہیں کسے وی قوم یا معاشرے وچ لڑائی جھگڑا، لُٹ گھسٹ تے ظلم و ستم دا کوئی جواز باقی نہیں بچ دا۔ نال ہر مذہبی، لسانی، گروہی تے نسلی منافرت دا جواز مُک جاندا اے۔ قرآن پاک وچ ارشاد اے۔

ترجمہ: ”اور کسی برائی کا بدلہ اس کی مثل ایک برائی ہے، پھر جو معاف کر

دے اور اصلاح کر لے تو اس کا اجر اللہ کے ذمے ہے بیشک وہ ظالموں سے

محبت نہیں کرتا“ (10)

اللہ غفور الرحیم دی ایس آیت دی تشریح وچ بابا جی حضرت شیخ فرید الدین شکر گنج رحمۃ اللہ علیہ داسعراے:

فریدا جوتیں مارن مکلیاں تنہاں نہ ماریں گھم

آپنے گھر جاییے ، پیر تنہاں دے چم (11)

صبر، حوصلے تے ٹھنڈے دماغ پاروں اے۔ اللہ تعالیٰ نے بدلہ لین داتے اٹ دا جواب پتھر نال دین داتھ تے دتا اے پر ایس عمل نوں بے مہارائیں چھڈ دتا۔ اللہ اپ گناہکاراں نوں واجاں مار مار کے توبہ ول راغب کردا اے کوئی معافی منکن والا۔ اوہ مظلوماں نوں بدلہ لین دا اختیار ضرور دیندا اے پر نال ای معاف کرن تے صبر کرن دا اینا وڈا پیکچ دیندا اے جے بدلہ لین والی سوچ کئی لگن اگے۔ اللہ تعالیٰ بدلہ لین والے نالوں معاف کرن والے نوں ہزار گنا بہتا پسند کردا اے۔

بابا فرید الدین گنج شکر تے ہور صوفی شاعراں دے انسان دوست تے امن پسند فکرنوں عام کرن دی حدوں ودھ لوڑ اے۔ ایہہ اک منتر اے جہدے نال معاشرے وچ پھنکاراں مار دے شدت پسندی دے ناگ نوں کیلیا جا سکدا اے۔ بابا جی دے لہجے وچ گل کیتی جائے تے جذباتی لوکاں نوں بہتے چنگے ڈھنگ نال سمجھایا جا سکدا اے۔ ایسے فکر پاروں معصوم لوکاں دے جذبات دا ناجائز فائدہ چکن والے سازشیاں داراہ ڈکیا جا سکدا اے تے مستقل امن دا خواب حقیقت بنایا جا سکدا اے۔

حوالے

- 1- حمید اللہ شاہ ہاشمی، پروفیسر، مترجم، کلام بابا فرید، 27-28
- 2- اوہی، 90
- 3- نذیر احمد، ڈاکٹر سید، مرتب، کلام بابا فرید شکر گنج، 23
- 4- اوہی، 46
- 5- نذیر احمد، ڈاکٹر سید، مرتب، کلام بابا فرید شکر گنج، 20
- 6- مقبول انور داؤدی، مرتب، کلام بابا فرید گنج شکر، 87

- 7 نذیر احمد، ڈاکٹر سید، مرتب، کلام بابا فرید شکر گنج، 79
- 8 حمید اللہ شاہ ہاشمی، پروفیسر، مترجم، کلام بابا فرید، 46
- 9 قرآن مجید، سورۃ الشوریٰ، آیت نمبر 40
- 10 حافظ عبدالسلام بھنوی، مترجم، القرآن الکریم، سورۃ الشوریٰ، آیت نمبر 40
- 11 حمید اللہ شاہ ہاشمی، پروفیسر، مترجم، کلام بابا فرید، 46

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 6, July.- Dec. 2021, PP

☆ ڈاکٹر ثناء مدثر بیٹ

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی۔ دسمبر 2021ء، مسلسل شمارہ 12

وگدا پانی تے منشاء یاد

Abstract

"Waghda Pani" is a collection of stories by Mansha Yad. This article is a comprehensive description on his stories, in which he has described various issues of society. He has described social evils through these stories in a very artistic manner. He has highlighted the social issues like poverty, status, excess of wealth and many other social evils through these stories. He has described the story of a common man. The topics of his stories seem to fight for their existence, somewhere showing victory and some where showing defeat, move forward and lead the reader towards new vision.

دیس پنجاب کہانی دا گھراے کہانی کہن سنن دی چاہت بندے دی پُرانی رتجھ اے۔ ایس وچ بندے دے کسے ہڈ ورتے تے جگ بیتے دلچسپ واقعے دا بیان ہوندا اے۔ کہانی آکھناتے سُننا ازل توں اڄ تک انسان دی فطرت اے "کہانی" شروع توں ای کسے نہ کسے شکل وچ موجود رہی۔ کہانی کیہا اے ایہدے بارے جناب عبدالغفور قریشی اپنے خیالاں دا اظہار کردے نیس:

☆ لیکچرار پنجابی، گورنمنٹ ایسوسی ایٹ کالج فار وومن نارنگ منڈی

”کہانی کسے گل دی چند جان اے۔ بات وی کہانی اے۔ لوک کتھا وی کہانی تے ساکھی جاں شاہدی (شہادت) وی کہانی داناں اے۔ پنجابی کہانی دے کئی ناں موجود نیں گل، بات، کتھا، ساکھی، ناول وی کہانی اُتے پکھیا رُکھ اے، پراج کل کہانی توں مراد کئی کہانی جاں ہنری کہانی اے، جو ادب دا اک مکمل روپ اے تے مکمل فن اے“۔ (1)

صنعتی معاشرے دے جنم لین توں پہلاں کہانی دلہجا داستانی تے غیر حقیقی سی۔ جیہدے وچ غیر فطری کرداراں تے واقعاں دی بھرمار سی۔ اج کہانی ہرزبان تے ملک وچ لکھی جا رہی اے۔ ہُن کہانیاں جتاں، پریاں تے لال بادشاہواں دیاں محلاں وچوں نکل کے جھگیاں دیاں وسنیکاں دے آ لے دوالے گھمدیاں نیں۔ اج دی کہانی جیوندے جاگدے ماس بُت دے محنت کشاں، مزدوراں، واہی واناں، سرمایہ داراں، جاگیرداراں، وڈیریاں تے زندگی دے دو جے شعبیاں نال تعلق رکھن والیاں دی کہانی اے۔ کہانی زندگی دے بہت نیڑے ہو گئی اے۔ کہانی بارے کرامت مغل دے وچا نہیں:

”کہانی وی کسے جاندار شے وانگ ای لگدی اے جیہدے اندر روح وی اے تے جیہدا اپنا آپ وی ہوندا اے پر اوہ حرفاں دی لڑی وچ ہوندی اے۔ ساہواں دی لڑی وانگ، ایہدے حرفاں پکھے حرفاں اندر کردار لگے ہوندے نیں۔ کرداراں دے سارے نین نقش لفظاں راہیں ہوندے نیں جیہناں دی تصویر بنانا یاں وگاڑنا پڑھن والے تے ہوندا اے کہ اوہ کیہڑے کردار نوں کیہڑا روپ دیندا اے تے کئی واری اکوای کہانی وچ کئی اچیے کردار وی ہوندے نیں جیہناں نوں پڑھدیاں ہو یاں محسوس ہوندا اے کہ ایہہ کردار کہانی دا ”ہیرو“ اے پر کہانی دے اخیر تے پتہ لگدا اے کہ اوہدے وچ ہیرو کوئی ہو راہی اے۔ ضروری نہیں کہ اوہ ہیرو انسان ہووے، کوئی پتھر، پھل، منظر یاں کہی ہوئی گل وی کہانی دا ”ہیرو“ ہو سکدی اے“۔ (2)

کئی کہانی انسانی حیاتی دے کسے اک پکھنوں کھڑکھ کے لکھی جاندی اے جیہدے وچ کوئی وی موضوع

ہوسکد اے جیہدے نال معاشرے وچ ہون والیاں برائیاں تے نا انصافیاں نوں زیر بحث لیا یا جاندا اے تاں جے ایہناں دا کوئی مثبت حل نکل سکے۔ لعلوں دی پنڈ وچ کئی کہانی بارے رابرٹ لڈل دے ایہہ وچار نظری نہیں کہ:

”کہانی اصلوں چغلی دی نسل وچوں اے تے چغلی کسے نال نجی تعلقات تے گوہڑھیاں سانجھاں توں بغیر ہو ہی نہیں سکدی۔ ایس وچ سسے استھان تے عمل دی ایکتا لازمی شرط ہے۔“ (3)

کئی کہانی دا اپنا لکھن ڈھنگ، بنتر تے موضوع اے۔ اجوکی زندگی گہما گہمی نال بھری پئی اے دال روٹی دے ٹنٹے نال بنڑ کے بہوں گھٹ ویہل رہ جاندی اے پئی کسے لمیری کتاب نوں ہتھ پایا جائے۔ اقتصاد دی تے سماجی ذمہ داریاں وی ایہناں کوں ودھ گئیاں نیں پئی ویہل امی نہیں نکدی۔ کہانی دی خوبی اے پئی سون لکیاں، بس یا ٹانگے وچ سفر کردیاں سبجے ای پڑھی جاسکدی اے۔ ایس پاروں کہانی دی بنتر تے موضوع دی چون اجیہی ہونی چاہیڈی اے کہ جد پڑھن مگروں کسے کم نوں ہتھ پایا جائے تے اوہ بے سواد نہ لگے۔ بندہ کسے ڈونگھے ویہناں وچ نہ پھس جاوے۔ کجھ اجیہے لوک نیں جیہڑے سون توں گھنٹے دو گھنٹے پہلاں کچھ پڑھنا لوڑ دے نیں۔ اوس ویلے اک ستھری کہانی اوہناں دے سارے دن دے تھکیوں لہ سڈی اے ایس پاروں کئی کہانی لکھن دار ججان ودھ رہیا اے کئی کہانی وچ کوئی وی گھمبیر مسئلہ کئی کہانی دا موضوع بنایا جاسکد اے۔ پنجابی زبان وچ لکھی جان والی کہانی پورے جو بن تے اے۔ نویں نسل پنجابی کہانی وچ وادھے کر رہی اے۔ ایہدے وچ مرد تے زنانی دونوں موہڈھے نال موہڈھا جوڑی اپنی منزل ول ودھ رہے نیں۔ اوہدے کھ مہاندرے بارے گل کردیاں عبدالغفور قریشی لکھدے نیں:

”ایس دا مہاندرہ سماجی حقیقت پسندی والا اے۔ نویں کہانی وڈیاں وڈیریاں پریاں تے شہزادیاں دی تھاں عام بندے دیاں لوڑاں تھوڑاں رتجھاں تے سدھراں نوں الیک رہی اے تے ایہو پنجابی کہانی دافنی کمال اے کہ اوہ سدھراں دی حامی رہی اے۔“ (4)

منشاء یاد ہو راں دی ایہہ کتاب جیہڑی پہلی واری 1987ء وچ چھاپے چڑھی 20 کہانیاں دا مجموعہ اے۔ ”وگدا پانی“ اوہناں دا پہلا پنجابی مجموعہ اے ایس توں پہلاں اوہ اُردو وچ لکھ چکے نیں۔ اوہناں اپنی کہانیاں وچ معاشی تے سماجی مسئلیاں نوں بیان دا آہر کیتا۔ اوہناں دیاں کہانیاں بارے اوہناں دی زباناں نکلے کجھ اکھر

و کیکھ کے پتہ لگدا اے:

”میں کہانیاں دے اوس شہر دا وسنیک آں جیہڑا میرے اندر وسدا اے۔

ایہدے وچ وی ہر ویلے کسے نہ کسے گٹھے دھونی دھنڈی رہندی اے۔“ (5)

منشاء یاد نے علامتی کہانیاں لکھیاں جیہڑیاں اُج پدھر دیاں نیں ایہناں وچ مختلف سماجی مسئلیاں دا علامتی اظہار اے کہانی کدھرے وی اکھوں اوہلے نہیں ہوندی تے ایہدیاں دونوں پرتاں اپنے آپ کھلدیاں جانندیاں نیں جتھے اسلوب دی پکائی اے او تھے ای تکنیک دی نویکلنا تازگی تے ٹھکویں ہنتر ایہناں کہانیاں نوں فنی اعتبار نال ہور اُچا کر دیندی اے۔ اوہناں دی سوچ تے اسلوب جا نکاری داسومہ نیں۔ اوہناں دی کہانی ”اک انھا گھوہ“ جیہدے وچ منشاء یاد ہوراں سماجی مسئلہ امیری تے غربتی بیان کیتا اے لوکاں نوں معاشرے وچ ہون والیاں نا انصافیاں بارے دس پائی اے۔ منشاء ہوریں علامتی ڈھنگ دیاں کہانیاں اُلکدے نیں اوہناں گتے دی زبانی اک کہانی بیان کیتی اے۔ جیہڑا بے زبان جانور اے اپنی بھکھ، تکلیف تے پریشانی کسے انسان نوں دس نہیں سکدا اوہدے ہم جنس جیہڑے زیادہ طاقتور سن اوہ کمزور کتے نوں نہ کدھرے کھلون دیندے نہ ہی کسے چنگی تھاں بہن دیندے سگوں جیہڑے کتے کسے امیر گھرانے وچ رہندے نیں یاں چنگی نسل دے نیں اوہ اپنے غریب ہم جنس داندق اڈاندے نیں تے اوہنوں گھٹیا نسل دے طعنے وی دیندے نیں جیہدے نال غریب گتے دے دل وچ احساسِ محرومی پھلدا اے اوہ اپنے آپ نوں چنگی تھاں دے قابل بنان لئی در در دیاں ٹھوکر اں کھاند اے تے آخر ایسے حال وچ اوہنوں موت آ گئی۔

امیر لوک جیہناں نوں اللہ تعالیٰ نے ہر چیز نال نوازا یا اے اوہناں وچ تکبر تے غرور آ جاندا اے اوہ ہر دوسرے بندے نوں جیہڑا اوہناں توں کمتر ہوئے حقیر سمجھدے نیں اوہناں نوں اپنے ظلم و ستم دا نشانہ بناندے نیں۔ کوئی وی امیر کسے غریب دی مدد آکھے بنا نہیں کردا سگوں اُج دے بے رحم تے نفسا نفسی دے زمانے وچ کوئی کسے غریب دادر محسوس نہیں کردا۔ جس پاروں اوہ مجبور ہو کے آخر غلط کم کرن ول مائل ہو جاندا اے تاں جے اپنی لوڑ پوری کر سکے یاں اپنا ڈھڈ بھر سکے۔ ایس معاشرے نے انسان نوں چور، ڈاکو بنن تے مجبور کردتا اے جیویں اخیر تے گتے نے اپنا ڈھڈ بھرن لئی مجبوراً اک بابے کولوں روٹیاں کھوہ لیاں۔ ایسے طرح کسے غریب دی حیاتی وی گھسن گھریاں وچ ہی مک جانندی اے۔ علامتی کہانی داروپ عام طور تے مختلف جنوراں دے کرداراں دے حوالیاں نال انسانی فطرت نوں بیان کردا اے۔ ایہدے نال سماجی ناہمواریاں نوں طنز دا نشانہ بنایا جاندا اے اوہناں دی اک ہور نکلی کہانی

”لیراں“ اے جیہدے وچ منشاء یاد نہ بڑے چچویں ڈھنگ مکافات عمل بیان کیتا۔ مکافات عمل خدا لوں نعمت اے جیہڑا جو کرے گا اوہدے نال اوہدے طرح ہونے گا۔ پنجابی محاورہ اے کہ ”جو بیجو گے اوہ وڈھو گے“ ایس عمل نوں ہی مکافات عمل آکھیا جاندا اے۔ کوئی غریب جیہڑا کسے نوں کجھ آکھن دی طاقت نہیں رکھدا۔ اپنے معاملے رب اُتے چھڈ دیندا اے فی اللہ تعالیٰ ہی اپنے بندے دا حساب برابر کردا اے۔ جیہڑا کسے نال بُرا کرے، کسے نہ کسے مرحلے تے اُس بندے نوں اُوہدے بُرائی دا سامنا ہوندا اے۔

جیویں اک مولوی دی کہانی اے۔ جیہڑا اوڈے مدرسے توں پڑھ آیا اوہ عام مولویاں توں دکھ سوچ رکھدا اے اوہ ہر اوس شے دے خلاف اے جیہدے رواج عام پنڈاں دے مولویاں پایا ہو یا سی۔ اک عالم باعمل سی تے اوہدے سینہ علم، انسان دوستی تے بھائی چارے دے جذبیاں نال سی۔ اوہ اپنا علم دو جیاں تک اپڑا کے اوہناں نوں سمجھدا انسان بنانا چاہندا سی۔ پر ضروری نہیں کہ انسان جو سوچے اوہدے تے پورا اترن وچ کامیاب وی ہو سکے۔ کئی واری انسان اُچے اُچے خیال سوچدا تے خواب ویکھدا اے انسان دے حالات اوہنوں کدھرے دا کدھرے لے جاندا اے۔ نو جوان مولوی اللہ رکھا نال وی کجھ ایہو جیہا ہی واپریا۔ مولوی اللہ رکھا اوہناں ریتاں رسماں دے سخت خلاف سی جیہڑے پہلے مولویاں نے پھڑیاں۔ عید پڑھائی لینا، جنازہ پڑھائی یاں کسے وی موقع تے کپڑے، پیسے یاں کھان پین دیاں چیزاں لینا۔ مولوی اللہ رکھا ایہناں چیزاں نوں پسند نہیں کردا سی، ایس لئی دو بے مولویاں دی نسبت لہہ ہونوں لوک زیادہ پسند کرن لگے۔

ایہناں کول جو وی چیز آندی ختم آکھو کے واپس کر دیندے پر انسان دے حالات ہمیش اک جیسے نہیں رہندے۔ اوہناں گھر فاقے دی نوبت آگئی۔ بیوی بچے نویاں کپڑیاں، جُتیاں نوں ترسدے، کھان نوں چیزاں لہدے، لوکاں ہولی ہولی اوہناں دے گھر چیزاں گھلنیاں شروع کردتیاں۔ پہلے تے اوہناں غصہ کیتا پر فیہر بالاں دا خیال کر کے دڑوٹ گئے۔ منشاء یا دکھدے نہیں:

”اک واری جدوں ذیلدار دا چالھیا سی اوہدے پتراں اوہنوں وڈیاں کیتا تے
کئی طرح دے کھانے، دنیا جہان دے پھل تے میوے مولوی ہوراں دے
سارے ٹبر دے کپڑے بنوائے تے مولوی ہوری پریشان ہو گئے۔ ختم
پڑھدیاں ہوئیاں اکھاں اگے بالاں دے پاٹے ہوئے کپڑے، لیراں لٹھیاں
بنیناں تے فاقیاں نال نکلیاں ہوئیاں ہڑباں آگئیاں، گلید و آگیونیں“۔ (6)

دو مطلب ہو سکتے ہیں اک تے اسیں ایہنوں مکافات عمل آکھ سکے آں کہ جیہڑے کم نون اوہ بھیڑا آکھدے تے سمجھدے سن ہن اوہی سب کچھ کرن لگے دو جا مطلب ایہہ کہ معاشی حالات توں مجبور ہو گئے سن اپنے بال بچے نون ترسدا ویکھ کے اپنی سفید پوشی دا بھرم نہ رکھ سکے اوہی سبھ کچھ دوبارہ کرن تے مجبور ہو گئے۔ انسان اولاد دی محبت وچ کچھ وی کر سکتا اے پر اوہنوں روند، ترسدا تے تڑفدا نہیں ویکھ سکتا۔

کہانیاں راہیں دو جے انساناں دے مسئلے مسائل بیان کرن تے سمجھ سکے آں کہ ایہہ احساس سب نون کران دی کوشش کیتی جاندی اے۔ ایہناں کہانیاں وچ بھانویں فرضی کردار ہی نہیں پر اوہناں دے دکھ سکھ اصلی ہوندے نیں اوہوگلاں بیان کیتیاں جاندیاں نیں جیہناں دا شکار معاشرے وچ رہن والا عام انسان اے۔ پنجابی زبان دے قابل قدر پروفیسر ونجار ایہدی ایہناں کہانیاں دے سماجی پہلوواں ول اشارہ کردیاں آکھدے نیں:

”لوک کہانیوں میں صرف ان ہونی، افسانوی اور خوابوں کی دنیا کی باتیں نہیں ہوتیں بلکہ ان کے سینے میں بہت سا ایسا مواد بھرا ہوتا ہے جو ہمیں ان کی حفاظت کرنے پر مجبور کرتا ہے۔ یہ کہانیاں پڑھ کے جہاں ہم قدیم زمانے کے لوگوں کی سوچ اور ادبی رجحانات کا صحیح صحیح پتا چلا سکتے ہیں وہاں ان کے خیالات، روایات، رسم و رواج، رہن سہن، ارادے، توہمات، خواہشات اور خوف وغیرہ کے بارے میں بھی جان سکتے ہیں۔ ان کہانیوں میں اپنے وقت کے بھائی چارے اور سماج کی بھی پوری پوری جھلک ملتی ہے اور ان لوک کہانیوں میں ہماری رستی بستی دنیا کو بھی پیش کیا گیا ہے۔“ (7)

منشاء یاد نے کہانیاں (1985ء) توں بعد دے دور وچ لکھیاں اوس دور وچ مقدر دے نال نال معیار وچ وی چوکھیاں تبدیلیاں آئیاں معاشرے دے مصنوعی پن دی بھرویں عکاسی توں اڈ حقیقت وچ فنکارانہ رنگ آمیزی افسانے دا حصہ بنی شروع ہو گئی۔ تخیل تے فن اک دوجے راہیں ساہ لین لگے۔ عہد دی وسوں، پینڈور ہتل دی چتر کاری تے ایہتوں دیاں سچیاں تے سچیاں ریتاں دی رکھیا دے نال نال پنجابی افسانہ پنڈ دی گلی توں نکل کے شہر دے بنگلے ول بوہڑ پیا ذاتی یا مشاہداتی تجربات توں اڈ علمی تجربے وی افسانے نال سمبندھ کرن لگے جیہدے نتیجے وچ ون سونیاں کیفیتیاں دی عکاسی، ایہدے کینوس نون موکلا کردیندی اے ایہدے نال امی ”وگدا پانی“ جیہڑا مجموعے دا

ناں وی اے نکی کہانی وچ منشاء یاد ہو راں سادگی والی حیاتی گزارن دے حوالے نال گل کیتی اے۔ اوہناں نے شہراں دی آپادھاپی والی زندگی توں بیزاری دا اظہار کیتا جیہدے وچ ہر بندہ مشین وانگر ہر ویلے کم کرداتے مصروف رہندا کسے کول وی کسے دو جے بندے لئی ڈھیل سی۔ ہر بندہ اپنی کاروباری زندگی وچ پھس گیا جیہدے وچوں اوہ چاہے وی نہیں نکل سکدایاں انسان نے اپنے آپ نوں ایہناں ساریاں چیزاں دا اینا عادی بنا لیا اے کہ اوہ ایہناں چیزاں توں بغیر گزارا ہی نہیں۔ جیویں ایس کہانی وچ میاں بیوی نے پنڈ جا کے سادہ زندگی گزارن دی خواہش وچ پنڈ جان لئی تیار کیتی پر اوہناں اپنے نال شہردیاں اوہ ساریاں چیزاں جیہڑیاں اوہ ورتدے نیں یاں اوہناں دی لوڑ سی نال بندھ لیاں تاں جے کسے چیز دی گھاٹ نہ ہووے پر اپنی آسانی تے آسائش ویکھدیاں بارش پاروں جان توں رہ گئے دو جے بندھے پنڈ دے سادہ لوک جیہڑے کدھرے جان لئی ذرا وی تردد نہیں کردے جیویں بیٹھے اٹھڑے۔

اصل سادگی ایہوں ہی کہیا جاندا اے دنیا وگدے پانی وانگوں اے جیہنوں اک جگہ تے جمع نہیں کیتا جا سکدا۔ جتھے وی جاؤ گزارا کرن لئی سب کچھ مل جاندا اے۔ ایس لئی ہر ویلے دنیا دامال کٹھا کرن دی تھاں قریبی رشتیاں دا احساس کرن دی لوڑ اے۔ جیہناں نوں ہمدردی دے بول دی لوڑ ہوندی اے۔ منشاء یاد دیاں کہانیاں بارے مشہور نقاد ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ لکھدے نیں:

”یہ کہانیاں زندگی سے انتہائی قریب ہیں، زندگی کی بنیادی اہمیتوں اور رہن سہن کو اجاگر کرنے والی ہیں اور ان میں عقل و دانش کا درس الفاظ اور باتوں میں نہیں بلکہ عمل سے بیان کیا گیا ہے۔“ (8)

کہانیاں دی پرکھ کردیاں کسے اک رُحان بارے لکھاری دے پورے مجموعے نوں موضوع بنانا چچواں نہیں کیوں جے مجموعے وچ کئی کہانیاں ہوندیاں نیں ہر کہانی دوجی نالوں دکھ ہوندی اے۔ ایہہ آکھنا غلط نہیں کہ ہر کہانی اپنی تھاں تے اکائی دا درجہ رکھدی اے۔ کسے وچ کسے گل تے زور دتا گیا ہوندا اے تے کسے وچ کسے ہور گل تے۔ کوئی حال توں شروع ہو کے ماضی ول ٹردی اے تے کوئی ماضی توں سفر کردی حال ول۔ کسے وچ مڈھ اہم ہوندا اے تے کسے وچ انت۔ کوئی دائرے دی شکل وچ جتھوں ٹردا اے او تھے ای آکھلوند اے کوئی سدھا گے ول ودھدا جاندا اے کدھرے سوچ دی تیزی دکھائی گئی ہوندی اے تے کدھرے خیال ہولی ہولی پیر پُندا اے۔ کدھرے فقریاں دی بُتر تے زور تے کدھرے پوری عمارت بے ربط عبارت تے کھلوتی دسدی اے۔ کدھرے پاترا اپنی سنجان

آپ کراندے میں تے کدھرے ایہہ کم لکھاری نوں آپوں کرنا پیندا اے۔ کدھرے احساس کردار داروپ دھار لیندا اے تے کدھرے ایہہ ڈائری دے ورقے یاں مسلسل تبصرے دی صورت ساہمنے آندا اے۔ منشاء یا ہمیش توں ہی اپنی مٹی نال پیا کر دے رہے اوہناں دیاں ساریاں کہانیاں تے ناول دیس واسیاں دے ناں نیں۔ اوہناں دے سارے کردار وی ایسے معاشرے دی نمائندگی کر دے نیں۔ اوہناں دی اک ہو رکنی کہانی ”بندے دا پتر“ وی ایسے معاشرے دی کہانی اے جیہدے وچ وگاڑ پیدا ہو رہیا اے تے ایہہ وگاڑ آپ پیدا کیتے نیں ایہدے وچ اپنا ای قصور اے۔

اَجکل انسان اپنے آپ نوں ترقی پسند تے ماڈرن ظاہر کرن دے چکر وچ اپنی تہذیب تے تمدن نوں بھلدا جا رہیا اے۔ جیہڑا انسان اپنی ریت موجب چلے یاں نماز، روزے دا پابند ہوئے اوہنوں غریب مہذب تے ان سویلائزڈ ورگے خطا باں نال نوازا جاندا اے۔ ایس معاشرے وچ وگاڑ پیدا کرن وچ سب توں ودھ تے اہم کردار پڑھے لکھے طبقے دا اے۔ کہانی وچ منشاء یا دے ایسے ماحول دی نشاندہی کیتی اے جیہڑا معاشرے وچ وگاڑ دا سبب اے۔ جدوں اک سدھا سادہ بچہ ہوٹل وچ جاندا اے تے او تھے اوہنوں پُرانے خیالاں دا ہون دے طعنے ملدے نیں۔ اوہدوں اوہناں موجب جد تک اوہ شراب نہ پیوے، تاش نہ کھیدے یاں تھیڑ نہ جاوے اوہوں تک اوہ بندے دا پتر نہیں۔ انسان اُتوں جتا مرضی ماڈرن بن جائے پر تہذیب تے ثقافت ہمیشہ اوہی رہندی اے جو مرضی کرے پر جدوں وی عزت یاں اپنی کسے ماں بھین دی گل آوے انسان غصے نال پاگل ہو جاندا اے۔ منشاء یا دے وی ایسے گل ول اشارہ کیتا اے۔ اوہناں نے عام سماجی مسلمتیاں نوں بڑے ذکا رانہ اظہار نال کوڑیاں قدراں نوں طنز دا نشانہ بنا یا جیہڑیاں خاص ماحول تے پس منظر وچ جنم لیندیاں نیں۔ کہانی وچ پینڈ و منڈا جیہڑوں اوہدے یارز بردستی تھیڑ لے گئے اوہنوں ہرزانی وچ اپنی ماں، بھین تے پھوپھی نظر آئی اوہ ایس سوچ نوں نظر انداز نہ کر سکیا پر دو جے لوک نظر انداز کرن دا گن جاندا اے سن ایس سوچ نوں حاوی نہیں ہون دیندے جد پینڈ و منڈے اوہناں کولوں سوال کیتا تے اوہ اپنے غصے تے قابو نہیں رکھ سکے تے اوہدے مونہہ تے چھپر کڈھ ماری الفاظ اوہدے مونہوں نکلے اوہ ہی حقیقت اے جیہڑوں من توں سارے انکاری نیں۔ منشاء یا دے ایہناں لفظاں نوں کہانی وچ اُنج الکیا:

”تسیں سارے جھوٹے تے بے غیرت او۔ تہانوں وی ایہہ اپنیاں ماواں،
بھیناں ای نظر آوندیاں نیں پر تسیں مندے نہیں تے میرے کولوں

لُکاندے او‘۔ (9)

ایہہ ہی اک تلخ حقیقت اے جیہنوں معاشرہ من توں انکاری اے۔ اگر انسان ایس حقیقت داسا منا کر لوے تے معاشرے وچ ہون والی بے راہ روی مک سکدی اے۔ موجودہ دور علامتی افسانیاں تے کہانیاں دادور اے علامتی اظہار وچ لکھن والیاں نے کئی تھانواں تے ایس موضوع نوں چھیڑیا۔ عام سماجی موضوعاں نوں مکھ رکھ کے گل کیتی جائے تے سکیاں ساکاں دی بے حسی، سماجی رابطیاں دی ٹٹ بھج تے ہو رکئی حوالیاں نال پنجابی وچ ڈھیر کہانیاں لکھیاں گئیاں۔ جیہدے وچ استدلال دی تھان جڈبہ ڈھلی اہمیت رکھدا اے پر اندروں ایہہ کئی کئی پرتاں والیاں کہانیاں نیں جیہناں دی نیہہ علامت تے رکھی گئی پٹھلی سطح تے جا کے ایہناں داسمبندھ سماجی تے فکری لہر نال اے۔ اَجکل دے افسانیاں بارے انعام الحق جاوید ہوری لکھدے نیں کہ:

”اج دے افسانے نے پنجابی نوں بھانویں شہر دے پڑھے لکھے سماج تک پچھا چھڈیا اے تے ایہدے وچ ہر قسم دے خیالات تے مضمون بیان ہو رہے نیں پر ایہدی اصل جنم بھومی پنڈ تھان ای نیں جتھوں دی رہتل تے ریت ایہدی گڑھتی وچ شامل اے چنانچہ جدوں کوئی کہانی اپنے اصل ماحول وچ اُلکی جاندی اے ایہد اسبھا ای ہو رہو جاندا اے“۔ (10)

جدید دور علامتی افسانے تے کہانیاں دادور اے جیہدے وچ ابھرویں تبدیلی آئی کہ کہانی نوں غیر اہم سمجھ کے اٹکل تے اسلوب دیاں نویاں نویاں تجر بیاں دے حوالے نال اک نواں لہجہ تے غیر رسمی زبان اختیار کرن دی کوشش کیتی گئی جیہدے نتیجے کدھرے کدھرے ایہہ رولا پیا کہ ذاتی یاں نجی علامتاں دے ورتارے پاروں گل نہ صرف فہم توں دور ہو گئی سگوں ابہام دا شکار ہو گئی اے۔ منشاء یا ددی بوہت ہی سوہنی علامتی کہانی ”اک سی کاں“ وچ ”کاں“ نوں علامت دے طور تے ورتیا گیا اے۔ ایس کہانی وچ اکلا پے دا دکھ اے۔ بندہ ساری عمر جہاں بالاں نوں پالدا اے اوہ اولاد ہی اک دیہاڑے اوہدے کولوں تنگ پے کے پچھا چھڈان دے بہانے لہدی اے۔ معاشرے دی تلخ حقیقت اے جیہنوں منشاء ہوراں کہانی دی صورت بیان کیتا۔ اوہناں نے ایہدے وچ چڑی تے کاں دی کہانی دا حوالہ دے کے چالاک تے معصوم لوکاں ول اشارہ کیتا کہ دنیا کس طرح چالاکي نال معصومیت دا فائدہ چکدی اے پر

اخیرا وہ وی سٹکھی نہیں رہندے کدھرے نہ کدھرے اوہناں نوں مشکلاں داسا ہسنا کرنا پیندا اے۔ کہانی وچ ”کاں“ نوں معصوم تے خوشی دی علامت دے طور تے ورتیا گیا اے کہ اوہ ہر پاسے کسے دے آون دی خبر دے کے اوہناں وچ خوشیاں وند دا اے بہت گھٹ لوک نیں جیہڑے خوشی وندن والے دے بارے سوچدے نیں کیوں جے دنیا مطلبی اے۔ جے اپنا مطلب نکل جائے تاں کسے بارے سوچن دی وہیل نہیں ہوندی۔

ہور وی کئی علامتی کہانیاں نیں جیویں ”سپ تے خشبو“، ”زہر باد“، ”ککر کنڈے“ تے ”سرنگی“ وغیرہ۔ ”جیکو پچھے“ وچ منشاء یاد نے جوان کڑی دے احساساں دی ترجمانی کیتی اے۔ جیہڑے امیر تے غریب دی کڑی دے اکو جیسے ہوندے نیں بس فرق ایہہ کہ امیر کڑیاں ایہناں چیزاں نوں آسانی نال پالیدیاں نیں تے غریباں نوں ایہدے لئی بوہت محنت کرنی پیندی اے۔ غریب کڑی دے دل وچ چنگیاں چیزاں لین، سوہنے کپڑے پان تے چاہ دی خواہش ہوندی اے جتا دبان دی کوشش کیتی جائے احساس کدی نہ کدی جاگ پیندے نیں۔ کجھ ایسے قسم دے احساساں نوں اک ہور کہانی ”بھیڈاں داواڑا“ وچ وی دسیا اے۔ منشاء یاد ہوری عموماً معاشرے وچ پیدا ہون والے مسئلیاں بارے ہی زیادہ لکھدے نیں۔ تاں جے ایس احساساں توں وانجھے لوکاں نوں ایہناں لکھتاں راہیں احساس دوا یا جائے تے اوہ رل کے ایہد اکوئی اُپا لھن۔

”انھی چپ دے بوٹ“ وچ معاشرتی بُرائی ول اشارہ اے جیہدے وچ انصاف، ایمان، اخلاق، عزت تے شرافت سبھ کجھ اے۔ پیسے والے لوکاں نے عام تے غریب لوکاں دا جینا حرام کیتا ہو یا اے ہر کم پیسے دے زور تے چنگا ہوئے یا مندا۔ کہانی وچ پیسے دی بارش دا ذکر اے کجھ لوکاں ڈھیر کٹھے کرتے نیں تے کجھ پیسے توں وانجھے نیں۔ پیسے والیاں یاں طاقتور لوکاں نے عجیب بازار گرم کیتا اے کسے نوں سکھ داسا نہیں آرہیا، ہر طاقتور غریب اُتے زور آزمائی کر رہیا اے۔ طاقتور ہمیشہ طاقتور نہیں رہندا۔ کدی نہ کدی اُوہدے تے زوال آندا اے کیوں جے قدرت دا دستور اے۔ ایس لئی انسان نوں ہمیشہ اپنی اوقات وچ رہنا چاہی دا اے۔ پیسے تے طاقت دے نشے وچ کسے غریب نوں حقیر نہیں جانا چاہی دا۔ آخر لی کہانی ”ڈنگر بولی“ اے۔

ایہدے وچ ماس کھان توں مراد ہم جنس نال ظلم تے زیادتی اے۔ معاشرے دا وڈا روگ اے جیہڑا تیزی نال پھیل رہیا اے۔ انسانی جان بہت سستی ہو چکی اے قتل و عارت عام ہو چکی اے۔ اوہناں نے انسانی ضمیر

نوں جگان دی کوشش کیتی اے۔ ڈنگر بولی توں مراد انسانی ضمیر اے ضمیر جگایے تے ہر کسے دے احساساں تے جذبیاں نوں سمجھیا جاسکد اے اسیں جنوراں دیاں بولیاں تک سکھ سکے آں تے دو جیاں دیاں تکلیفاں نوں کیوں نہیں پچھان سکدے بے حس معاشرے وچ لوکاں دے ضمیر مرچکے نہیں اوہ صرف حوس تے اپنے فیدے لئی حیندے نیں۔ انسان چاہن دے باوجود معاشرے وچ اپنا کو پھس چکیا اے کہ اوہ اپنی مرضی نہیں کر سکدایاں اپنے کیتے فیصلے اُتے قائم نہیں رہ سکد۔ کہانی وچ نوجوان نے ماس نہ کھان دا ارادہ کیتا سی پر اوہدی ظاہری شکل تے خشبونوں سنگھ کے اپنے دل تے زبان اُتے قابو نہ رکھ سکیا تے کھالیا۔ منشاء یاد لکھدے نیں:

”میرا خیال سی ہو نہیں تے میں اوہدا ماس نہیں کھاواں گا پر جدوں بھجیا ہو یا

گوشت پک کے میرے سامنے آیا اوہدی خشبو سنگھ کے میرے مونہہ وچ

پانی آگیا تے میں رنج کے بوٹیاں کھا ہدیاں۔“ (11)

انسان نوں جدوں کدھرے اپنا فیدر نظری آؤندا اے اوہ دو جیاں دے احساساں تے جذبیاں نوں نظر انداز کر کے صرف اپنی جھولی بھر دا اے ایہہ دین وچ چنگا نہیں سمجھیا جاندا۔ اک معیاری کہانی یاں افسانے بارے آکھیا جاندا اے کہ ایہہ بہت ساریاں خوبیاں دا حامل اے کئی شیواں رل کے کہانی وچ تاثیر پیدا کردیاں نیں۔ مثلاً فقریاں دی بُنتی، فنی پکیائی، گل کرن دانویکلا ڈھنگ، انظہار دی تازگی، کہانی یا واقعہ، پلاٹ وجہ یا سبب، دلچسپ تے موہ لین والا مڈھ، واقعاں دی آپس وچ جُوت تے اتار چڑھا، ساہنے دی گل نوں تخیل دی اڈاری نال نواں روپ دین دانن، زندگی دے کسے اجیے تجربے نوں ساہنے لیان دا ول جیہہ عام اکھاں توں اوہلے ہووے تے انت یعنی کہانی دا انجام پورے واقعے دا کوئی نتیجہ نکل کے سامنے آسکے۔ مختلف رجحاناں دے حوالے نال ہُن تک لکھیاں کہانیاں وچ ایہہ خوبیاں شاید دن پر بعض افسانہ نگاراں تے کہانی کاراں نے ایہناں خوبیاں نوں چھامارن دا جتن ضرور کیتا اے انج نویں ویسی سُر ت نال افسانے دی سُر ملان دی کامیاب کوشش کیتی گئی اے۔ اج دا دور جدید علامتی کہانی دا دور اے جیہدے وچ ہنتر تے اٹکل دے اعتبار نال بے انت ادلا بدلی ہو چکی اے۔ نویں لکھن والیاں دی بہتی توجہ ایہناں تبدیلیاں والے پاسے ای اے۔ منشاء یاد دی کردار نگاری دے حوالے نال اشفاق احمد دے وچار نیں:

”ایسی کردار نگاری ایسے شخص دا کمال اے تے ایسے دا حصہ اے ایہدیاں

کہانیاں دے کردار بڑے ہی سادہ مرادے، سدھے تے دے چمک جیہے
 لوک ہوندے نیں۔ کسے وچ کوئی گنجھل مروڑی یاں نفسیاتی کمی نہیں ہوندی
 جیہڑی پڑھن والے نوں ہلا کے رکھ دیوے۔ (12)

منشاء یاد نے عام بندے تے کرداروں دی کہانی الیکٹی اے۔ موضوع اپنی ہوندی جنگ لڑدے،
 کدے جتدے تے کدے ہردے اگے ودھ کے پڑھن ہارنوں نویں روشنی دکھاندے دکھالی دیندے نیں۔

حوالے

- 1- اقبال صلاح الدین، لعلوں دی پنڈ، (لاہور: عزیز بکڈ پو، 1997ء)، 191۔
- 2- کرامت علی مغل، (ترجمہ کار)، لاگوس توں اجنبی، (لاہور: پنجابی مرکز، 2005ء)، 9۔
- 3- اقبال صلاح الدین، لعلوں دی پنڈ، 195۔
- 4- اوہی، 195۔
- 5- محمد منشاء یاد، وگدا پانی، (لاہور: سانجھ پبلشرز، 2009ء)، 11۔
- 6- اوہی، 139۔
- 7- شفیع عقیل، پنجابی لوک کہانیاں، (لاہور: عزیز پبلشرز، 1999ء)، 6۔
- 8- شفیع عقیل، پنجابی لوک کہانیاں، 7۔
- 9- منشاء یاد، وگدا پانی، 70۔
- 10- انعام الحق جاوید، ڈاکٹر، پنجابی ادب دارالترقا، (لاہور: عزیز بکڈ پو، 2004ء)، 95۔
- 11- اوہی، 57۔
- 12- اوہی، 16۔

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 6, July.- Dec. 2021, PP

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی - دسمبر 2021ء، مسلسل شمارہ 12

☆ قیصر زمان ورک

میاں جان محمد دے اُن چھپے دوہڑے

Abstract

Mian Jaan Muhammad is one of the classical poets of the Punjabi language. He has been mentioned by Mian Muhammad Bakhsh amongst the other top tier poets of Punjabi language in his book "Saif-ul-Malook". He has written a variety of verses including Dohray, Qisa Mirza Sahiban, Heer Ranjha, Vichora Diharry and See Harfi Dholla. Unfortunately, most of Mian Jaan Muhammad's works could not be published and got lost with the passage of time. However, the writer has been fortunate enough to collect some of his poetry and life history from various sources including peoples' diaries and oral recitations. This collection is being presented in this article.

ہک کوئی جان محمد ہو یا رسلے سخن سُناندا
دوہڑا اُوس داموئے دلاں نوں جان محمد پاندا

☆ لیکچرار پنجابی، نمل یونیورسٹی اسلام آباد

میاں جان محمد اٹھارویں صدی وچ پنجابی زبان تے ادب دے اُچ کوٹی دے شاعر نہیں جیہناں دے شاعری لوکائی وچ بہوں مشہور سی اوہناں دانلسلی سازگا ورک قبیلے نال اے اوہناں دے وڈے پندھ ہونیکے ضلع شیخوپورہ دے رہن والے سن۔ اوہناں دے پیو میاں انور علی لویرے میاں ولی محمد دی درسگاہ وچ پڑھن آئے میاں ولی محمد دی بھین نال ویاہ کر کے ایٹھوں دے امی ہور یہہ۔ میاں انور علی اپنے زمانے دے وڈے عالم تے استاد سن میاں ولی محمد دی پندھ لویرے وچ درسگاہ سی جہدے وچ دور دور توں پڑھیار پڑھن آوندے سن۔ لویرے حافظ آباد توں پندرہ کلومیٹر دور حافظ آباد نوشہرہ ورکاں روڈ دے دکھن ول اے۔ میاں جان محمد دے جنم ورھے بارے کجھ پکا پیڈا پتہ نہیں پر اوہناں دے خاندان دے اکثر لوکاں 1752 دسیا۔ جنم پندھ لویرے کلاں تحصیل تے ضلع حافظ آباد وچ ہو یا ٹڈھلی تعلیم پندھ لویرے والی درسگاہ توں حاصل کیتی تے فیر اعلیٰ تعلیم لئی دہلی یاں قصور ٹر گئے کیوں جے اُس زمانے وچ قصور دے مخدوماں دی درسگاہ دے چرچے دور دور تک سن دور در اٹیوں تو پڑھیار او تھے پڑھن آوندے سن اسے درسگاہ توں وارث شاہ تے بلھے شاہ ہوراں تعلیم حاصل کیتی۔ وارث شاہ دا پندھ جنڈیالہ شیر خان میاں جان محمد دے پندھ لویرے توں صرف 32 کلومیٹر دور اے اوہناں دے وڈے وی ضلع شیخوپورہ دے واسی سن اوہناں دی شاعری وچ بلھے شاہی رنگ وی نمایاں اے۔ سید سبط الحسن ضنیغ لکھدے نیں:

” (میاں جان محمد) ایہناں دوہڑے لکھے ہن تے بڑے زور دار ایہناں دا

اک مشہور مصرعہ اے، جان محمد اتوں ہور ہو کوڈی تینوں وٹا مول نہ لگے،

ایہہ مصرعہ سید بلھے شاہ دے کلام وچ ملدا اے۔“ (1)

اوہناں دا ویاہ جلاپور بھٹیاں ضلع حافظ آباد دے پندھ ماتھ وچ ہو یا ایہہ پندھ دریاے چمھاں دے کنڈھے اے اوہناں دے پنج پتر سن جیہناں وچوں تن دی اولاد ہوئی اوہناں دے پتر اں دے ناں میاں شمس الدین، میاں محکم الدین، میاں شرف الدین، میاں فتح الدین تے میاں شہاب الدین نیں، پتر شہاب الدین دی موت جوانی وچ ای ہو گئی پنجواں پتر فتح الدین مجذوب سی باقی تن دی اولاد ہوئی جیہڑی اج وی پندھ لویرے ضلع حافظ آباد تے پندھ ہونیکے ضلع شیخوپورہ وچ آباد اے۔ جدوں میاں جان محمد شعور دی اکھ کھولی او دوں علاقے اُتے شکر چکیہ مسل دے سردار مہاں سنگھ دا جو بن، اوہناں دے مہاں سنگھ نال بڑے چنگے تعلقات سن مہاں سنگھ اوہناں دا معتقد سی، لویرے وچ

مشہور اے کہ رنجیت سنگھ اوہناں دی دعا نال جمیا، مہاں سنگھ دے مرن مگروں رنجیت سنگھ تے اُس دی محبوبہ رانی موراں وی میاں صاحب دی معتقد سی جدوں رنجیت سنگھ تخت سنبھالیا تے کجھ چر پچھوں ہو گیا آپ دادر بار راجہ رنجیت سنگھ بنوایا تے دربار دے نال اک بارہ دری وی بنوائی میاں جان محمد دے وصال توں بعد رانی موراں ہر جمعرات دربار اُتے آوندی تے لنگر وند دی رنجیت سنگھ تے رانی موراں نے کجھ خط میاں جان محمد دے پتر میاں شمس الدین دے ناں لکھے جیہڑے آج وی میاں جان محمد دے دربار دے سجادہ نشین میاں احمد الحسن ورک کول موجود نیں۔ کجھ خط میاں احمد الحسن کولوں لے کے ترجمے واسطے ڈاکٹر ناصر شعبہ فارسی پنجاب یونیورسٹی نوں ترجمے لئی دتے پر کجھ چر بعد اوہناں دسیا کہ میرے کولوں اُوہ خط گواچ گئے نیں اوہناں دی فوٹو کاپی موجود اے۔

میاں جان محمد اُچ کوٹی دے مان یوگ پرسدھ پنجابی شاعر تے صاحب کرامت صوفی تے ولی اللہ سن اوہناں دی وڈیائی تے اولیائی اوہناں دی شاعری اے۔ اوہناں دا کلام اوہناں دی اولاد نے چھاپن دی کوشش نہ کیتی جس پاروں ڈھیر کلام ویلے دی تہہ تھلے دب گیا جیہناں نوں زبانی یاد سی اوہ مر رہے نیں جیہناں کاغذ اں تے اوہناں شعر لکھے اوہ اوہناں دے وارثاں متبرک خیال کر کے قبرستان وچ دب دتے۔ اج اوہناں دے ٹاویں ٹاویں شعر لہدے نیں جیہناں نوں اکٹھیاں کر کے سامنے لیاون داماں اے۔ لویرے اک لائبریری وی سی جیہنوں میاں جان محمد دی لائبریری آکھیا جاندا ایس وچ عربی فارسی دیاں ان گنت کتاباں سن جیہڑیاں میاں جان محمد دے پڑ پوترے میاں خیر الدین دے دور تک رہیاں پر اولاد دی غفلت تے لا پرواہی پاروں لائبریری مک گئی ہُن صرف چند پرانے ورقے موجود نیں جیہناں توں لائبریری دی وڈیائی دا گوڑ لایا جاسکدا اے۔ میاں جان محمد نے قصہ ہیرا، نجھا، مرزا صاحبان، ڈھولا، ہی حرنی وچھوڑا دن تے دوہڑے لکھے اوہناں دے دوہڑے بہت مشہور ہوئے جہناں دی سلاہنا پنڈت کالی داس تو لگ کے میاں محمد بخش صاحب تک نے کیتی پنڈت کالی داس نے پنج دوہڑے چرخہ نامہ وچ چھاپ کے چیلنج کیتا سی کہ ایہو جیہا اک دوہڑہ لکھن والے نوں پنج سو روپیہ انعام دتا جاوے گا۔ سید سبط الحسن ضیغم لکھدے نیں:

”گوجرانوالہ دے مہان شاعر پنڈت مان سنگھ کالی داس گوجرانوالیا نے

ایسے میاں جان محمد دے پنج دوہڑے چھاپ کے چیلنج کیتا سی کہ اوہناں

دوہڑیاں وچوں کسے اک دوہڑے دی پدھرتے صرف اک دوہڑہ لکھن

واے نوں پنج سو روپیہ انعام دتا جاوے گا پر ایہہ پنج آخر تیکر چیلنج ای رہیا
تے پنڈت مرحوم کولوں پنج سو روپیہ دی مالی کوئی وی نہ جت سکیا میاں جان
محمد دے دوہڑے اجیہے پتھر سن کہ ہر شاعر اگے ددھدا پتھرنوں دیکھدا پھر
پتھرنوں چم کے پچھلے پیریں پچھا نہہ پرت جاندا۔“ (2)

میاں محمد بخش ہو راں میاں جان محمد دی شاعری نوں پرکھ دی کسوٹی اُتے پرکھیاں سیف الملوک وچ لکھیا:

بک کوئی جان محمد ہو یا رسے سخن سناندا

دوہڑہ اوس داموئے دلاں نوں جان محمد پاندا

کوئی کوئی دوہڑہ آکھ سُنایا ہو ر کسے مستانے

اُوس دا وی ہر تیر محمد گدا وچ نشانے (3)

میاں محمد بخش تے میاں جان محمد دازمانہ بھاویں اک نہیں سی پر میاں محمد بخش میاں جان محمد تے اونہاں دے
خاندان نال خصوصی محبت رکھدے سی پنڈت واسیاں بزرگاں کولوں سُنیا کہ میاں محمد بخش اپنے اچ گوئی کتاب سیف
الملوک میاں جان محمد دے دربار اُتے بیٹھ کے لکھی تے میاں محمد بخش میاں جان محمد دے دربار دے نال بنی بارہ دری
وچ مختلف اڈاؤں وچ سیف الملوک دے شعر سناندے لوکاں دی وڈی تعداد سیف الملوک میاں محمد بخش دی
زبانی سنن لئی ایس محفل دا حصہ بندے۔ سید سبط الحسن ضیغم ہوری سیف الملوک میاں جان محمد دے دربار اُتے بیٹھ
کے لکھن نال اتفاق نہ کردیاں لکھدے نیں:

’لویرے وچ مشہوری کہ میاں محمد بخش ہو راں سیف الملوک میاں جان محمد

دی قبر تے بہہ کے رچی سیف الملوک پڑھن توں ایہہ گل غلط ثابت

ہوندی اے کیوں جے ایہہ غیر فانی شاہکار جے میاں جان محمد دی قبر تے

بہہ کے لکھدے تے فیر اِنج نہ لکھدے کہ:

بک کوئی جان محمد ہو یا رسے سخن سناندا

دوہڑہ اوس داموئے دلاں نوں جان محمد پاندا“ (4)

میاں محمد بخش دی لویرے آون تے سیف الملوک محفلاں وچ سنان دی شہادت کچی اے۔ سبط الحسن ضیغم نال اتفاق کیتا جاسکدا اے کہ اونہاں سیف الملوک میاں جان محمد دی قبر اُتے بہہ کے نہیں رچی، کیوں جے سیف الملوک صرف تیتی سال دی عمر وچ لکھی تے پنجاب داسفراوہناں سیف الملوک مکمل کرن توں بعد شروع کیتا۔ میاں محمد بخش جس ویلے سیف الملوک لکھ رہے سن اُس ویلے اُوہ میاں جان محمد دی شاعری توں خوب واقف سن پر لویرے تشریف نہیں سی لیائے جدوں سیف الملوک مکمل کرن توں بعد پنجاب دے سفر تے نکلے تے اُوہ میاں جان محمد دی روحانی شخصیت دے باطنی فیض تے برکتاں حاصل کرن لئی لویرے کلاں تحصیل تے ضلع حافظ آباد اپڑے۔ میاں جان محمد دے دربار نال بنی بارہ دری وچ ڈیرہ لایا اُس ویلے میاں جان محمد دے دربار دے سجادہ نشین اوہناں دے پڑپوترے میاں خیر الدین ذیلدار جیہڑے علمی تے ادبی شخصیت دے نال نال نیک، ہمدرد، مہمان نواز، تے انسانیت دی چاہ کرن والے سن، اوہناں دے جنم ورھے بارے ریکارڈ نہیں ملیا اوہناں نوں جاگیر داری 1853 عیسوی وچ لہھی سند جاگیر قلمی موجوداے انگریز اسٹنٹ کمشنر رائے گوپال داس دا اک خط جیہڑا 19 اپریل 1881 نوں لکھیا گیا وچ اونہاں نوں اونہاں دے چنگے سہا پاروں افغانستان وچ لڑائی وچ اپانج ہُن لوکاں افرادی مالی مددئی آکھیا گیا چھٹی اج وی سجادہ نشین میاں احمد الحسن کول موجوداے۔ میاں محمد بخش دی میاں خیر الدین ذیلدار نال ہوئی ملاقات گورھمی یاری وچ بدل گئی میاں محمد بخش میاں جان محمد دے دربار اُتے سلام کرن تے میاں خیر الدین ذیلدار نال ملاقات لئی اکثر لویرے جاندے بارہ دری دے اندر علمی تے ادبی محفلاں ہوندیاں جیہناں وچ میاں محمد بخش سیف الملوک پڑھ کے سناندے اپنی شعرا آفاق کتاب سیف الملوک میاں خیر الدین ذیلدار دی خواہش تے ایما اُتے چھپوائی ایس کتاب دی چھپائی اُتے آیا خرچہ میاں خیر الدین دتا۔ سیف الملوک دا ایہہ نسخہ 2017ء وچ پروفیسر سعید احمد لندن دی اک لائبریری توں لہجے کے چھاپیا اے ایس پہلے نسخہ دے بیرونی صفحے اُتے لکھیا اے ،، حسب فرمائش میاں خیر الدین ذیلدار ساکن موضع لویرا تحصیل حافظ آباد ،، ایہہ نسخہ در مطبع مصطفائی لاہور توں چھپیا جس دی طباعت امیر الدین تے شرف الدین ملک ساکن جہلم نیں کیتی کتاب دے فلیپ وچ سعید احمد ہوراں لکھیا اے:

” حضرت میاں محمد بخش صاحب کی مقبول عام شاہکار تصنیف قصہ کمال،، سیف الملوک و بدیع الجمال،، شائع کردہ مطبع مصطفائی لاہور راقم

کی تحقیق کے مطابق وہ پہلا نسخہ ہے جو حضرت میاں صاحب نے
 1286 ہجری (1886 سن عیسوی) کو میاں صاحب خیرالدین ذیلدار
 ساکن موضع لویرا حافظ آباد (گوجرانوالہ ڈویژن) کی فرمائش پر لاہور سے
 چھپوایا تھا۔ (5)

میاں محمد بخش صاحب نیں لویرے پنڈ دے لوکاں دی مہمان نوازی تے آدر بھاہ توں متاثر ہو کے پنڈ دے
 لوکاں بارے شعر لکھے اسنائے جیہڑے پنڈ دے لوکاں نوں انج وی یاد نیں ایہہ شعر آپ دی لویرے پنڈ دے لوکاں
 نال محبت تے پیار دامنونہ بولد اثبوت نیں۔

ذ رہ محبت نے کھچ کیتی پھیرا وچ لویریاں پا چلے
 ڈٹھائب تے حسن داباغ کھڑیاں دن خیر دے تن لنگھا چلے
 بھور باس نے آن اداس کیتا گلاں راس بے راس سنا چلے
 جوتی رام پر ب دیال تائیں فقیر ست ناں سنا چلے
 اک دودھ پیا کے کرن راضی اک ماس کھوان بٹیریاں دے
 کوئی لکھر قے پرچاوندے نیں دل پر دیسیاں کھڑیاں دے
 مرد ہو کے کرن نہ غرض پوری انصاف نہ میرے پھیریاں دے
 خیرالدین دی خیر محمد بخشاواہ واہ ڈٹھے نے یار لویریاں دے

دوہڑیاں تو اڈ میاں جان محمد نیں قصہ مرزا صاحبان تے قصہ ہیرا رانجھا رچیا اوہناں دے قصے مرزا صاحبان
 س بارے علاقے وچ کئی زبانی شہادتیاں نیں قصے مرزا صاحبان دا ذکر شرافت نوشاہی ہوراں اپنی کتاب شریف
 التواریخ وچ کیتا تیجی جلد حصہ اول صفحہ 93 تے حافظ برخوداردے قصہ مرزا صاحبان دا ذکر کردیاں لکھدے نیں:

”یہ قصہ آپ نے 1106 ہجری 1664 عیسوی میں نظم کیا اس کے متعلق
 میاں جان محمد ساکن لویرے اپنے قصہ مرزہ صاحبان میں لکھتا ہے:

باراں سے چھ درہیاں ہجرت سن کچھان

ایہہ قصہ صاحبان کھراں دا حافظ لکھیا جان (6)

اوہ 5 جنوری 1974ء نوں میاں جان محمد بارے جا نکاری لین لویرے اڑے اوہناں دے کاغدان وچوں
ہیر دا نسخہ نکلیا جیہڑا بیتاں وچ سی۔ اگلے پچھلے ورگے نہیں سن۔ دوہڑے کجھ کاغداں تے لکھے او تھوں پتا لگا کہ میاں
جان محمد نے مرزا صاحبان لکھیا تے قلمی نسخے وی۔ سید سبط الحسن ضیغم لکھدے نیں:

”اک واری فیرویرے جان دا موقع ملیا سجادہ نشین میاں غلام دستگیر کول وی

میاں جان محمد لویرے دا مرزہ صاحبان وکھیا جیہڑا میاں جان محمد دی رچنا

اے۔ (7)

میاں جان محمد دے قصہ مرزہ صاحبان بارے زبانی شہادتیاں توں اڈ سید سبط الحسن ضیغم دے مضمون تے
شرافت نوشاہی دی کتاب وچ ذکر اے سبط الحسن ضیغم ایہہ قلمی نسخہ ویکھیا تے شرافت نوشاہی صاحب نے پڑھیا ایس
وچوں شعر لکھے ایس توں اڈ کوئی حوالہ نظر نہیں لنگھیا ایہہ قصہ میاں جان محمد دے باقی کلام ویلے دی تہہ تھلے دب
گئے۔ میاں جان محمد دی ہیر کلا دا نمونہ اے پرافسوس ایس دا مکمل قلمی نسخہ نہیں مل رہیا کجھ پائے پرانے ورقیاں نوں اکٹھا
کر کے مشتاق احمد چیمہ شریف کنجاہی دی نگرانی وچ ایم۔ اے دے مقالے وچ شامل کیتا ایس قصے دی وڈیائی دا
اندازہ لایا جاسکدا اے:

لوکاں بھانے ڈولی دسدی میں بھانے ایہہ پھاہی

باجہ ماہی میں انج وچ ڈولی جیوں جل باجھوں ماہی

کھیڑیاں بھانے شادی ہوئی میری حق تباہی

پر جان محمد پیا وچھوڑا میں ہُن کجھ وواھی (8)

میاں جان محمد ولی کامل تے صوفی انسان سن اوہناں دی تعلیم توں متاثر ہو کے بے شمار لوک آپ دے مُرید تے معتقد ہو
گئے۔ اوہناں دی وفات 1220 ہجری بمطابق 1805 عیسوی ہوئی مزار اُتے وفات 1220 ہجری ایس طرحاں لکھی
ہوئی اے:

ہادی راہ ہدایت عالم علم الیقین
 نور انور جان محمد واصل حق الہمتین
 سال ہجری مصرعائی آخر بخوانی اے عزیز
 غم جے دارد کس کی ساز و پیشوائے شمس الدین (9)

میاں جان محمد ہوراں داعس مبارک ہاڑھ دی دوجی جمعرات نوں منایا جاندا اے ایہہ عرس ہُن میلے دارنگ
 وٹا گیا اے ایس موقع اُتے ہزاراں دی تعداد وچ عقیدت مند آوندے تے میلے دی رونق دا حصہ بن دے نیں۔
 میاں جان محمد اٹھارویں صدی دی جم پل سن اُوہ سمدے سرکڑھویں ولی اللہ تے منے پرمنے شاعر سن پنڈت کالی داس
 تے میاں محمد بخش ورگے اُج پدھر دے شاعر جیویں اوںہاں دی شاعری وڈیائی اے ایس توں سچ سبھا پتہ لگدا اے کہ اُوہ
 نرے کلا دی اُچی ٹیسی اُتے ای ناہن بیٹھے ہوئے سگوں لوکائی وچ دی اوںہاں دی شاعری مقبول سی اُج پدھر دی شاعری
 دی سانہ نہ ہو سکن پاروں ویلے دی تہہ تھلے دب گئی اج اوںہاں دے ٹاویں ٹاویں شعر لہ دے نیں کجھ چھپے قلمی پاٹے
 پرانے ورقیاں توں اکٹھے کیتے دوہڑے۔

اُن چھپے دوہڑے

میرا تن مجولہ داغ کی برہوں ویکھ چوہڑا ہو جئے
 دے دے وٹے پٹھے لئے پیراں دے لئے لڑمُن گلی سرگٹے
 مَنج جیہی ہو رہیاں نکئی میرا اے خیال نہ چھٹے
 جان محمد اپرنت دا خطرہ مت دتھانکلیاں ترے

میرا تن دوکان برہوں چڑھو امینوں مل مل کھنڈ چڑائے
 پکڑبا ہوں ہُو امارے پیڑے میرا نیر نیپڑ سوکائے
 سو لاں دے وٹے تے دکھاں دی ششکر مینوں دوکھی نوں دکھ سہائے
 جان محمد اہورہیاں گندی جانی اے انگ نہ لائے

میرا تن دوکان روں روح کر کے دیکھ برہوں نیجان کسائے
 درد تاڑا میری تندی تندی گس گس سٹاں لائے
 کر کر ذرہ تے ول ول گوڑے کئی لچھے گھت اڈائے
 جان محمد اکرتیں تیں رہیاں ابے دلبر مہر نہ آئے

تن میرے وچ چھلتر پے گئی کوئی دل دا محرم پٹے
 کئی ہنیر نے کئی مویچنے لکھ جوڑ تڑے
 کئی مٹاں تے کئی ملوانے پڑھ پڑھ علم نکلھے
 جان محمد امیل جانی نوں تے جان عذابوں چھٹے

میرا چک سریر دل تیر کیتس برہوں دے دے لتاں واہے
 درد بھانڈے کر فرقو فرقی شوقوں گالا لالہ ہے
 دکھ تھتھواتے سول کنیر اک ڈاھے اک بنا ہے
 جان محمد اوکھ گھاڑو گھڑ دا جیوں دل اُسدا چاہے

پڑہان سے کچھ حاصل ہووے اس پڑھنے سانوں پڈیا
 کر مطالعہ تے جانس جالیا دکھ قضیہ کٹیا
 راہ پیاں داراہ ونجا سو پھڑا جھڑیلے سٹیا
 جان محمد ادم ونجا ون اورک کج نہ کھٹیا

جاں دم پلے تے تاں کم چلے تیرا خادم عالم سارا
 دیکھ نعمت لوگ کرن خوشامد تے لگاہیں بہت پیارا

بھکھا ہو یوں تے دُکھی ہو یوں تینوں کوئی نہ دے اُدھارا
جان محمد ا وقت مصیبت دے تیتھوں ہر کوئی پھڑے کنارہ

چاہ میری بھٹھ چاہ پئی جے چاہ من ٹھار نہ چاہے
عرض میری کجھ فرض نہ اوس تے جے نال ضرور نہا ہے
کار میری درکار نہ اوس تے جے کر لو بہہ لبہا ہے
پر جان محمد ا اوتھے بے پروا ہی جے چاہے تے پار لنگہا ہے

بت کولوں روح و دیامنگد امینوں بنی مصیبت بھاری
دوہاں جہیاں رل مجلس کیتی ہن بھنگ پیا وچ یاری
ڈاڈھے ٹکن نہ دیندے اتھے اک گھڑی مصیبت ساری
جان محمد ا بت کردا تر لے جے فی ملیں اک واری

آپے داتوں آپے ویری دوس دھریں ہو ر کینوں
اُدھ دشمن تیرا سجن جاتوں جیہنوں
اٹھیا ویر من دے وچوں ہن رکھاں دوست تینوں
جان محمد ا کیہ کر سیں جے میں نہ جاتا میں توں

تیرے گلوچہ تسمی تے وچ مصحف مونہہ تھیں کرنا ایں اللہ
اللہ دیکھے کسے نہ لیکھے لوکاں تھیں کرنا ایں پلا
خلقت سیتی کریں خوشامد خالق تھیں نہیں ڈردا
جان محمد ا پھڑ راہ رُبانانچو توڑ کر ددا

جو کوئی ایس دنیا تے آیا راضی کوئی نہ دے
 جتھول جائے جھرنا چھکھنا پوندے غم دے قصے
 تانا موت تے پیٹا غم دا کیا پسے کیا چسے
 جان محمد اے دنیا غم دی بھاجی کیا ڈاڈھے کیا لے

وکیجھ جنجو کفار کیوں ہونا ایں بہتا غصے
 ترے سے سٹھ جنجو تیرے اندر جورگاں وچہ جُسے
 تیرا جنجو ڈاھڈا ہوسی کہو بان مول نہ کھسے
 جان محمد اتاں تروٹے جنجو جا اپنا آپ بھی گھسے

حوالے

- 1- سبط الحسن ضیغم، سید، میاں جان محمد و رک لویرے (مضمون) مشمولہ مہینہ وار پنچم، لہور، فروری 2002، ص 63، 64
- 2- سبط الحسن ضیغم، سید، میاں جان محمد و رک لویرے (مضمون) مشمولہ، مہینہ وار پنچم، ص 63
- 3- سعید احمد، پروفیسر، (مرتب)، سیف الملوک و بدیع الجمال، راولپنڈی، آس امید پبلیکیشنز، 2017، ص 364
- 4- سبط الحسن ضیغم، سید، میاں جان محمد و رک لویرے (مضمون) مشمولہ، مہینہ وار پنچم، ص 66، 67
- 5- سعید احمد، پروفیسر، (مرتب)، سیف الملوک و بدیع الجمال، اندرونی فلیپ
- 6- شرافت نوشاہی، شریف التوارخ، جلد سوم حصہ اول گجرات، ادارہ معارف نوشاہیہ، ص 93
- 7- سبط الحسن ضیغم، سید، میاں جان محمد و رک لویرے (مضمون) مشمولہ، مہینہ وار پنچم، ص 74
- 8- مشتاق احمد چیمہ، میاں جان محمد (لویرے والا)، مقالہ برائے ایم۔ اے (لاہور مملوکہ پنجاب یونیورسٹی)، ص 77
- 9- حمید الدین وسیر، میاں، بیاض، مملوکہ حکیم ثناء اللہ وسیر

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 6, July.- Dec. 2021, PP

☆ احمد شہزاد

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی۔ دسمبر 2021ء، مسلسل شمارہ 12

پنجابی زبان اُتے انگریزی دے اثرات

Abstract

This article is full of effective information about **Punjabi Linguistics and Historical Linguistics**. Firstly the writer has given different definitions of language ,linguistics and defined the main terms related to linguistics. Then the writer has explained the four basic elements of language such as Phonology ,Morphology, Syntax and Semantics in detail with Punjabi examples. After that the writer has discussed the beginning and tradition of Historical Linguistics . This article is a humble attempt to cover all the effective data according to **Punjabi Linguistics and Historical Linguistics**

انگریزاں دے برصغیر آؤن توں پہلاں کئی توماں تے قبیلے ایدھر دا رُخ کر چکے سن۔ منڈا قبیلے، دراوڑ قبیلے
آریاواں توں کنا چر پہلاں استھے آچکے سن۔

“When the Aryans came in India their spoken

language was Sanskrit. Real dwellers of India were Drawins. Aryans overpowered them and spread their own culture.”(1)

آریاواں دی زبان سنسکرت سی چھنے مقامی زبان اُتے بھرواں اثر پایا۔ جدوں زبان دادوجی نال میل ہوندا اے تاں اوہ خالص نہیں رہ سکدی۔ انج ای عربی، فارسی، ترکی نے وی مقامی زبان یاں پنجابی زبان نوں ڈھیر متاثر کیتا۔ پنجاب بدیسیاں لئی ہندوستان وچ آؤن لئی بوہار ہیا بدیسی اتھے آؤندے رہے، اوہناں پنجاب دی زبان نوں متاثر کیتا۔ برصغیر پاک ہندول یورپی قوماں وچوں سب توں پہلاں یونانی سکندر اعظم دی اگوائی وچ 326 ق م وچ آئے چھیتی ای پرت گئے۔ 1453ء وچ ترکاں نے قسطنطنیہ اُتے قبضہ کر لیا تے برصغیر تک اپڑن لئی یورپی قوماں نوں کوئی ہور سمندری راہ لبھنا پیا ”پرتگال دا جہازران واس کوڈے گاما (Vasco da Gama) 1498ء وچ راس امید دا چکر کٹ کے کالی کٹ دی بندرگاہ اُتے اپڑن وچ کامیاب ہو گیا“ (2) پرتا گالیاں نے 1510ء وچ گوا اُتے قبضہ کر لیا تے اوہنوں اپنی تجارتی تے مذہبی سرگرمیاں دا مرکز بنایا۔ پرتگالی اوس ویلے وڈی طاقت بن چکے سن حج واسطے جان والے مسلماناں نوں پرتگالیاں کولوں اجازت لینا پیندی سی پرتگالی ایستھوں ادرک، کالی مرچ، مصالکے، چڑا، کپڑا وغیرہ لے کے یورپ دیاں منڈیاں ول جاندے۔ واسکوڈے گاما مگروں پیدرو الوارس کیرل تے الفالشوری البو کریک وی آئے مغربی ساحل دیاں کئی تھاواں اُتے قبضہ کر لیا۔ ”اوس ویلے پرتگالیاں تے برصغیر دے وسیکاں دے سماجی، تمدنی تے تجارتی سمبندھ پکے ہوون لگے پئے سن“ (3) پرتگالیاں نے کالی کٹ، مالابار تے گوانوں فتح کر کے ہندوستان وچ پہلی یورپی نوآبادی دا مڈھ رکھیا۔ پادریاں نے گوا وچ پریس لائے جتھے عیسائیت بارے تبلیغی لٹریچر چھپدار ہیا پنجابی دے کجھ لفظ اصلوں پرتگالی دے نیں: آپا (نرس)، قمیض، تولیہ، (پرتگال وچ تولیا) پینین (قاصد)، مستری الماری وغیرہ۔

سترھویں صدی عیسوی وچ یورپ دیاں دو جیاں قوماں جہناں وچ ولندیزی، فرانسیسی تے انگریز شامل سن دے برصغیر وچ آؤن نال پرتگالی اجارہ داری مک گئی۔ ایس لئی پرتگالیاں نے اپنے آپ نوں گواتک ای محدود کر لیا۔ مکدی گل اے کہ ولندیزیوں نے پرتگیزیوں دی اجارہ داری پکا کر کے برصغیر وچ تجارتی کوٹھیاں قائم کیتیاں تے

پرتگیزیوں نے مقبوضات اُتے قبضہ کیا۔ سترھویں صدی دے مڈھ وچ ای ولندیزیوں نے ہندوستان وچ ایسیاں کامیاں کھیاں کھیاں کہ ایسٹ انڈیا کمپنی دی بندرگاہ توں اڈا و ہناں دیاں دو جیاں بندرگاہوں توں وی جہاز ہندوستان ول آؤن لگے۔ ولندیزی کمپنیاں دی کاروباری رقابت پاروں اڈا وڈا تاجراک دو جے نال متھالائی رکھدے آپسی لڑائیاں مکاون لئی سیٹیس جنرل (Status General of the Netherland) نوں وچ آؤنا پیا۔ سیٹیس جنرل نے کھلے ولندیزی تاجراں نوں کھٹا کر کے ٹگری کمپنی ڈچ ایسٹ انڈیا کمپنی "Dutch East India Company" (1602-1799) دا مڈھ رکھیا۔

ستارہویں صدی دے ادھ تک ولندیزی برصغیر وچ غالب رہے۔ ولندیزیوں دا انگریزاں نال متھاوی لگدا رہیا۔ فراہ ویلا آیا جد 1757ء وچ نواب سراج الدولہ نوں لارڈ کلاؤکولوں مار پئی۔ بنگال انگریزاں دے ہتھ آیا تاں ولندیزی وی اپنی طاقت بارے خام خیالی وچ سن۔ 1759ء وچ اوہناں نوآبادی لئی انگریزاں دے اثر پٹھ ہنگی اُتے قبضہ کرنا چاہیا پر لارڈ کلاؤکولوں نے بنگال دے دو جے نواباں نال رل کے ولندیزی بیڑے نوں ہرا کے برصغیر اُتے ولندیزی اجاراداری دی سدھ نوں مٹی وچ رول دتا۔ برصغیر وچ ولندیزی نوآبادیات اخیر انگریز ایسٹ انڈیا کمپنی دے ہتھوں اپنی اخیر نوں اپڑیا۔ ولندیزیوں دی پٹھی تے ڈچ ایسٹ انڈیا کمپنی دے مکاؤ توں پہلاں انگریزاں دے نال دو جیاں یورپی قوماں فرانس تے ڈنمارک وی ہندوستان اپڑے۔ ڈنمارک دے مقابلے فرانسیاں کول مادی وسیلے وافرں ایس لئی اوہ برصغیر دے نقشے اُتے وڈی نوآبادیاتی قوت بن کے اُبھرے۔ ایڈورڈ سعید پاروں:

”برطانیہ اور فرانس مشرق کو جانے اور اس پر تحقیق کرنے والی پہلی قومیں

تھیں بلکہ ہر دو نے یہ مقام بیسویں صدی میں پہلے سے شروع دو بڑی

نوآبادیات کے بل پر حاصل کیا تھا۔“ (4)

1664ء وچ لوئس چہاردہم (Louis XIV) دے وزیر کابرٹ (Jean-Baptiste Colbert) نے French East India Company دی بنیاد رکھی تے تقریباً دس ورہیاں دی محنت مگروں 1674ء وچ مقامی راجے توں تھان خرید کے ساحلی مقام پانڈی چری شہر دا مڈھ رکھیا ہندوستان وچ پہلی فرانسسی نوآبادی دا مڈھ بجھ گیا۔ دو پلے (Dupleix) جہڑا کن وچ فرانسسی قبضیاں دا گورنری اوہنے سب توں پہلاں ہندوستانی سپاہیاں دی فوج بھرتی

کیتی تے اوہناں نوں باقاعدہ فوجی تربیت دتی۔ ویکھا ویکھی انگریزاں وی اُنجے ای کیتا۔ ہولی ہولی فرانسیسیاں نے دیسی ریاستاں دے معاملات وچ دخل دری شروع کردتی۔ برصغیر وچ فرانسیسی اثر رسوخ ودھدا گیا انگریزاں نوں بالکل چنگا نہ لگاتے یورپی قوماں وچ آپسی لڑائی دا مڈھ بچھیا۔ یورپ وچ ہون والی جنگ (War of the Austrian Succession) دے سٹے فرانسیسی تے انگریزی فوجاں دا ٹاکرا ہويا۔ یورپی قوماں دیاں آپسی لڑائیاں نوں تاریخ دانان کرنا ٹک دیاں لڑائیاں دانان دتا۔ سلسلے دی پہلی لڑائی 1746ء توں 1748ء دے دوران ہوئی جہڑی برابری اُتے کی۔ دوجی لڑائی نظام الملک دے اکھاں میٹن مگروں انگریزاں تے فرانسیسیاں کجھ دھرو دا سٹاسی جہدے وچ دونوں دھڑے اپنی اپنی پسند دا امیدوار تحت اُتے بٹھا کے ڈھیر توں ڈھیر مال کٹھا کرنا چاہندے سن۔ فرانسیسیاں نے موقعے دا فائدہ چکدیاں مظفر جنگ تے چندا صاحب دی حمایت کر کے کرنا ٹک دا نواب بنا دتا۔ ایس طرح فرانسیسیاں دے ہتھ ڈھیر دولت تے علاقے آئے۔ انگریزاں نے ناصر جنگ تے نور الدین دے پتر محمد علی دی حمایت کیتی۔ شروع وچ فرانسیسی کامیاب رہے فر رابرٹ کلائیو (Robert Clive) نے ہوشیاری نال انگریز گورنر مدارس نوں مشورے راہیں جنگ دا فیصلہ انگریزاں دے حق وچ کروا دتا۔ دونوں قوماں اک دوجے دے مقبوضے واپس کردتے جنگ نے فرانسیسیاں دی طاقت دا بھرم کھول دتا تے کرنا ٹک انگریزاں دے اثر تھلے آ گیا۔ یوسف حسین لکھدے نیں:

”1748ء وچ نظام الملک دے چلانا کرن مگروں دکن تے کرنا ٹک وچ

اقتدار دی جہڑی لڑائی ہوئی اوہدے وچ انگریزاں تے فرانسیسیاں

نووں دیسی امیراں دے نجی معاملات وچ دخل اندازی دا موقع ملیا۔“ (5)

(Thomas Arthur, Comte de Lally) تے آئر کاٹ (Sir Eyre Coote) دی فرانسیسی

تے انگریزی فوجاں دے سالار سن جہناں نوآبادیاتی ایجنڈے بارے سمجھا دتا گیا کہ اوہناں سامنے ”مرویاں مار دیو“ توں اڈ کوئی راہ نہیں۔ برصغیر دے تناظر وچ دونوں قوماں سونے دی چڑی اُتے معاشی اجارے تے نوآبادیاتی غلبے دی سدھرنے اکو خطے، رنگ تے نسل دیاں قوماں نوں اک دوجے سامنے لیا کھلاریا۔ انگریزاں نے اپنے معاشی وسیلیاں تے چنگی نوآبادیاتی حکمت پاروں فرانسیسیاں نوں اوہناں دے مقبوضیاں توں بے دخل کردتا۔ باری علیگ لکھدے

نیں:

”پانڈی چری کی فصیل اور اس کی فرانسیسی عمارتیں سطح زمین کے ساتھ ہموار
کردی گئیں۔ خشت و چوب کے اس ڈھیر نے فرانسیسی عزائم کی موت کا
اعلان کر دیا۔“ (6)

کرناٹک دی تریگی لڑائی نے فیصلہ سنایا تاں فرانسیسی فوج نوں بری تے بحری دونوں محازاں اُتے بھاج
دیکھنی پئی۔ برصغیر وچ فرانسیسی حکومت قائم ہون داسفناٹ گیا تے ایسٹ انڈیا کمپنی نوں کھل ڈل مل گئی۔ احتشام علی
لکھدے نیں:

”فرانسیسیوں کا ہندوستان سے انخلا اس بات کا اعلان تھا کہ اب ہندوستان
میں محض ایک یورپی قوت (British East India Company)
اپنے معاشی مفادات کے حصول کے لیے کھلتا آزاد ہو گئی اے۔“ (7)

برطانیہ تے برصغیر دے سمبندھ ستارہویں صدی عیسوی وچ ایسٹ انڈیا کمپنی دے بنن پاروں سامنے آئے۔
انگریزاں نے ہندوستان نال تجارتی سمبندھ قائم کرن وی کوشش کیتی اوہ زمانہ ہندوستان وچ ڈچ ایسٹ انڈیا کمپنی
دے چڑھنا داسی۔ انگریزاں توں پہلے جنے نو آبادیتھے آئے اوہ بغیر منصوبے آئے اوہناں علم، ثقافت تے تہذیب
نوں ہتھیار دے طور تے نہ ورتیا۔ پر انگریز بوہت اگے سن۔

”پندرہویں صدی میں جب برصغیر میں یورپی اقوام کی آمد کا آغاز ہوا تو ان
میں پرتگالی، ولندیزی اور فرانسیسی برصغیر پر مستقل اجارہ قائم کرنے میں اسی
لیے ناکام ہوئے تھے کہ انھوں نے محض ہارڈ پاور کو اقتدار کے حصول کا
ذریعہ سمجھ لیا تھا۔ انگریزوں کو برصغیر میں دیگر یورپی اقوام پر اسی لیے تفوق
حاصل ہوا کہ انھوں نے ہارڈ پاور کے ساتھ ساتھ سافٹ پاور کا بھی انتہائی
خوبی سے استعمال کیا۔“ (8)

جمیز اول (James I) 1612ء وچ سرطامس راو (Sir Thomas Roe) نوں اپنے سفیر دے طور تے

جہانگیر دے دربار وچ گھلایا جہنہ ڈوہنگلی اکھ نال برصغیر دے معاشرے دا مشاہدہ کیتا۔ 1612ء وچ سورت وچ ایسٹ انڈیا کمپنی دی پہلی باقاعدہ فیکٹری بنی۔ مگروں انگریزاں نے مدراس 1639ء، بمبئی 1648ء تے کلکتہ 1690ء وچ اپنیاں تجارتی کارخانیاں داڈھ رکھیا۔ 1747ء تیکر انگریز ہندوستان وچ 23 فیکٹریاں بنا چکے سن۔ 1695ء وچ مغلیہ حکومت دوران انگریز ڈاکو (Henry Every) نے مغلیہ شاہی بیڑے نوں نہ صرف لٹیا سگوں زانیاں نوں ظلم دا نشانہ بنایا۔ اورنگزیب بڑا غصے ہو یا تے مگروں اک واری کمپنی نوں سیاسی مسئلیاں وچ سدھی ساویں دخل اندازی توں ہٹک دتا گیا۔ اورنگزیب دے مرن مگروں 1707ء وچ ایسٹ انڈیا کمپنی نوں برصغیر وچ آزادی نال کم کرن دا موقع ملیا۔ بنگال دی فتح تے سراج الدولہ دے قتل نے ہندوستان وچ انگریزاں دے پیر پکے کیے۔ انگریزاں نے اندر خانے سراج الدولہ دے سپہ سالار میر جعفر نوں بنگال دی نوآبادی دا لچ دے کے اپنے نال رلا لیا۔ 1757ء وچ پلاسی دے میدان وچ کلائیو تے نواب سراج الدولہ دیاں فوجاں وچکار لڑائی ہوئی نواب دیاں فوجاں ہار گئیاں نواب سراج الدولہ میر جعفر دے پتر ہتھوں قتل ہو یا۔ جنگ نے تاجراں نوں آقا بنادتا۔ غداری دے انعام وچ میر جعفر نوں بنگال دا نواب بنادتا گیا۔ سارے اختیار عملی طور تے انگریزاں ہتھ سن۔ فرمان فتح پوری لکھدے نیں:

”1757ء وچ پلاسی دی فتح انگریزی غلبہ قائم کرن دے خواب دی پہلی

تعبیر سی۔“ (9)

بکسر دی لڑائی وچ نواب شجاع الدولہ، میر قاسم تے شاہ عالم نے رل کے انگریزاں دا مقابلہ کرنا چاہیا پر تنہاں وچ خلوص تے ایکتا دی گھاٹ سی۔ ایسے پاروں انگریزاں نے اوہناں نوں ہرا کے اقتدار نوں ہور پکا کر لیا۔ 1782ء وچ حیدر علی دے مرن مگروں ٹیپو سلطان نے اقتدار سنبھالیا تاں سلطنت دیاں حداں جنوبی دریائے کرشنا توں ہوندیاں مشرق وچ مشرقی گھاٹ تے مغرب وچ بحیرہ عرب تک کھلریاں سن۔ ٹیپو نے میسور دی رکھیائی کوششاں کیتیاں تے انگریزاں نال جنگاں وی ہوندیاں رہیاں۔ 4 مئی 1799ء نوں ٹیپو سلطان وی شہید ہو گیا انگریزاں دے برصغیر اُتے قبضے دی وڈی رکاوٹ مک گئی۔ ٹیپو دی شہادت مگروں انگریزاں نے پہلاں اودھ ریاست نوں نوآبادکاری دا حصہ بنایا تے فر 1843ء وچ سندھ اُتے ایسٹ انڈیا کمپنی دا نوآبادیاتی جھنڈا لہرا دتا۔ اگلی وار پنجاب دی سی۔ جتھے انگریزاں نوں سب توں ودھ مزاحمت دا سامنا سی۔ پنجاب دے انتظامی ڈھانچے نوں نادر

شاہ تے ابدالی دے حملیاں نے برباد کر دتا سکھاں نوں اگے ودھن دا موقع مل گیا۔ اوہناں پنجاب نوں بارہاں مسلاں وچ ونڈیا۔ اک مسل شکر چکیا سی۔ ایہدے اُتے سردار مہان سنگھ دی حکومت سی۔ اوہدے پتر رنجیت سنگھ نے 1799ء وچ لاہور اُتے قبضہ کیتا تے ہولی ہولی ملتان توں پشاور تے کشمیر تک اپنی حکومت ودھائی۔ رنجیت سنگھ بیدار مغز حکمران سی۔ اوہنے مذہبی تعصب توں اچیاں ہو کے حکومت کیتی۔ فوج نوں یورپی فوجاں کولوں تربیت دوائی انگریز اوہدے دور وچ اگے ودھن دی جرأت نہ کر سکے اوہدے مردیاں ای لاہور دربار وچ سازشاں دے جال کھل گئے 1847ء وچ سکھ فوج ہار گئی تے لاہور دربار وچ انگریز ریڈیٹنٹ دا تقرر ہو گیا۔ ایسے موقع تے کشمیر گلاب سنگھ نے 75 لکھ وچ مل لے لیا۔ 1849ء وچ سکھاں تے انگریزاں وچ کئی تھاواں تے خونی جنگاں ہوئیاں جنہاں پاروں انگریزاں نے مکمل طور تے پنجاب دا انتظام سنبھال لیا۔ مقامی حکمراناں دیاں انگریزاں دے خلاف لگاتار ناکامیاں تے انگریز نوآباد کاراں دیاں سازشاں نے برصغیر دے مقامی واسیاں دے دلاں وچ انگریزاں دے خلاف نفرت بھردتی۔ جہڑی 1857ء دی جنگ آزادی دی صورت سامنے آئی۔ جہدے وچ پنجاب دے سورمیاں بہادری نال انگریز نوآباد کاراں دا مقابلہ کیتا غداری و جہوں انگریز 1857ء وچ پورے ہندوستان اُتے قابض ہو گیا۔ انگریز نوآبادیات توں پہلاں برصغیر تے پنجاب پرتگیزی نوآبادیاں، ولندیزی نوآبادیاں تے فرانسیزی نوآبادیاں دی چھتر چھاویں رہیا سب توں گوڑھے اثرات برصغیر تے خاص کر پنجاب اُتے انگریزی نوآبادیاں دے آئے۔ نوآبادیاں وچ نوآباد کار ہر حوالے نال دو جے ملک دا حق مار دے تے ویلے ویلے ورت کے اپنے ملک (Mother Country) نوں نگر اکتیا:

"Colonialism is the practice by which a powerful country controls less powerful countries and use their resources in order to increase it's own power and wealth." (10)

انگریز نوآباد کاراں توں اڈبائی نوآباد کاراں نے برصغیر وچ Hard Power ورتیا پر انگریزاں نے Hard power نال Soft power ورتیا۔ اوہناں برصغیر دی تہذیب، ثقافت، مذہب، زبان تے ادب دا مطالعہ کیتا۔ انگریزاں اپنی زبان انگریزی نوں برصغیر وچ ہتھیار وانگ ورتیا۔ 1857ء دی جنگ توں بوہت پہلاں انگریزی نوں

سرکاری زبان دادرجہ دے دتا گیا سی۔

"English language was the articulate manifestation of colonial rule. After 1835, when it was decreed the official language, it became a crucial qualification. Those who studied the language found it a powerful instrument of empowerment even to oppose the British rule."(11)

انگریز نوآبادیاں نے پنجابی زبان تے ادب اُتے گوڑھے اثر چھڈے۔ ادبی صنفاں دے حوالے ناول، ناولٹ، ڈراما، افسانہ، نثری سفرنامے، آزاد نظم تے معری نظم جہیاں نثری تے شعری صنفاں انگریزی نوآبادیاں وجہوں پنجابی زبان وچ آئیاں۔ انگریزی برصغیر وچ سرکاری زبان بن گئی تے سرکاری نوکریاں لئی انگریزی بولن آلیاں نوں ترجیح دتی گئی بغیر شک شبہ اوس ویلے انگریزی زبان نے پنجابی لوکائی تے پنجابی زبان اُتے وی گوڑھے اثرات چھڈے۔ انگریزی لفظ جہڑے اڈواڈ ایجاداں تے دریا فتاں نال تعلق رکھدے نیں تے پنجابی زبان نے اپنائے اوہناں وچ ریل، انجن، ٹیلی فون، ریڈیو، سائیکل، پریس، موٹر، بس، کمپیوٹر، موبائل، پرنٹر، کار، فیکس مشین، اے ٹی ایم، ہیلی کاپٹر، جیٹ، سب میرین، ایروپلین، ویل، ونڈسکرین، رم، ٹیوب وغیرہ۔ اوہ لفظ جہڑے پڑھائی لکھائی نال تعلق رکھدے نیں۔ پرائمری، مڈل، میٹرک، ایف۔ اے، بی۔ اے، ایم۔ اے، بی ایس سی، ایم ایس سی، بی ایس آئی ٹی، بی ایس سی ایس، ایم سی ایس، بی ایڈ، بی کام، سی اے، بیالوجی، فزکس، کیمسٹری، سوسس، ڈپلومہ، ایجوکیشن، ہوم اکنامکس، اسلامک سٹڈیز، میتھ، سوشیالوجی، سوشل ورک، سٹیٹسٹکس، ماس کمیونیکیشن، فزیکل ایجوکیشن، پولیٹیکل سائنس، سائیکالوجی، ٹیچر، پروفیسر، پرنسپل، وائس چانسلر وغیرہ۔

اوہ لفظ جہڑے دکھو دکھو محکمیاں تے عہدیاں نال تعلق رکھدے۔ اسٹنٹ کمشنر، ڈپٹی کمشنر، کمشنر، ڈپٹی سیکرٹری، ایڈیشنل سیکرٹری، ڈائریکٹر، آفیسر، کانٹریبل، اسٹنٹ سب انسپکٹر، سب انسپکٹر، انسپکٹر، ڈی ایس پی، ایس پی،

ڈی پی او، آر پی او، ڈی آئی جی، آئی جی، سیکنڈ لیفٹیننٹ، لیفٹیننٹ، کیپٹن، میجر، لیفٹیننٹ کرنل، کرنل، بریگیڈیئر، میجر جنرل، لیفٹیننٹ جنرل، جنرل، پائلٹ آفیسر، فلائنگ آفیسر، فلائٹ آفیسر، سکواڈرن لیڈر، ونگ کمانڈر، گروپ کیپٹن، ایئر کمانڈر، ایئر وائس مارشل، ایئر مارشل، ایئر چیف مارشل، ڈشپ مین، سب لیفٹیننٹ، لیفٹیننٹ، لیفٹیننٹ کمانڈر، کمانڈر، کیپٹن، کموڈور، ایئر ایڈمرل، وائس ایڈمرل، ایڈمرل، آرمی، نیوی، ایئر فورس، پولیس، پی اے ایس، فارن آفیسر، ان لینڈ ریونیو، کسٹم سروس، کامرس اینڈ ٹریڈ، انفارمیشن گروپ، آفس مینجمنٹ گروپ، ملٹری لینڈز اینڈ کیٹون منٹس، آڈٹ اینڈ اکاؤنٹس، پوسٹل گروپ، ریلویز، ایڈمنسٹریٹو، اینٹیکرپس، کلرک، میڈیکل آفیسر، پائلٹ، پروڈیوسر، ٹریفک پولیس وغیرہ۔ اوہ لفظ جہڑے کاروبار نال تعلق رکھدے۔ برکس انڈسٹری، بیکرز، کارپٹ انڈسٹری، سینٹ انڈسٹری، کاسمیٹک، کیمیکلز، جیولرز، فوڈ انڈسٹری، نٹ ویر، پیپر مل، پلانٹ انڈسٹری، پبلشرز، گلاس انڈسٹری، فوٹو گرافی، سپورٹس گڈز، ٹیکسٹائل، ٹریڈنگ، وڈ ورک، آئل مل، موٹر کار، کارپوریشن، ماربل انڈسٹری وغیرہ۔ اوہ لفظ جہڑے گھراں وچ ورتیوں والیاں شیواں نال تعلق رکھدے۔ کرٹز، ڈرائیونگ روم، ایگزاسٹ فین، آئرن سٹینڈ، گیراج، کچن، باسکٹ، بالکنی، اٹیچی کیس، بیڈ روم، بلب، کیلنڈر، چیئر، کلاک، کولر، کوریڈور، فریزر، لہج روم، سیف، سیونگ مشین، شوکیس، سٹیرز، سٹڈی روم، سوئچ، ٹرنک، وارانڈہ وغیرہ۔ اوہ لفظ جہڑے میڈیا نال تعلق رکھدے نیں۔ ایکٹر، ایکٹریس، ایکشن، ایکٹنگ، آڈیو کیسٹس، کیمرہ، سی ڈی پلیئر، سینما، ڈیک، ڈرامہ، فلم، ہیرو، ہیروئن، لیرک سینما، میٹر و پولیشن سینما، اوڈین سینما، پکچر ائز، ریگل سینما، رٹنر سینما، سین، شوٹنگ، سٹیج، سٹوڈیو، ٹیپ، تھیٹر، وینس سینما، ولن، واک مین وغیرہ۔ اوہ لفظ جہڑے میڈیکل نال تعلق رکھدے نیں۔

ایکسیڈنٹ، ایڈمٹ، ایمبولینس، اینالائزر، اپنیڈیکس، آرٹھوپیدکس، بائی اوپسی، بون میرو، بی پی آپریٹس، کارڈیالوجی، سلیز، چیک اپ، کمپاؤنڈ، سی ٹی سکین، کٹ، ڈیٹنسٹ، ڈرما ٹولو جیسٹ، ڈائینکوز، ڈیوری، ڈسپارچ، ڈسپنری، ڈی ایس سی، ڈاکٹر، ڈرپ، ای سی جی، ایمرجنسی، این جیوگرامی، ای این ٹی، آئی وارڈ، فرسٹ ایڈ، گائناکالوجسٹ، ہاسپٹل، آئی سی یو، کڈ وارڈ، مائیکروسکوپ، آپریشن تھیٹر، آکسیجن سلنڈر، فارمیسی، فزیشن، پریسکرپشن، پلس ریٹ، سسٹر، سرجن، سرجری، سٹریچر، ٹمپریچر، پلیمٹیٹس، ایکسے، بائی پاس، کینسر، فلو، ہیپاٹائٹس، برون، ڈسپیرین وغیرہ۔ اوہ لفظ جہڑے جسم دے حصیاں نال تعلق رکھدے نیں۔ برین، بریسٹ، آئی برو، ہارٹ، ہیل، جوائنٹ، لپس،

لیور، نیل، ٹیٹھ، تھائی، شولڈرز وغیرہ۔ اوہ لفظ جہڑے کھیڈاں نال تعلق رکھدے نیں۔ بیڈمنٹن، باسکٹ بال، باڈی بلڈنگ، باکسنگ، کرکٹ، سائیکلنگ، فٹ بال، گالف، جمناسٹک، بینڈ بال، ہاکی، آئس ہاکی، پولو، رائیڈنگ، شوٹنگ، سنو کر، سوکر، سکواش، ٹیبل ٹینس، ٹگ آف وار، والی بال، ویٹ لفٹنگ، بال، بیٹ، کبچ، کمینٹیٹر، ہیلمٹ، شوٹ، امپائر، وکٹ، کارنر، گول، ہیڈ، پیٹنٹی ایریا، ریڈ کارڈ، ریکٹ، شارٹ، شٹل کاک، سمیش، لانگ سروس لائن وغیرہ۔ اوہ لفظ جہڑے میک اپ نال تعلق رکھدے۔ پلچ کریم، نیل پالش، نارل سکن، نوزپن، آئل سکن، پرفیول، سکرب، سکن لونز، سٹک، سٹریمر، ویزلین وغیرہ۔

ایہ اوہناں انگریزی لفظاں دیاں ونکیاں نیں جہڑے پنجابی زبان نے اپنی زبان دانی وچ رلائے ایہ لفظ تے اجے ہو رکئی لفظ حیاتی دا حصہ بن گئے نیں۔ کیوں جے انگریز نوآبادکاراں دی زبان انگریزی سی تے قابض ہون گروں انگریزی ای سرکاری زبان سی چھنے پنجابی لوکائی تے زبان اُتے گوڑھے اثر چھڈے جس پاروں پنجابی لفظالی وچ کئی انگریزی لفظ آئے۔ پنجابی زبان سارے نوآبادکاراں توں پہلاں ای موجود سی۔

”یہ استدلال نہیں بلکہ پنجاب کی لسانی تاریخ سے ناآشنائی پر قائم کردہ ایک

مفروضہ ہے کہ پنجابی اردو زبان کا پرانا روپ اور اردو پنجابی زبان کا ترقی

یافتہ نیا روپ ہے۔ عربی، فارسی، انگریزی حملہ آوروں سے صدیوں پہلے

سرزمین پنجاب پر پنجابی زبان موجود تھی۔“ (12)

ہر زبان دا لفظ بناون دے حوالے نال اپنا Lexical نظام ہوندا اے۔ جدوں زبان دادوجی زبان اُتے اثر ہوندا اے تاں نویں زبان دے لفظ پہلی زبان دے نال ڈھکویں ڈھنگ جڑدے نیں۔ زبان دادوجی زبان دی گرامر اُتے اثر ہوندا اے کجھ نویں گھڑت وی سامنے آؤندی اے۔ صفدر علی لکھدے نیں:

“Seen in this broader context a study of punjabi morphology is very interesting in this case English words were freely assimilated and subjected to the same rules of infection,

Declension and Derivation as applicable to normal Punjabi words. There was not only popular acceptance at the level of the common people, the educated writers used new words and expression as a matter of choice.” (13)

لفظالی یاں نویں لفظ قبول کرن دے حوالے نال پنجابی زبان دی ودھاتا داوی گوڑ لگدا اے۔ نال انگریزی زبان دے پنجابی زبان اُتے اثرات ہو ر گوڑھے دسدے نیں۔ جدوں دونویں اسم ہوں تے پہلا اسم پنجابی دا ہووے۔ جگا ٹیکس Jagga (gangster) Tax، لنگر کمانڈر Langar Commander، ڈنگر ڈاکٹر Dargar (animal) doctor، ضلع کونسل Zilla (district) Council، مزدور یونین Mazdoor (labour) Union۔ جدوں دونویں اسم ہوں تے پہلا اسم انگریزی دا ہووے۔ میم صاحب Mem (ma'm) Sahb، ریل گڈی Rail Gaddi، ریلوے پھانٹک Railway Phatak، ٹکٹ گھر Ticket Ghar، جدوں دونویں اسم انگریزی دے ہوں leno len (line), rodo road, mallo mall, topo top، جدوں وٹیشن انگریزی تے اسم پنجابی ہووے۔ Filmi geet, Smart kuri۔ جدوں اسم انگریزی تے کر یا پنجابی ہووے۔ Foto kichana, telephone karna, appeal karna, vote pana, tuning karna, pass karna۔ انگریزی گرامر تے پنجابی گرامر دی سانجھ دے حوالے نال ونگیاں ویکھو۔ Munda, munde (boy, boys), ghora, ghore (horse, horses), drama, dramy (drama, dramas) پنجابی وٹیشن وچ انج بدلدا اے۔ School Skoolia/ye, College Callajea/ye, number Punctuation-numberi, film filmi۔ دے حوالے نال گل کرے تے (:)، Semi colon، Comma(,)، dash(-) جہیاں علامتاں انگریزوں وچوں ای پنجابی وچ آئیاں۔ انجے انگریزی صوتیات (Phonology) دا اثر وی پنجابی صوتیات اُتے پیا۔ پنجابی بولن آ لے انگریزی لفظاں نوں پنجابی اُچارن نال ای بولدے نیں۔ galaas, film filam, form faram, style School Sakool, glass

-stael, time taem, cycle saekal.

کچھ سلینگ لفظ ہوندے نیں جہڑے ورتن دی بجائے بولن وچ بوہتے عام ہوندے نیں یعنی سلینگ عوامی زبان ہوندی اے پراچے تیکر مستند زبان دی شکل نہیں وٹائی ہوندی تے نہ ای اے لغت وچ شامل ہوئی ہوندی اے۔
پنجابی انگریزی دے حوالے نال کچھ سلینگ لفظاں دیاں ونگیاں ویکھو۔
Mint Mar, Time Dasna, Speed Mar, Entry Pana, Brain wash karnam, Black karna, TC karna,
-Dramay Baz, Lota Cracy, Wakhri Type

جدوں دو وکھو وکھ زباناں آلیاں قوماں رابلے وچ آؤندیاں نیں تاں اوہناں دی زبان کئی متاثر ہوندی اے۔
انگریزی زبان نے جویں پنجابی زبان نوں متاثر کیتا اوسے طرح ای پنجابی ادب نوں وی متاثر کیتا۔ نویاں نثری تے
شعری صفاں پنجابی وچ آئیاں تے موضوع وی بدلے۔ نال ای پنجابی شاعری تے پنجابی نثر وچ انگریزی زبان
دے لفظ ورتیوں لگے۔

کوئی ڈل سکول ہوندے

ٹرگیاں سجناں دے راہ تکلنے فضول ہوندے (14)

تھالی وچ کھنڈ پاواں

اج میرے ماہی آؤنا سر دھو کے کلپ لاناواں (15)

جدید پنجابی شاعری وچوں انگریزی لفظالی:

میں جد وی اپلائی کیتا

اوتنے نہ رپلائی کیتا

اوتنوں نال رقیب کھلوتے

میں سی نوٹی فائی کیتا (16)

پنجابی نثر وچ انگریزی لفظاں دے نال کئی سطران انگریزاں دیاں مل جاندیاں نیں۔ جدوں تک ٹیپ
ریکارڈ رساڈی حیاتی وچ انج داخل نہیں سی ہوئے تے ٹی وی دے شعبہ اشتہارات نے وی موسیقی ول پوری توجہ نہیں سی

دتی۔ جدوں مختلف زبانوں والیاں تو ماں اک دو جے نال رابطہ کر دیاں تاں اوہناں دیاں زبانوں دا اک دو جے اُتے اثر ہو یا جہد اسٹا سبھی لفظالی دی صورت سامنے آیا۔ انگریزی زبان نے لفظالی دی صورت پنجابی زبان اُتے اثر چھڈیا۔ او سے طرح ای پنجابی نے وی انگریزی لفظالی نوں متاثر کیتا۔

حوالے

- 1- C.L. Narang, History of Punjabi literature, National Book Shop, Delhi, P1
- 2- عبدالرحمان براہوئی، انگریزی پر اردو کا اثر۔ اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، 1997ء، ص 11
- 3- محمد بن عمر، پرتگالی کا اثر اردو زبان پر۔ حیدرآباد: 1954ء، ص 2-3
- 4- ایڈورڈ بلیو سعید۔ شرق شناسی مترجم: محمد عباس۔ اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، پاکستان، 2005ء، ص 60
- 5- یوسف حسین، ڈاکٹر۔ تاریخ دستور ہند۔ دہلی: 1993ء، ص 23
- 6- باری علیگ۔ کمپنی کی حکومت۔ لاہور: طیب پبلشرز، 2011ء، ص 64
- 7- احتشام علی، ڈاکٹر۔ جدید اردو نظم کا نوآبادیاتی تناظر، ص 57
- 8- احتشام علی، ڈاکٹر۔ جدید اردو نظم کا نوآبادیاتی تناظر، ص 15
- 9- فرمان فتح پوری، ڈاکٹر۔ ہندی اردو تنازع۔ اسلام آباد: 1977ء، ص 71
- 10- Collins Cobuild Dictionary, London Hapercollins, publishers, 1992, P268
- 11- "India: History" The new Encyclopaedia Britancia: Mairopedia, 2005 and Abdullah Yousaf Ali, 1994, P 176,178
- 12- نوید شہزاد، ڈاکٹر۔ پنجاب کا لسانی مزاج۔ لاہور: پنجاب یونیورسٹی پریس اینڈ پبلی کیشنز، 2018ء، ص 149

13- Safdar Ali Shah, Dr. Colonialism English and Punjabi, P213

-14 خالد ہمایوں۔ تحصیل گجرات دالوک ادب۔ تحقیقی مقالہ برائے ایم۔ اے پنجابی، اورینٹل کالج جامعہ پنجاب

لاہور، 1974ء، ص 132

-15 کلیم شہزاد۔ لوک رنگ۔ لاہور: عمیر پبلشرز، 1995ء، ص 75

-16 نازاوکاڑوی۔ سوچ رہیاواں۔ لاہور: مکتبہ فجر، 2018ء، ص 23

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 6, July.- Dec. 2021, PP

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی - دسمبر 2021ء، مسلسل شمارہ 12

☆ ڈاکٹر شوکت حیات

ہیروارث شاہ و بیچ دنیا دی بے ثباتی

Abstract

Instability of the world is an important theme in the teachings of Sufism in the Subcontinent. The Sufis of this region are often urged not to fall in love with this transient world. A Sufi of this land always speaks of love of God, guides the people to the service of the mankind and encourages them to remember the day of judgment as well. Just like other Sufis of the Subcontinent, Waris Shah himself belongs to the same tradition of Sufis whose teachings are about love, morality, struggle for virtue and transience of life. Waris Shah's poetry advocates for the instability of the world but with insistence upon action. He says so because he thinks that man does not only belong to this world but to the next world as well. Almost all the Sufis of this region talked about the instability of this world so that man would not indulge into greed, lust and other

immoralities. Intoxicated with power, he should never oppress the weak because one day he himself would be answerable to the supreme power. Waris Shah has beautifully linked action and instability of this world in his poetry. Instead of inaction, he teaches of hardwork. In his poetry, where Waris Shah has mentioned the journey from Ishq e majazi to Ishq e haqeeqi, he has also delineated the instability of this world in the best possible manner. The feeling of this world being temporary and perishable attracts man towards good deeds and creates kindness and humility in man and Waris Shah has succeeded in creating this feeling in the readers. In this article the instability of the world will be discussed in light of the "Heer" of Warish Shah, the famous Punjabi poet. The cognizance of the transient nature of this world compels man to virtue and humility. Waris Shah, through his "Heer" has succeeded in inculcating this feeling in his readers. This instability of the world is discussed in this article in the light of Waris Shah's "Heer"

برصغیردی دھرتی عارفان تے صوفیاں دامرکز اے۔ دھرم اسلام دے پرچار لئی خطے دے صوفیاں نے ودھ توں ودھ کم کر کے برصغیر پاک و ہندی دھرتی نوں اسلام دے چائن نال رشنا یا۔ بزرگ سدا جاری رہن والے چشمتے نیں تے ساکال لئی روحانی سکون دا کارن۔ ایہناں دیاں کوششاں پاروں اسلام خطے دا وڈا تے چونواں مذہب

اے۔ بزرگاں وچوں وارث شاہ تصوف تے عرفان دی نگری اچ کوٹی تے نیں۔ اوہناں اپنے پرچار تے صوفیانہ کوتا راہیں خدای مخلوق دی اگوائی کیتی۔ وارث شاہ نے قصیدہ بردہ شریف داترجمہ کیتا اوہناں دی کتاب "سسی وارث شاہ معہ دوہڑہ جات" لکھدی اے جو شہرت اوہناں نوں ہیر رانجھا دی کتھا لکھن پاروں لکھی، اوہ کسے ہور کتاب ولوں نہیں۔ سید وارث شاہ نے ہیر رانجھا لکھ کے ناصرف ایس داستان نوں سکوں اپنے آپ نوں وی سدائی حیاتی دتی۔ اکرم شیخ لکھدے نیں:

”پنجاب میں صوفیانہ شاعری کی جو ابتدا حضرت بابا فرید گنج شکر سے شروع ہوئی تھی اس میں سید وارث شاہ کو ایک منفرد مقام حاصل ہے جو انھیں ہیر کا مقبول عام قصہ لکھنے سے ملا۔ یہ قصہ اگرچہ ان سے پہلے بھی مختلف شاعروں نے بیان کیا مگر وارث شاہ کی طرز بیان، اسلوب اور لفظیات نے اس کو زندہ جاوید بنا دیا تو اس کے ساتھ ہی انہوں نے جس طرح اپنے سماجی شعور میں عوامی رجحانات و میلانات، انسانی نفسیات اور معاشرتی اقدار کا بھرپور استعمال کیا ہے اس کی مثال کہیں اور نہیں ملتی“۔ (1)

دنیا دی بے ثباتی اجیہا موضوع اے جیہدے ول کو یاں ادبیاں عارفاں تے صوفیاں نے خاص دھیان دتا۔ پورب دی دھرتی وچ کوئی وی کوی ادیب یا لیکھک اجیہا نہیں جس دنیا نوں عارضی تے معمولی نہ سمجھیا ہووے۔ صوفیاں اگے دنیا دیاں مادی شیواں اہمیت نہیں رکھدیاں اوہناں لئی روحانی تے باطنی شیواں ودھیری اہمیت اے۔ جگ دی بے ثباتی برصغیر وچ صوفیاء کرام دی تعلیم دا اہم موضوع اے۔ صوفی دنیا نال من نہ لان دی تاکید کردے تے رب نال پیار کردے، لوکاں دی سیوا کرنا اوہناں دا دھرم تے جگ دے عیش آرام چھڈ کے رب دی یاد وچ گواچے رہنا اوہناں دا مکرسی۔ نذیر محمد طاہر نذیر ہیر وارث شاہ وچ لکھدے نیں:

”وارث شاہ سے پہلے اور بعد میں بہت سے شعرا یہ داستان لکھنے میں کامیاب ہوئے ہیں، لیکن حقیقت یہ ہے کہ ان میں سے ہر ایک میں کوئی نہ

کوئی خوبی موجود ہے لیکن وارث شاہ کی طرح ہر قسم کی خوبصورتی اور کمال کسی اور میں نہیں ہے۔ (2)

عارفان نے جیون دے عارضی ہون دی سچائی نوں سامنے لیاندا فانی دنیا وچ مسافراں وانگ ویلا لنگھا ون دی مت دتی۔ وارث شاہ وی صوفیاں دے گروہ نال سمبندھ رکھدے سن جیہڑے ہمیشہ عمل، پیار، چنگیائی تے نیکی کرن دے نال اپنے انت بارے سوچ وچا رداسبق دیندے۔ اوہ فانی دنیا تے بھروسہ کرن توں کوہاں دور سن۔ دنیا دی بے ثباتی ہیر وارث شاہ دا اہم موضوع اے۔ وارث شاہ داننا اے کہ ایہہ جہان فانی عارضی مہمان خانہ اے، جتھے ہرجی نے اپنا ویلا گزار کے اصلی وطن ول پرت جانا اے۔ کسے شے نے اپنے روپ تے شکل وچ سدالئی نہیں رہنا اوہ ایس دنیا نوں فنا دا مقام آکھیا گیا اے:

ایہہ جگ مقام فنا اے، سبھا ریت دی کندھ ایہہ جیونا اے
چھاں بدلاں دی عمر بندیاں دی، عزرائیل نے پاڑنا سیونا اے
آج کل جہان دا سبج میلا، کسے نت نہ حکم تے تھیونا اے
بھانویں تخت بہے بھانویں زمیں سونے، آخر خاک دے وچ رلیونا اے

وارث شاہ میاں انت خاک ہونا، لکھ آب حیات جے پیونا اے (3)

جیون فنا ہون والا اے ایس سچ توں انکار نہیں۔ وارث شاہ دی کوتا وچ جیون دی بے ثباتی تے فنا پذیری دا کئی تھاواں ذکر اے اوہناں کوتا وچ نواں پن پیدا کیتا۔ نوشیروان عادل، سکندر، فرعون تے نمرود ہوراں دی مثال دیندیاں آکھدے نیں:

باغ چھڈ گئے گوپی چند ورگے، شداد فرعون کہا گیا
نوشیروان چھڈ بغداد ٹریا، اوہ اپنی وار لنگھا گیا
آدم چھڈ بہشت دے باغ نٹھا، بھلے و سرے کنک نوں کھا گیا
فرعون خدا کہائے کے تے، موسیٰ نال اٹھنڈ جگا گیا (4)

ساڈے صوفی کویاں دا عقیدہ کہ ایس دنیا دا دھن دولت دھوکا اے۔ ایہہ دھن دولت تے ساریاں شیواں عارضی نیں۔ اوہناں تے مان نہیں کرنا چاہیدا۔ جو قبر وچ کم آنے نیں، او عمل نیں۔ ایس لئی عارف تے صوفی نیک عملاں دی پریرنا دیندے نیں تاں جے لوک اپنی قبر وچ سکھ تے شانتی پان۔ وارث شاہ ہوراں دنیا دی دھن دولت دا حرص نہ کرن دا سبق دیندیاں آکھدے نیں:

اساں بھائیاں ایہ صلاح دتی، کہیا اساں دا سبھ پروان کیجئے
 ایہناں دماں دا کجھ وساہ ناہیں، اتے باہاں دا نہ گمان کیجئے
 جتھے رب دے نام دا ذکر آوے، لکھ بیٹیاں چا قربان کیجئے
 وارث شاہ میاں ناہیں کروا کڑ، فرعون جیہاں ول دھیان کیجئے (5)

وارث شاہ ہوراں دا صوفیاں دے اچھے گروہ نال تعلق سی جیہناں لئی دھن، دولت، طاقت تے دنیا دی بادشاہی کوئی اہمیت نہیں رکھدی سی۔ ایہہ ساریاں شیواں فانی نیں۔ اوہناں سوچ تے جذبے نال جہان دی بے ثباتی دا ذکر کیتا جیہدے وچ نہ کوئی دکھاوا اے تے نہ کوئی بناوٹ سگوں سادہ تے ہلکے پھلکے طریقے گل کیتی:

خواب رات دی جگ دیاں سبھ گلاں، دہیں مال نوں مول نہ جھوریے جی
 پنج بھوت بیگارتے ارد بانی، نال صبر سنتو کھ دے پوریے جی
 کھلے فتح دا باب گیان اندر، نال دان دے تھان صبور یے جی
 ایہہ دکھ تے سماں جانپے، جیسے شال مشرو تھی بھوریے جی
 بھو آتما وی رس کس تیاگے، ایویں گورو نوں کاہ وڈوریے جی

وارث شاہ میاں تاہیں جوگ پائیے، جدوں اپنے آپ نوں روڈیے جی (6)

وارث شاہ دی تعلیم توں سبق ملدا اے کہ جہان فانی اے اتھے کسے نوں ثبات نہیں۔ اصلی گھر او گھر اے جس ول مڑ کے جانا اے۔ وارث شاہ نے بے ثباتی سوہنے ڈھنگ الیکی اے۔ اپنے پرچاراں وچ جتھے اوہناں مجازی عشق توں حقیقی عشق تیکر سفر دا ذکر کیتا، اتھے اوہناں جگ دے انت نوں وی ودھیا ڈھنگ نال بیان کیتا۔ جگ دے

فانی ہون دی سوچ تے انت دی یاد انسان نوں کماں ول لاندی اے، انسان وچ ہمدردی تے نرم دلی پیدا کردی اے کچھ کرن دا جنون ہوندا اے ایس لحاظ نال ویکھیا جاوے تے وارث شاہ ہوراں اپنا کلام پڑھن والیاں وچ ایہہ بھادنا پیدا کرن وچ سفل ہوئے۔ وارث شاہ موجب جیون چار دناں دا اے، ایس لئی فنا دی تھاں من نہیں لانا چاہیدا دنیا دیاں سدھراں دا غلام نہیں بننا چاہیدا سگوں نیک تے چنگے کماں نال جیون جیونا چاہیدا اے۔ کتاب 'یادگار وارث' دے مصنف ضیاء محمد لکھدے نیں:

"انسان دو چیزوں کا بنا ہوتا ہے۔ ایک روح اور دوسرے جسم۔ جسم فانی ہے اور روح ابدی یا غیر فانی۔ روح کی غذا ذکر الہی ہے۔ جس قدر ذکر و فکر یا مجاہدہ و مراقبہ کی کثرت ہوگی اور حرص و ہوا، بخل و کینہ، لذات و خواہشات سے پرہیز ہوگا اسی قدر روح کو زیادہ غذا مہیا ہوگی۔" (7)

وارث شاہ لالچ توں تے دنیا دیاں سدھراں توں دور رہن دادرس دیندے نیں۔ اوہناں دا عقیدہ اے کہ ایہہ جہان فانی اے۔ ہر شے نے مک جانا اے تے خدا دی ذات توں وکھریاں ہو رکسے نہیں رہنا، ایس لئی ایس جگ نال من لان دی کوئی لوڑ نہیں۔ وارث شاہ لئی جگ دی کوئی اہمیت نہیں تے ناں انسان دی سندر تاتے جوانی۔ اوہ روپ تے جو بن نوں دی عارضی مندے نیں صلاح دیندے نیں کہ بے ثبات جگ وچ انساناں دا آنا جانا جاری اے، ایہہ فنا دا مقام اے، ایس پاروں بھروسہ نہیں کرنا چاہیدا۔

خیر فقر نوں عقل دے نال دینے، ہتھ سنبھل کے بگ الاریے نی
کیجیے ایڈ ہنکار نہ جو بنے دا، گھول گھتیے مست ہنکار یے نی
بھری ہوئی غرور تکبرے دی، لوہڑا گھتیو ای رنے ڈاریے نی
کیجیے حُسن دامن نہ بھاگ بھریے، چھل جاسیا روپ و چاریے نی (80)

وارث شاہ دیاں تعلیماں وچ کرم دی ہدایت دے نال نال جگ دی بے ثباتی دا ذکر آوندا اے اوہناں دا مننا اے انسان نوں صرف ایس دنیا نال سمبندھ نہیں رکھنا سگوں سچ داراہ پنپنا اے جہدی دوجی دنیا ڈیک کر رہی ہے۔

اوہنوں دھن دولت تے طاقت دے نشے وچ رجھ کے کمزوراں تے ظلم نہیں کرنا چاہیدا کیوں جے اک دن اوس اللہ
 نوں جواب دہ ہونا اے۔ وارث شاہ دامننا اے کہ انسان نوں فانی دنیا تے بھروسہ نہیں کرنا چاہیدا مکار جہان دے ون
 سونے رنگاں نوں ویکھ کے دھوکھا نہیں کھانا چاہیدا۔ کیونکہ موت اوسدی اڈیک کر رہی اے۔ اوہ آکھدے نیں:

عزرائیل ہتھ قلم لے ویکھدا اے، تیرا نام ایس جگ توں چھیکنے نوں

وارث شاہ میاں روز حشر دے نوں، انت لیکھا سدرین لگے لیکھنے نوں (9)

برصغیر دے صوفیاں موجب جہان دے گل بوٹیاں، ون سونے پھلاں تے باغاں نوں ویکھ کے انسان نوں
 بھلنا نہیں چاہیدا کہ ایہہ بیگانی تھاں اے۔ اخیر اتھوں ٹر جانا اے۔ وارث شاہ ایس خطے دے صوفیاں وانگ "ہیر" وچ
 تھاں تھاں جگ دی بے ثباتی دا ذکر کردے نیں۔

وارث شاہ موجب جیون چھیتی لگھ جان والے ویلیاں دا گڑھ اے۔ ہر پل انسان موت دے نیڑے ہوندا
 اے تے آخر کار حیاتی نوں موت دے حوالے کر چھڈدا اے۔ فنا پذیری دا احساس حیاتی دی عیش نوں تلخ بنا دیندا
 اے۔ اوہناں موجب دنیا دی نینہ بہت کمزور اے۔ او آکھدے نیں:

نزع وقت نے کسے داسا تھ رلنا، خالی دست تے جیب ہی جھاڑ نیں گے

جیہڑے چھڈ کے راہ حلال دے نوں، تکن نظر حرام دی مار نیں گے

قبر وچ بہا کے نال گزراں، او تھے پاپ تے پُن نتار نیں گے

وارث شاہ ایہہ عمر دے لال مہرے، اک روز نوں عاقبت ہار نیں گے (10)

ایس عارضی دنیا توں بیزاری فقر تے تصوف دی روح اے۔ فقر تے تصوف دے راہ تے ٹرن والیاں دے
 جیون وچ اجیہا موڑ آؤندا ہے جد اوہ سنسار تے ایہدیاں ساریاں شیواں توں بیزار ہو جاندا ہے تے جگ دے
 عیش تے آرام نوں نظر انداز کر کے سچ دی کھوج وچ مست ہو جاندا ہے۔ وارث شاہ ہوراں دا عقیدہ سی اتھے دنیا
 وچ اسیں کجھ پلاں لئی آئے واں۔ ہر شے دا انت جگ دی اصلیت اے۔ اوہناں جگ دی بے ثباتی بارے گل ڈھیر

ڈونگھے شہداں داوتوں کیتی اے۔ آکھدے نیں:

مہیں ہون خراب وچ بیلیاں دے، کھول دس کہی پھسو پھسی ہونی
وارث شاہ اولاد نہ مال رہسی، جس دا حق کھتھو اوہ تا دکھی ہونی (11)

وارث شاہ دے کلام وچ ہیرتے رانجھے دی کتھا مجازی عشق توں حقیقی عشق دا سفر اوہناں نوں صوفیاں دی
صف لیا وندا اے جہناں دا مقصد حق دی راہ رتے ٹر کے رب دی بھال کرنا اے۔ اوہناں موجب اوہ جیون چنگا اے
جیہڑا ایمان نال گذرے کیوں جے سب نے ٹر جانا اے تے مڑ واپس نہیں آنا:

ہیر اکھیا جیونا بھلا سوئی جیہڑا ہووے بی نال ایمان میاں
سھو جگ فانی اکا رب باقی، حکم کیتا ای آپ رحمان میاں (12)

جدوں جگ دی بے ثباتی داز کر کیتا جائے تاں پرچار کیتا جاندا اے کہ فانی دنیا نال من لانا ٹھیک نہیں۔ ایس
نوں سراں جانا چاہیدا اے۔ جیویں مہمان خانے وچ مہمان دا خاص کم نہیں ہوندا اوہنوں ہر طرحاں دی رہائش تے
روٹی ملے اوہ جد چاہے ٹر جاندا اے۔ اوہ جاندا اے کہ اوس دی منزل اوہ نہیں پروارث شاہ ہوراں دے انوسار دنیا توں
بالکل منہ موڑ لینا وی ٹھیک نہیں، انسان اتے بہت ساریاں ذمہ داریاں نیں اوہ کسے طرحاں ایہناں ذمے داریاں تے
الے دوالے دیاں چیزاں توں بے خبر نہیں رہ سکدا۔ اوہ عقل تے سمجھداری راہیں مشکلاں دا حل لبھدا اے۔ صوفی جگ
دی بے ثباتی داز کر ایس پاروں کردے نیں تاں جے انسان لالچ، طمع تے دو جیاں اخلاقی برائیاں دا شکار نہ ہوئے۔

گئی عمرتے وقت نہیں فیر مڑ دے، گئے کرم تے بھاگ نہ آوندے نیں
گئی لہر سمندر دی تیر چھٹا، گئے مزے تے سمے نہ آوندے نیں
گئی گل زبان تھیں آپ چھٹا، گئے روح کلبوت نہ آوندے نیں
گئی جان جہان تھیں چھٹ جتہ، کئی ہور سیانے فرماوندے نیں
مڑ اتنے فیر جو آوندے نیں، رانجھے یار ہوری مڑ آوندے نیں (13)

وارث شاہ نے عشق دے نال تصوف دے دو جے موضوعاں وچوں دنیا دی بے ثباتی نوں اپنی کوتا وچ تھیں تھیں بیان

کیتنا اے جیہد اڑھناتے کھوج کرنا ات ضروری اے تاں جو پنجابی زبان دے ایس وڈے کوی دے تخیل دے ہر پہلو
نوں سمجھیا جاسکے۔

حوالے

- 1 وارث شاہ، ہیر وارث شاہ معہ اردو ترجمہ، مترجم اکرم شیخ، لاہور: بک ہوم، 2010ء، ص 6
- 2 وارث شاہ، ہیر وارث شاہ بہ اہتمام نذیر محمد طاہر نذیر، لاہور: خزینہ علم و ادب، 2000ء، ص 8
- 3 وارث شاہ، ہیر وارث شاہ بہ اہتمام سلمان خالد، لاہور: عبداللہ اکیڈمی، س ن، ص 103
- 4 اوہی، ص 187
- 5 اوہی، ص 69
- 6 اوہی، ص 104
- 7 ضیاء محمد، یادگار وارث، پنجاب یونیورسٹی مین لائبریری کتاب نمبر 491101ء 891ء 2، ض 24596، س ن، ص 54
- 8 اوہی، ص 169
- 9 اوہی، ص 147
- 10 اوہی، ص 80
- 11 اوہی، ص 45
- 12 اوہی، ص 79
- 13 اوہی، ص 92

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 6, July.- Dec. 2021, PP

☆ ہادیہ اسلم

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی۔ دسمبر 2021ء، مسلسل شمارہ 12

صحافت دیاں کجھ چونویاں صنفاں

Abstract

Journalism is the production and distribution of reports on current events based on facts and supported with proof or evidence. There are many places where people can find information and news. News is shared on many different things like the radio, television, social media, news websites and newspapers. Without journalism the world would be ignorant. Journalism is important because it gives current and relevant information and news to the public.

صحافت (Journalism) کسے وی معاملے بارے تحقیق نے فیرواں نون صوتی، بصری یا لکھتی شکل وچ وڈے پیمانے اتے پڑھیاں، دیکھن ہاراں تے منن ہاراں دے عمل داناں اے۔ صحافت دا پیشہ اختیار کرن والے نون صحافی آکھیا جاند اے۔ تکنیکی لحاظ نال شعبہ صحافت دے معنی عوام نون باخبر رکھنا اے۔

صحافت عربی زبان دا لفظ اے جیہڑا ”صحف“ توں ماخوذ اے جیہدے لغوی معنی کتاب یا رسالے دے نیں۔ اجیہا مطبوعہ مواد جیہڑا مقرر وقفیاں بعد چھپے۔ اردو تے فارسی وچ ایہو اصطلاح رائج اے جدکہ انگریزی وچ ایس نون جرنلزم آکھیا جاند اے۔ جیہڑا ”جرنل“ توں ماخوذ اے۔ جیہدے معنی روز دار حساب دا کھاتا یاں روز نامہ

دے نہیں جڑل نوں ترتیب دین والے لئی جرنلسٹ یاں صحافی دی اصطلاح رائج اے۔ ندیم الحسن گیلانی اپنی کتاب ”علوم صحافت“ وچ لکھدے نیں:

”صحافی وہ افراد جو خبر کو پھیلانے اور بے خبری کو دور کرنے کے عمل میں کسی بھی مرحلے پر معاون ثابت ہوتے ہیں۔ وہ صحافی کہلاتے ہیں اور ان کا پیشہ صحافت کہلاتا ہے۔“ (1)

انجیے صحافی جیہڑے صحافت نوں بطور پیشہ اپناندے تے ایس توں روزگار کماندے نیں۔ اوہ ”Working Journalist“ جد کہ جزوقتی کم کرن والے صحافی نہیں آزد صحافی کہواندے نیں۔ صحافت اصل وچ اک ہنرتے فن اے۔ اجیہا فن جیہڑے راہیں تخلیقی صلاحیتاں دا ورتاوا ہوند اے۔ عموماً لوک صحافت نوں ادب دی وگن توں باہر رکھدے نیں پرا ایہہ ادب دا ای حصہ اے۔ ادب تے صحافت وچ کارا ک موکلی لکیر ہوندیاں وی کئی تھان دونوں اک نیں۔ دونواں دا بنیادی مقصد ابلاغ اے۔ ابلاغ دے معنی اپڑانا، گلناتے پیغام اپڑانا دے نیں۔ اک انسان دی گل یا خیالاں نوں دو جیاں تیکر اپڑان دے عمل نوں ابلاغ آکھیا جاندا اے۔ ڈاکٹر شفیق جالندھری اپنی کتاب ”صحافت اور ابلاغ“ وچ لکھدے نیں:

”انگریزی میں ابلاغ کا مترادف لفظ ”Communication“ ہے
 کمیونیکیشن معلومات دینے لینے یا انکا تبادلہ کرنے کے عمل کو کہتے ہیں۔
 ریڈیو، ڈاک، ٹیلیفون اور ٹیلی گرام وغیرہ کے ذریعے پیغامات وصول
 کرنے کے سلسلے کو Communication کا نام دیا جاتا ہے۔“ (2)

صحافت بنیادی طور تے ابلاغ اے۔ صحافت ابلاغ دا اوہ مستند سومہ اے۔ جیہڑا عوام نوں حالات تے واقعات دا شعور دیندا اے۔ اج دا دور ابلاغیات دا دور اے۔ ایس لئی اڈواڈ نظریات تے قوماں ابلاغیات دے محاذوں اتے اک دو جے دے خلاف نیں۔ ہر ملک کول ابلاغیات دا اک منظبوط تے موکلا نظام اے۔ سگوں ایہہ وی لازمی اے کہ ایس نظام نال جڑے سارے لوک ابلاغ دے فن وچ ماہر ہوں۔ ایس فن اتے عبور حاصل کرن لئی اوہناں کول علم تے مہارت دونوں چاہیدے نیں۔ فضل اللہ مکرم اپنے کالم ”صحافت کیا ہے“ وچ لکھدے نیں:

”ہر ملک کی صحافت وہاں کے باشندوں کے جذبات و احساسات کا آئینہ ہوتی ہے۔ اگر قوم ترقی یافتہ اور آزاد خیال ہے تو صحافت بھی ترقی یافتہ اور آزاد ہوگی اور اگر قوم تباہ حال اور محکوم ہے تو صحافت بھی اسی طرح ہوگی۔ لیکن اس کے باوجود صحافت ہی سے غلامی اور محکومیت کی زنجیریں کاٹی جا سکتی ہیں۔ جس قوم کی صحافت کا نصب العین حریت اور آزادی ہو اس قوم کا ستارہ بلند ہو کر رہے گا۔“ (3)

صحافت سماجی خدمت اے اخبار سماجی ادارہ تے صحافت داکم سماج نوں شیشہ دکھانا اے۔ صحافت راہیں معاشرے دیاں چنگیائیاں تے برائیاں نوں سامنے لیائے جانے نیں۔ صحافت دیاں کئی قسماں نیں جہاں وچ اشتہار، رسالے، میگزین، ریڈیائی صحافت، انٹرویو وغیرہ شامل نیں۔ اشتہار ایسے پیغام نوں آکھیا جاندا اے۔ جیہڑا کسے شے نوں وچن والے ولوں خریدار نوں دتا جاندا اے۔ جیہڑا مقصد اڈا وڈا حربیاں تے طریقیاں نال لوکاں نوں چیزاں خریدن تے اکسانا یا راغب کرنا اے اطلاع، نوٹس، اعلامیہ تے بیان یا ڈکلیئریشن اشیاں۔ مولوی نور الحسن نیر ”نور اللغات“ وچ لکھدے نیں:

”اشتہار۔ (ع) بالکسر و کسر سوم مشہور کرنا۔ مشتہر کرنا۔ مذکر (1) اعلان۔ نوٹس (2) اس چھپے ہوئے کاغذ کو بھی کہتے ہیں جس میں کسی امر کا اعلان ہو۔ اشتہار دینا۔ اشتہار کے ذریعے سے کسی امر کی عام اطلاع دینا۔ اشتہار لگانا۔ کسی مقام پر اشتہار چسپاں کرنا۔“ (4)

اشتہار اجیہا فن اے جیہدے راہیں کسے وی قسم دا سامان آسانی نال وچیا سکدا اے۔ ایہدے راہیں چیزاں وچن دا آہر کیتا جاندا اے۔ ایس مقصد لئی اڈا وڈا حربے تے طریقے ورتے جانے نیں۔ انسانی نفسیات دے بالکل قریب ہو کے خریدار نوں ذہنی طور تے مجبور کر دتا جاندا اے کہ اوہ شے لین لئی من جاوے۔ اشتہار دادا دائرہ دن بدن ودھدا جا رہیا اے انسانی حیاتی نوں حد درجہ متاثر کر رہیا اے۔ اشتہار اپنے آپ وچ اعلیٰ حیثیت داما لک اے۔ اشتہار انسانی حیاتی وچ دکھ پچھان رکھدے نیں۔ اشتہار دی اہمیت دنیا دے ہر شعبے وچ مسلم اے بھاری قوم ہوئے یا

سماجی، سیاسی ہوئے یا اقتصادی۔ اشتہار دی اہمیت ہر شعبے وچ برقرار اے۔ سائن بورڈ، اخبار، انٹرنیٹ، ریڈیو، ٹیلی ویژن شیواں دی تشہیر دا اک موثر ذریعہ نہیں۔ اخباراں تے انٹرنیٹ دی نسبت کیوہے ٹیلی ویژن تک ہر خاص عام دی رسائی اے ایس لئی مشہور کمپنیاں ٹی وی تے اشتہار چلاؤن نوں اچھتا دیندیاں نیں۔ میڈیا داکم صرف عوام نوں حالات واقعاں توں جانوں کروانا نہیں سگوں عوام وچ شعور پیدا کرنا اے۔ اجکل جتھے اشتہاراں دی بھرمار اے او تھے شیواں وچکن لئی عجیب و غریب طریقے ورتے جا رہے نیں۔ اسلام دے نام تے قائم ہون والے ملک وچ ورتن والیاں شیواں دی غیر اخلاقی منظر اں راہیں تشہیر کیتی جا رہی اے۔ جیہدے راہیں بالاں تے برے اثرات مرتب ہو رہے نیں۔ سید اقبال قادری اپنی کتاب ”رہبر اخبار نویسی“ وچ لکھدے نیں کہ:

”اشتہارات نے عصر جدید میں انسانوں کو کئی نئی قدروں سے روشناس کرایا ہے۔ عوام کی عادات اور اطوار پر اثر انداز اشتہارات نے نظریات اور خیالات کی دنیا میں بھی انقلاب برپا کیا ہے۔ صحیح معنوں میں اشتہارات نے انسانی زندگی ہی بدل کر رکھ دی ہے۔“ (6)

اشتہاراں دا مقصد عوام نوں کسے نوں گل توں آگاہی دینا ہوندا اے۔ باخبر کسے طریقے کار نوں پیش کر کے اوس نوں مقبول بنانا اے۔ اشتہار بازی تے فن فروشنڈگی یعنی سیلز مین شپ وچ کافی مماثلت اے۔ اشتہار بازی نوں ”مطبوعہ عمل فروشنڈگی“ Salesmanship in print وی آکھیا جاندا اے۔ فروشنڈہ یا سیلز مین براہ راست کوئی چیز خریدار دے ہتھ وچکن دی کوشش کردا اے۔ اشتہار دی کامیابی داراز اے کہ اوہ صحیح طریقے نال، صحیح جگہ تے صحیح وقت تے شائع کیتا جائے۔ اوہی اشتہار کامیاب سمجھیا جاندا اے جیہڑا خریدار نوں مثبت عمل تے اکسائے۔ استقلال خان اپنی کتاب ”ہماری صحافت“ وچ لکھدے نیں:

”شعبہ اشتہارات میں اس شعبے کا کام اخبار کی مختلف اشاعتوں کے لیے مختلف صفحات پر چھپنے کے لیے اشتہارات کی بنگل کرنا اور مقررہ دن مقررہ جگہ پر بک کئے گئے اشتہارات شائع کرانا ہے۔ یہ شعبہ اشتہارات حاصل کرنے کے لیے ایجنٹ بھی مقرر ہے اور اشتہاری ایجنسیوں سے لین

دین بھی کرتا ہے۔“ (7)

اشتہار جدید حیاتی دی اہم علامت ہیں۔ پرانے زمانے وچ اشتہار بازی دی لوڑ پیش نہیں آندی سی۔ لوک جنگلی جانوراں تے مچھی دے شکار وچ زیادہ رچھے رہندے سن۔ جدید دور وانگوں وکھو وکھو پیشیاں دی بھر مار نہیں سی۔ جوں جوں انسان ترقی کردا گیا۔ حیاتی دے تقاضے وی ودھدے گئے عوامی لوڑاں وچ وادھا ہوندا گیا۔ ضرورت ایجاد دی ماں اے۔ ایسے طراں اشتہار وی خاص لوڑ دی تشکیل لئی عالم وجود وچ آئے تے مسلسل ترقی کر رہے ہیں۔ عبدالقیوم قریشی اپنی کتاب ”پنجابی صحافت“ وچ لکھدے ہیں:

”تشہیر یا اشتہار بازی دی تعریف ایس طراں کیتی جاسکدی اے۔ کسے تصور، خدمت یا چیز بارے معلومات دی نشر و اشاعت تاں جے اشتہار دین والا ایہدے راہیں اپنا مقصد حاصل کر سکے؟ دو جے لفظاں وچ آج چیزاں نوں وچکن لئی اشتہار دینا بڑا ضروری اے۔ اشتہار دے عام طور تے چار موضوع نہیں۔ بندے، تصورات، مصنوعات تے خدمات۔“ (8)

بندے تشہیر وچ ادہ نہیں جیہڑے لوکاں نوں تفریح داسامان مہیا کردے ہیں۔ ایہدے وچ کرتب دکھان والے، جادو کھیڈن والے، موسیقار وغیرہ شامل ہیں۔ ایس توں اڈ روحانی، طبی تے نفسیاتی ڈاکٹر تے سیاسی لیڈر نہیں۔ تصوراں دی مشہوری وچ حکومت یاں کسے ادارے ولوں کوئی نواں نظریہ یا سوچ جیہڑی عوام تیکر اپڑائی جاندی اے۔ شیواں دی تشہیر وچ اڈ واڈ کمپنیاں دیاں شیواں دی تشہیر شامل اے۔ خدمتاں دی تشہیر وچ اڈ واڈ دستی کم کرن والے اپنے کم دی مشہوری کراندے ہیں۔ بنک یا دو جے ادارے، درزی، اخبار، ماہر تعمیر نہیں۔ اشتہاراں دا گھیرادن بہ دن ودھدا جا رہیا اے تے انسانی حیاتی نوں حدوں ودھ متاثر کر رہیا اے۔ اشتہاراں دیاں عام طور تے چھ قسماں بیان کیتیاں جاندیاں ہیں جنہاں وچ (1) قومی اشتہار (2) پرچون اشتہار (3) صنعتی اشتہار (4) تجارتی اشتہار (5) پیشہ وارانہ اشتہار (6) غیر مصنوعاتی یاں نظریاتی اشتہار۔ قومی اشتہار وچ لوکاں دیاں روزمرہ ورتن دیاں چیزاں شامل ہیں۔ قومی یاں سرکاری اشتہار اکثر اخباراں وچ چھاپے جاندے ہیں۔ اشتہاراں اخباراں دی بقاتے ترقی لئی بہت اہمیت رکھدے ہیں۔ اکثر حکومتاں صحافتی اداریاں اتے دباؤ پان واسطے اوہناں اداریاں دے اخباری اشتہاراں نوں

بند کر دیندیاں نہیں۔ جیہڑی اخباراں لئی وڈے نقصان دا کارن اے۔ ایہدے بارے مہدی حسن لکھدے نیں:

”موجودہ دور میں اخبارات کی بقا اور ترقی کے لیے اشتہارات بہت زیادہ اہمیت رکھتے ہیں۔ علاوہ نجی مشٹہرین کے حکومت خود بہت بڑی مشٹہر ہے۔ پاکستان میں ابھی تک ہر حکومت سرکاری اشتہارات کی تقسیم کو اخبارات کی پالیسیوں کے ضمن میں دباؤ ڈالنے کے لیے استعمال کرتی رہی ہے۔ اور جب بھی حکومت کسی اخبار پر دباؤ ڈالنا چاہتی ہے اسکے سرکاری اشتہارات بند کر دیئے جاتے ہیں۔ جو کسی بھی اخبار کے لیے بہت بڑا نقصان ہے۔“ (9)

پرچون اشتہار وچ پرچون دیاں دکاناں مثلاً جنرل سٹور، کپڑے دیاں دکاناں، دوائیاں دیاں دکاناں، دوسریاں چیزاں دے سٹور تے خدماتی ادارے مثلاً ڈرائی کلینرز، لائڈریاں تے بنک وغیرہ شامل نیں۔ صنعتی اشتہاراں وچ صنعتاں تے فیکٹریاں وچ کم آن والے یا تجارت وچ آسانیاں پیدا کرن والیاں شیواں جنہاں وچ لوہیا، مشیناں، مشیاں دبتیل دے ڈبے تے دفتری سامان ورگیاں شیواں بارے اشتہار ددے جاندے نیں۔ صنعتی اشتہاراں دی ترقی دا انحصار کسے ملک یا مخصوص علاقے دے کاروباری رقبے اتے اے۔ تجارتی اشتہاراں جنساں تے خدمتاں دے رضا کارانہ تبادلے داناں اے۔ جیہدے وچ چیزاں تے خدمتاں دی براہ راست یا بلا واسطہ ادلا بدلی کیتی جاندی اے۔ جدید دور وچ تاجر شیواں دی تھاں پیسے راہیں شیواں وچ کے منافعے نال تفریق کردے نیں۔ پیسے دی ایجاد نے ناصر ف تجارت نوں سادہ تے گنجیار بنا دتا سگوں ایس نوں ترقی توں وی نوازیایا اے۔ ایسے طراں پیشہ دارانہ اشتہار اوہ لوک چھواندے نیں جیہڑے کسے پیشے نال جڑے ہوون۔ پیشہ دارانہ لوکاں وچ استاد، ڈاکٹر، انجینئر وغیرہ شامل نیں۔ اکثر ڈاکٹر کلینک دے باہر اپنے ناں دے اشتہار لواندے نیں تاکہ لوک سہولت حاصل کر سکن۔ کجھ اشتہار غیر مصنوعاتی تے غیر پیشہ دارانہ وی ہوندے نیں۔ جنہاں نوں نظریاتی اشتہاراں داناں دتا جا سکد اے۔ نظریہ اوس سچی سوچ داناں اے جیہڑی انسان نوں عملی حیاتی وچ قدم چکن تے مجبور کرے۔ نظریے دا تصور یونانی فلسفے توں آیا۔ جتھے ایس نوں تھیوری آکھیا جاندی اسی جیہد ا مطلب غور و فکر نال ویکھنا اے۔ فلسفے وچ غور تے فکر

قیاس دے نظریے نوں حکمتاں تے جڑت دا الٹ سمجھیا جاندا اے۔ نظریاتی اشتہاراں وچ سیاسی تے غیر سیاسی جماعتاں، رفاہ عامہ دے اداریاں بارے چھاپے اشتہار شامل نیں۔ اکثر سیاسی جماعتاں ووٹ لین واسطے لوکاں نوں اپنے نظریے تے قائل کرن لئی اڈواڈ اشتہار چھاپ دیاں نیں۔ ایسے طراں رفاہ عامہ دے ادارے سماجی تے معاشی فلاح بہبود لئی رنگ رنگیے اشتہار چھاپ کے لوکاں دی توجہ کسے معاشرتی مسئلے ول مبذول کراندے نیں۔ سید اقبال قادری اپنی کتاب ”رہبر اخبار نویسی“ وچ لکھدے نیں:

”دوسری عالمگیر جنگ کے دوران اشتہارات کے ذریعے عوام میں ملک و قوم سے محبت کے جذبات پیدا کرنے کا کام بڑی سلیقگی اور کامرانی سے لیا گیا۔ صرف تجارتی مقصد ہی نہیں بلکہ دیگر عوامی تحفظ و تعاون کے کاموں کے لیے بھی اشتہار بازی استعمال کی جاتی تھی۔ مثلاً زیادہ اناج اگاؤ، شور و غل کم کرو، اپنا شہر پاک صاف رکھو، قدم ملا کے چلو، اپنی آنکھیں عطیہ میں دو، جیسی کئی تحریکات میں اشتہارات نے کافی موثر رول ادا کیا۔“ (10)

اشتہار بازی لئی اجکل کئی طریقے ورتے جارہے نیں۔ رسالیاں وچ اشتہاراں دی بھر ماراے۔ ریڈیو تے ٹیلی ویژن اشتہاراں بغیر چل ای نہیں سکدے۔ ایس توں اڈسٹرکاں تے لگے بورڈ راہیں جنہاں نوں ہورڈنگ آکھدے نیں چیزاں دی مشہوری وچ اہم کردار ادا کر رہے نیں۔ خیالاں تے پیغام ماں نوں ودھ توں ودھ لوکاں تیکر اپڑان لئی جیہڑا طریقہ سب توں ودھ موثر تے آج وی ورتیا جاندا اے اوہ ریڈیو اے۔ ریڈیو دی کاڈھ ویہویں صدی دے مڈھ وچ ہوئی پر باقاعدہ و توں 1922ء وچ ہوئی پرانے دور وچ ریڈیو نوں جادو دا ڈبہ وی آکھیا جاندا سی۔ ایہہ ہوا دیاں لہراں راہیں دور دراز دے علاقیاں وچ پیغام اپڑان نو ممکن بنا داسی۔ گراہم ہیل دی ایجاد ٹیلی فون ویلے دے نال نال اگے ودھدی گئی تے تار توں بغیر آواز نوں اک تھان توں دوجی تھان اپڑان دا آہر کیتا گیا۔ جس پاروں مارکونی نے ایہہ معرکہ سر کیتا تے ریڈیو دریافت کر لیا۔ ریڈیو پروگرام نشر کرن لئی ریڈیائی اسٹیشن قائم کیتے گئے۔ جنہاں تے اڈو اڈ پروگرام نشر کیتے جاندے سن۔ سجاد حید اپنی کتاب ریڈیائی صحافت وچ لکھدے نیں:

”انیسویں صدی کے اواخر اور بیسویں صدی کے اوائل میں ترقی یافتہ

ممالک کے سائنس دانوں نے لاتعداد ایجادات و اختراعات کیں لیکن ان میں ریڈیو کی ایجاد بہت اہم تھی جس نے جغرافیائی فاصلوں کے تصور کو ختم کر دیا اور مختلف خطوں کو ایک دوسرے کے قریب تر کر دیا۔“ (11)

برصغیر وچ ریڈیو جولائی 1927ء وچ آیا۔ سب توں پہلا ریڈیو اسٹیشن بمبئی وچ قائم کیتا گیا جس دا ڈھ برصغیر دے وائسرائے لارڈ ارون نے رکھیا۔ اوس توں بعد 1928ء وچ لاہور دے YMCA ہال وچ اک چھوٹا ریڈیو اسٹیشن قائم کیتا گیا۔ جیہڑا 1932ء وچ مالی مشکلاں پاروں بند کرنا پیا۔ ایس ریڈیو دی آواز دی پہنچ آٹھ میل توں ودھ نہیں سی۔ 6 دسمبر 1937ء نوں برطانوی حکومت نے اک ریڈیو اسٹیشن قائم کیتا جیہدیاں نشریات پنج ہزار مربع میل تک سنائی دیندیاں۔ 1936ء وچ مارکونی کمپنی نے پشاور وچ ریڈیو اسٹیشن قائم کیتا۔ 1939ء وچ اک ہور ریڈیو اسٹیشن ڈھا کہ دے مقام تے قائم ہو یا۔ ایہدے بارے لیاقت علی ملک لکھدے نیں کہ:

”برصغیر پاک و ہند میں سب سے پہلے 16 مئی 1924ء کو مدارس میں ریڈیو کلب قائم کیا گیا۔ اس کے بعد بمبئی اور کلکتہ میں بھی ریڈیو کلبوں کا قیام عمل میں آیا ان ریڈیو کلبوں کی نشریات صرف محدود آبادیوں کے لیے تھیں۔ 1927ء میں انڈین براڈ کاسٹنگ کارپوریشن کا قیام عمل میں لایا گیا۔ یہ ایک تجارتی ادارہ تھا جس نے حکومت ہند سے لائسنس حاصل کیا تھا۔ اس کمپنی کے ذریعے متعدد ریڈیو اسٹیشن قائم کیے گئے۔“ (12)

ابلاغ داموثر ذریعہ ہون پاروں ریڈیو معاشرتی ترقی وچ اہم کردار ادا کردار ہیا۔ 98 سال پہلے دھند لے نقشاں نال ریڈیو نال متعارف ہو یا کجھ ورہیاں دی مسافت توں بعد ایہہ ساری دنیا دے لوکاں دیاں خبری لوڑاں پورا کرن لگا۔ ریڈیو خبراں تے تفریحی پروگراماں داستا ذریعہ اے۔ رات دن دے دورانیے وچ کئی وارتازہ خبراں ایہدے راہیں حاصل کیتیاں جان دیاں۔ ریڈیو نا صرف ملکی سگوں بین الاقوامی خبراں نوں وی دو جیاں تیکر اپڑاند اے تے زمینی فاصلیاں نوں مکا کے سارے مکاں نوں اک دو جے دے واقعے، اطلاواں تے خبراں توں باخبر کراند اے۔ جدید دور وچ تعلیم دا اوہ تصور ختم ہو گیا اے۔ جیہدے وچ تعلیم دے سارے رستے استاد دی ذات تے ختم

ہو جانے سن۔ ہن الیکٹرانک یا مشینی دور محض خبراں تک محدود نہیں سگوں ایہدے راہیں اعلیٰ تے عظیم مقصد دی تکمیل تک اپڑ رہے نیں۔ ریڈیو راہیں سکول کالج تے یونیورسٹی دے پڑھیا راں لئی خصوصی تدریسی پروگرام معاشرتی لوڑاں موجب ترتیب دتے جانے نیں۔ ریڈیو تعلیمی پروگراماں توں اڈ لوکاں لئی تفریحی پروگرام وی نشر کردا اے۔ جنہاں وچ ڈرامے، کھیڈاں دے پروگرام، خاکے، مزاحیہ پروگرام، موسیقی دے پروگرام، جنہاں وچ کلاسیکل، لوک گیت تے فلمی گیت وغیرہ شامل نیں۔ ریڈیو معاشرے دے سارے طبقیاں لئی تفریحی پروگرام نشر کر کے اوہناں دے ذہنی تے جسمانی سکون چھین دا ذریعہ اے۔ ادبی تے ثقافتی اعتبار نال ویکھیا جائے تے معاشرے دا چڑھا تہذیب تے ثقافت وچ لکیا اے انسان جس قدر تہذیب تے ثقافت نال محبت کردا اے اوہناں ای اوہدی بہتری لئی مخلص اے۔ ریڈیو پروگرام مخصوص تہذیب تے تمدن دی نمائندگی کردے نیں۔

مذہبی لحاظ نال ریڈیو بڑا اہم کردار ادا کردا اے۔ کیوں جے مذہب جیہدے لئی ہر بندہ اپنے آل دوالے اکٹھا کر سکدا اے۔ تے مذہب دے ناں تے اپنا سب کچھ قربان کر سکدا اے۔ مفاد پرست عناصر مذہب دے ناں تے لوکاں نوں آپس وچ لڑا کے فرقہ وارانہ فساد و دھواں دا کارن بن دے نیں۔ ریڈیو راہیں نہ صرف ملکی عوام نوں امن تے آشتی، آپسی بھائی چارے، عدل تے انصاف، معاشی تے معاشرتی فساد تے مذہبی رواداری دادرس دتا جاندا اے سگوں بین الاقوامی معاشرے دی تشکیل لئی عالمی سطح تے رائے عامہ اساری جاندی اے۔ تاں جے کائنات دے سارے انسان فرقہ واریت توں وکھ ہو کے انسانیت تک دی مسافت آسانی نال طے کرن۔

ریڈیو جتنے تعلیمی، تہذیبی تے دینی مقصد دا کارن اے۔ اوتھے قومی مقصد حاصل کرن لئی وی اہم کردار ادا کردا اے۔ ریڈیو معاشرے دی ترقی لئی عوام تے حکومت دے وچکار خلیج نوں ختم کرن دا اکو ویلے حکومت تے عوام دے ترجمان، حکومتی آگواں نوں عوام تک اپڑان تے عوام دے ایس ردعمل نوں حکومت تک اپڑان دا کردار ادا کردا اے۔ ایس طرح عوامی فلاح تے بہبود دے حکومتی منصوبیاں بارے عوامی رویہ حکومت تک اپڑ جاندا اے۔ ڈاکٹر شفیق جالندھری لکھدے نیں کہ:

”ریڈیو پاکستان قومی مقاصد کو اجاگر کرنے اور قومی تشخص کو اجاگر کرنے

کے لیے خصوصی پروگرام نشر کرتا ہے۔“ (13)

معاشرہ چونکہ پیشہ وارانہ اعتبار نال و کھو و کھ گروہاں وچ اے۔ طالب علم، زنانیاں، پینڈو تے شہری معاشرہ، صنعتی مزدور، فوج وغیرہ۔ ریڈیو معاشرے وچ موجود ہر طبقے تے گروہ نوں یکساں ترجمانی تے نمائندگی دے موقعے دیندا اے۔ ہر گروہ دے مخصوص تقاضے نہیں جو ریڈیو زنانیاں دے مسئلے جنہاں وچ بالاں دے مسئلے تے معاملے شامل نہیں اوہناں نوں نشر کرن انتظام کردا اے۔ مزدوراں دے مفاد، دلچسپی تے مسئلیاں توں متعلق وکھو وکھ پروگرام نشر کیتے جاندے نیں۔ ریڈیو پروگراماں وچ حالات حاضرہ تھرے تے تجزیے نیں لوکاں نوں مقامی، علاقائی، قومی تے بین الاقوامی مسئلیاں تے واقعیات دے پس منظر، پیش منظر تے دور حاضر وچ ایہناں دے اثرات توں نا صرف آگاہی دتی جاندی اے۔ سگوں تبصریاں تے تجزیات راہیں ایہناں مسئلیاں دی اہمیت نوں وی اجاگر کیتا جاند اے۔

ریڈیو پوری قوم دی آواز اے۔ ایہہ جنگ تے امن دوواں حالتاں وچ بھرپور کردار ادا کردا اے۔ کوئی ملک ایس اہم ہتھیار دے بغیر اپنی آزادی تے نظریاتی سرحدیں دی پوری طراں حفاظت نہیں کر سگدا۔ ریڈیو دا موثر نظام ای ایس دی کامیابی دی بھرپور ضمانت اے۔ ریڈیو وانگر صحافت وچ رسالے وی بڑا اہم کردار ادا کردے نیں۔ جس طراں ریڈیو اتے وکھو وکھ عنواناں پٹھ پروگرام نشر کیتے جاندے نیں اوہ سے طراں رسالے تے میگزیناں وچ وکھو وکھ سرناویاں اتے طبع شدہ مواد چھاپیا جاند اے۔ رسالہ عربی زبان دالفظ اے جیہڑا رسل توں نکلیا اے۔ رسل دے معنی نیں ”بھیجنا“ دو جیاں تیکر اپڑایا گیا سنیہا یا فرمان وی رسل اکھواندا اے۔ ایس اعتبار نال اوہ خط یاں لکھت کردہ متن جیہڑا کسے گل توں واقف کران لئی دوسریاں نوں گھلیا جائے رسالہ اکھواندا اے۔ میگزین یاں رسالیاں لئی مجلے یاں جریدے دالفظ وی ورتیا جاند اے رسالیاں وچ وکھو وکھ موضوعاں بارے گل بات کیتی جاندی اے۔ شگفتہ یا سمین لکھدیاں نیں:

”عصری تناظر میں رسالے یاں جریدے سے مراد رنگ رنگ مشمولات پر مبنی وہ گوشوارہ ہے جہاں مضامین و موضوعات کا تنوع بھی ہے اور ہر ذوق کی تسکین کا سامان بھی۔ شاعری کا سوز و ساز بھی ہے اور نثر کا درد و داغ اور سائنس کی جستجو و آرزو بھی۔“ (14)

اخباراں تے رسالیاں دارشتہ عوام نال بالکل انج اے جس طراں کسے رہبر یا مصلح دا۔ پاکستان وچ دنیا دے

ترقی یافتہ ممالک وانگریجیاتی دے تقریباً ہر شعبے توں متعلق رسالے چھپدے نیں۔ ایہناں وچ سیاسی، ثقافتی، تفریحی، سائنسی، ادبی، مذہبی تے پیشہ وارانہ رسالے تے جریدے شامل نیں۔ پاکستان دے میگزین یا رسالیاں وچ سوسائٹی میگزین، زنانیاں دے رسالے، مذہبی رسالے، ڈائجسٹ میگزین، فلمی رسالے، سیاسی رسالے، بچیاں دے رسالے تے پیشہ وارانہ جریدے نمایاں نیں۔ سوسائٹی میگزین دی اصطلاح پاکستان دی صحافت اک نویں اصطلاح اے بظاہر ایس توں تاثر ملدا اے کہ ایہدے وچ اچھے رسالے شامل نیں جیہڑے معاشرے بارے شائع ہوندے نیں۔ سوسائٹی میگزین دا تصور معاشرے وچ یورپ توں آیا جیہڑا اپنی کشش تے ہمہ صفت دلچسپیاں پاروں توں بہت چھیتی معاشرے وچ مقبول ہویا۔ صحافت اتے کسے خاص صنف لئی مخصوص ہوون دی قید نہیں۔ برصغیر وچ ایہہ روایت ڈھیر پرانی اے کہ اتھے زنانیاں لئی بعض رسالے تے کتاباں مخصوص سمجھیاں جاندیاں سن۔ زنانیاں دے رسالیاں وچ خاص زنانیاں دی دلچسپی دے موضوعاں نوں مد نظر رکھ کے رسالہ چھاپا جاندا اے۔ مسکین علی جازمی لکھدے نیں کہ:

”پاکستان میں خواتین کے رسائل کافی تعداد میں شائع ہوتے

ہیں۔ پنجاب پاکستان کا وہ خطہ ہے جہاں سب سے پہلے خواتین کے

رسائل کا اجراء ہوا۔“ (15)

مذہبی حوالے نال پاکستان وچ مذہبی رسالے بہت وڈی تعداد وچ چھپدے نیں۔ برصغیر پاک و ہندی تقسیم توں پہلے ایس خطے وچ بہت ساریاں قوماں آباد سن۔ جنہاں وچ وڈی تعداد ہندواں دی سی۔ تے دو جے نمبر اتے مسلمان وڈی تعداد وچ آباد سن۔ برصغیر وچ انگریزاں دی حکومت وچ اتھے دیاں قوماں نوں مذہبی آزادی حاصل سی۔ عیسائیت دے پرچار لئی عیسائی مشنریاں نوں سرکاری سرپرستی وی حاصل سی۔ ایس سلسلے وچ مذہبی نوعیت تے مبنی مواد دی ترجمانی تے نمائندگی لئی مقامی زبان نوں ورتوں وچ لیا گیا۔ اسلام چونکہ ہر انسان نوں مذہبی آزادی دیندا اے۔ ایس لئی پاکستان وچ سارے مذہباں نوں اپنے رسالے چھاپن دی اجازت اے۔

پاکستان وچ کجھ عرصہ پہلے تک بہترین ادبی جریدے چھاپے جانداں سن۔ جنہاں نوں دنیا دے کسے وی ادبی رسالے دے مقابلے وچ پیش کیتا جاسکدا سی۔ پچھلے کجھ سالوں توں پاکستان دی ثقافتی، سماجی تے سیاسی زندگی وچ اپنی اتھل پھل ہونے لگی کہ ادب تے ادبی رسالے وی ایہدے توں متاثر ہوئے بغیر نہیں رہ سکے۔ ملک وچ صحافت

دی اک قسم ڈائجسٹ صحافت وجود وچ آئی۔ جینے نہ صرف ادبی تے سیاسی رسالیاں، جریدیاں تے ادبی کتاباں دی چھپت متاثر کیتی عام پڑھیاں دے مطالعے دے شوق اتے وی اثر پایا۔ مسکین علی مجازی لکھدے نیں کہ

”گزشتہ پندرہ بیس سالوں میں ڈائجسٹ قسم کے رسالوں کا اجراء بھی ہماری صحافت میں ایک نیا اور اہم اضافہ ہے۔ ان ڈائجسٹوں نے نہ صرف غیر ملکی جرائد کی فروخت اور ضرورت کو متاثر کیا ہے بلکہ انہوں نے اخبارات کے لیے بھی مقابلے کی صورت پیدا کر دی ہے۔“ (16)

ڈائجسٹ میگزین دیاں وی چار قسماں نیں۔ جنہاں وچ (1) جاسوسی ڈائجسٹ (2) خواتین ڈائجسٹ (3) مذہبی ڈائجسٹ تے (4) سیاسی ڈائجسٹ شامل نیں۔ جاسوسی ڈائجسٹاں وچ جرماں توں متعلق کہانیاں شائع چھپیاں نیں۔ قاری ہیرودے نال نال آپ ہیرودے دی کوشش کردا اے۔ اچھے ڈائجسٹاں وچ سنسنی خیزی تے تجسس ڈھیر ہوندا اے۔ زنانیاں دے ڈائجسٹ وچ زنانیاں زیادہ تر عشق، ہانڈی روٹی، خوبصورتی دے طریقیاں تے بچیاں دی آدرورگے عنواناں بارے پڑھدیاں نیں۔ مذہبی ڈائجسٹ وچ دکھو دکھ مذہبی تنظیمیاں تے تبلیغ نوں اچیرن لئی ڈائجسٹ کڈھیا جاندا اے۔ مذہبی مسلیاں تے اوہناں داخل ہوندا اے عظیم مذہبی شخصیتاں دی حیاتی تے مقالے لکھے جاندا اے۔ سیاسی ڈائجسٹاں وچ لوک ملکی تے غیر ملکی حالات توں جانوں ہونا چاہندے نیں۔ ملکی تے بین الاقوامی سیاست اتے ڈھیر تبصرے کیتے جاندا اے۔ ایس توں اڈ رسالیاں وچ توازن خاطر تفریحی مواد وی پایا جاندا اے پر سیاسی مواد دا عنصر ڈھیر اگھڑواں ہوندا اے۔

فلمی رسالے برصغیر دی صحافت وچ خاص مقام رکھدے نیں فلمی اخباراں تے رسالیاں نوں باقاعدگی نال پڑھن والا خاص طبقہ اے۔ ایس پاروں وڈے وڈے سنجیدہ روزنامے تے فلمی ضمیمیاں فلمی صفحے شائع کردے نیں۔ 1939ء وچ پہلا فلم اسٹوڈیو لاہور وچ قائم ہو یا نال ای لاہور وچ فلمی صحافت دا مڈھ بچھ گیا۔

صحافت وچ ہفت روزہ محلّے ڈھیر اہمیت رکھدے نیں۔ جیہڑے عام طور تے ملکی تے غیر ملکی واقعاں دے تجزیے تے تشریح داکم کردے نیں۔ برصغیر وچ کیوں بے صحافت دا مڈھ اچھے دے رسالیاں تے جریدیاں توں بدھا ایس لئی ایس قسم دی صحافت دی روایت ڈھیر پرانی اے۔ ایہناں جریدیاں تے رسالیاں نے اچھے صحافی جے جنہاں

قوم دے سیاسی تے معاشرتی مسلیاں اتے لوکاں وچ شعور اگھیڑ یا ہفت روزہ تے مہینہ وار صحافت وچ ناصر ف سیاسی سگوں بچیاں دے رسالے وی خاص نیں۔ کیوں جے ترقی یافتہ تو ماں بالاں نوں صحت مند حرکتاں کرن تے اوہناں دی ذہنی نشوونما لئی اوہناں نوں صحت مند ادب مہیا کرن تے یقین رکھدیاں نیں۔ برصغیر وچ بچیاں دا پہلا رسالہ ”پھول“ دے ناں توں امتیاز علی تاج نے کڈھیا۔ رسالیاں دی اک قسم پیشہ ورانہ رسالے یا جریدے نیں جنہاں وچ دکھو دکھ پیشیاں توں متعلق لوکاں دیاں سرگرمیاں تے روشنی پاؤن تے ایہناں پیشیاں توں متعلق نویاں معلومات تے نویاں ایجاداں تے اختراواں نوں متعارف کروان لئی فنی مواد تے مشتمل رسالے تے جریدے چھاپے جان دے نیں۔ ایہناں وچ انجینئرنگ، طب تے نفسیات نال متعلق جریدے نیں۔

صحافت دی اک خاص قسم انٹرویو وی اے۔ انٹرویو اوس گل بات نوں آکھ دے نیں جیہڑی کسے کولوں ویلا لے کے خاص ویلے تے کیتی جاوے۔ ایہہ ٹیلی فون یا براہ راست وی ہوسکدی اے، ایہہ مقصد انسان دی ذاتی حیاتی بارے یا قومی اہمیت دے کسے مسئلے اتے گل بات کرنا اے۔ ایس نوں اخباری ملاقات داناں وی دتا جاسکدا اے۔ اے آر خالد ”فن خبر نویسی“ وچ انٹرویو دی تعریف انج کردے نیں:

”جرنلزم میں سب سے اہم کام رپوٹنگ ہے اور رپوٹنگ میں انٹرویو لینا، رپوٹر کو مختلف معاملات میں لوگوں کی آراء حاصل کر کے انہیں خبر کی شکل میں پیش کرنا ہوتا ہے یا یوں کہنا چاہیے کہ انٹرویو کا مقصد دلچسپ یا اہم یا خفیہ معلومات حاصل کرنا ہوتا ہے۔“ (17)

انٹرویو نوں معلومات دا ذریعہ وی آکھیا جاسکدا اے۔ کیوں جے انٹرویو دا مقصد کسے شخصیت دی حیاتی دا پورا نقشہ کھینچنے تے کسے سلسلے تے واقع بارے پڑھے لکھے لوکاں دی رائے لینا اے۔ انٹرویو دیاں چار قسماں نیں:

(1) خبری انٹرویو (2) معلوماتی انٹرویو (3) مذاکراتی انٹرویو (4) شخصی انٹرویو

انٹرویو اوس ویلے لیتا جاندا اے جدوں کوئی ادارہ یا حکومت کوئی اہم فیصلہ کرے جہد اعوام تے اثر ہووے۔ جیویں بجٹ درآمدی پالیسی وغیرہ۔ ایہہ لئی اعوان تجارت دے نمائندیاں ماہر معاشیات تے ایس شعبے دے دو جے بندیاں دا انٹرویو لیتا جاندا اے۔

انٹرویو دی دو جی قسم معلوماتی انٹرویو اے۔ ایہد تعلق خبر نال نہیں سگوں معلومات نال اے۔ جنہوں پیش کرن وچ جلدی نہیں ہوندی۔ معلوماتی انٹرویو دا گھیرا بہت موکلا اے۔ ایہدے وچ غیر ملکیاں کولوں ملک بارے تے اپنے ملک دے سیاہاں کولوں دو جے مکاں بارے گلاں باتاں کیتیاں جانیاں نیں۔ انٹرویو دی تہی قسم مذاکراتی انٹرویو اے۔ ایہدے وچ کسے اہم مسئلے یا واقع اتے اک توں ودھ بندیاں دا انٹرویو لیتا جاندا اے۔ کسے سیاسی فیصلے بارے دکھو دکھ سیاسی جماعتاں دے لیڈراں نال انٹرویو کیوں جے حکومت جووی فیصلہ کرے اوہدے توں ہر بندہ متاثر ہوندا اے۔ ایس توں اڈ انٹرویو دی چوتھی قسم شخصییتی انٹرویو اے۔ جیہڑا خبر دی نہیں سگوں فیچر دی حیثیت رکھدا اے۔ ایہدے وچ کسے شخص دے خدو خال جنہاں وچ لوکاں نوں دلچسپی ہووے۔ جیویں فلمی ایکٹر، ڈرامہ آرٹسٹ یا قومی لیڈر وغیرہ۔ انٹرویو وچ اوہدے کولوں اوہدے کارنامے، لباس، کھان پین، عاداتاں وغیرہ یا حیاتی دے سارے لطیف پکھاں بارے گل ہوندی اے۔ ایسٹراں دے انٹرویو سوالنامے راہیں وی کیتے جانداے نیں۔

مکدی گل ایہہ اے کہ 90 فی صد خبراں دی بنیاد انٹرویو تے اے کیوں جے اخبار نویس کسے واقعے دا مشاہدہ بہ نفس نفیس نہیں کر سگدا۔ اوہنوں معلومات حاصل کرن لئی لوکاں نال ملنا پیندا اے۔ اجیہیاں ملاقاتاں لئی عموماً انٹرویو دا اکھر نہیں ورتیا جاندا۔ انٹرویو دے تقاضیاں لئی ضروری اے پی شخصیت نوں مناسب ویلے تے لیا جائے تے مقررہ کردہ ویلے اتے اپڑ کے انٹرویو کیتا جائے۔ انٹرویو لین والے نوں متعلقہ شخص بارے ضروری معلومات ہونیاں چاہیدیاں نیں تاں جے انٹرویو وچ کوئی گل رہ نہ جاوے۔

حوالے

- 1- ندیم الحسن گیلانی، ڈاکٹر، علوم صحافت، لاہور: وڈ پیکر پرنٹرز اینڈ پبلشرز، 2001ء، ص 12
- 2- شفیق جالندھری، ڈاکٹر، صحافت اور ابلاغ، لاہور: علی اعجاز پرنٹرز، 2010ء، ص 13
- 3- www.jahan-e-urdu.com/what is journalism by dr syed fazlullah mukaram.
- 4- نور اللغات، اسلام آباد: نیشنل بک فاؤنڈیشن، 2006ء، ص 314
- 5- عبدالسلام خورشید، ڈاکٹر، فن صحافت، لاہور: کارواں پریس، 2004ء، ص 273
- 6- اقبال قادری، سید، رہبر اخبار نویسی، نئی دہلی، ترقی اردو بیورو، 2000ء، ص 416
- 7- استقلال خان، پروفیسر، ہماری صحافت، لاہور: جہانگیر پرنٹرز، ص 80
- 8- عبدالقیوم قریشی، پنجابی صحافت، لاہور: نیو بک پبلس، 1998ء، ص 68
- 9- مہدی حسن، صحافت، لاہور: عزیز پبلشرز، 1998ء، ص 274
- 10- اقبال قادری، سید، رہبر اخبار نویس، ص 423
- 11- سجاد حیدر، ریڈیائی صحافت، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، 1989ء، ص 25
- 12- لیاقت علی ملک، چوتھا ستون، لاہور: ڈوگر پبلشرز، 1995ء، ص 241
- 13- شفیق جالندھری، ڈاکٹر، صحافت اور ابلاغ، ص 145
- 14- شگفتہ یاسمین، ڈاکٹر، اردو کی مجلاتی صحافت اور غیر ملکی ادارے، دہلی: عرشیر پبلی کیشنز، 2014ء، ص 29
- 15- مسکین علی مجازی، ڈاکٹر، پنجاب میں اردو صحافت کی تاریخ، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 1997ء، ص 379
- 16- مسکین علی مجازی، ڈاکٹر، پاکستان و ہند میں مسلم صحافت کی مختصر ترین تاریخ، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 1989ء، ص
- 17- اے آر خالد، فن خبر نویسی، لاہور: مکتبہ کارواں، ص 129

ISSN:2518-5039

Research Journal

PARAKH

BIANNUAL
LAHORE *No. 12*

Department of Punjabi Language & Literature
Lahore College for Women University,
Lahore-Pakistan
2021

